

Vrije Universiteit Brussel
Faculteit der Letteren en Wijsbegeerte
Studiegebied Communicatiewetenschappen

Promotor: Professor Doctor Nico Carpentier

Cultureel burgerschap in een multiculturele samenleving: een (hoofd)rol weggelegd voor populaire media?

Proeve ingediend voor het behalen van de graad van Master in de Communicatiewetenschappen

INHOUDSTAFEL

1.	INLEIDING.....	2
2.	CULTUREEL BURGERSCHAP EN POPULAIRE MEDIA IN EEN THEORETISCHE CONTEXT	7
2.1.	OVER REPRESENTATIE, IDEOLOGIE EN DISCOURS	7
2.1.1.	Representatie, ideologie en hegemonie.....	8
2.1.2.	Representatie en discours	10
2.2.	CULTUREEL BURGERSCHAP	13
2.2.1.	Burgerschap in een laatmoderne samenleving	13
2.2.2.	Naar een <i>cultureel</i> burgerschap: de culturalisatie van burgerschap.....	17
2.2.3.	Cultureel burgerschap in een multiculturele samenleving: over identiteit en verschil....	21
2.3.	CULTUREEL BURGERSCHAP EN POPULAIRE MEDIA	26
2.3.1.	Populaire media en hun burgerschapskwaliteiten: een eenzijdig positief verhaal?.....	26
2.3.2.	Populaire media en cultureel burgerschap: de representatie van verschil	30
a.	De essentialisering van verschil en stereotypering als betekenisgeving aan de andere	30
b.	De negatie van verschil en de symbolische annihilatie van “de andere”	32
c.	Tegenstrategieën en “fair portrayal”.....	33
2.3.3.	Populaire media en cultureel burgerschap: de productie van verschil	35
2.4.	SAMENVATTING.....	41
3.	CULTUREEL BURGERSCHAP EN POPULAIRE MEDIA IN EEN CONCRETE CONTEXT.....	45
3.1.	OPZET	45
3.1.1.	Methodologie	45
3.1.2.	Beschrijving van het corpus, de dataselectie en de dataverzameling	48
3.2.	DATA-ANALYSE	54
3.2.1.	In welke mate is er, doorheen de tijd, sprake van een problematische representatie van migrantenvrouwen in respectievelijk Flair en Libelle ?.....	54
3.2.2.	In welke mate wordt er, doorheen de tijd, gebruik gemaakt van tegenstrategieën door respectievelijk Flair en Libelle?	74
3.2.3.	Hoe kan de journalistieke context van productie bij Flair en Libelle een mogelijke verklaring bieden voor de bestaande representaties van migrantenvrouwen gedurende de periode 1991-2008 in deze magazines?	79
3.3.	SAMENVATTING: HOE EVOLUEERDE DE REPRESENTATIE VAN MIGRANTENVROUWEN GEDURENDE DE PERIODE 1991-2008 IN RESPECTIEVELIJK FLAIR EN LIBELLE?	90
4.	ALGEMEEN BESLUIT	93
5.	BIBLIOGRAFIE	97
6.	LIJST VAN BIJLAGEN (ZIE CD-ROM)	102

1. INLEIDING

Verandering is een sleutelnotie wanneer we het hebben over onze hedendaagse samenleving. Tendensen als globalisering, sociale reflexiviteit, de opkomst van nieuwe sociale groepen die hun stem laten horen en het toenemende belang van symbolische (media-)inhouden hebben burgerschapsstudies terug op de kaart gezet (Issin & Wood, 1999: 18; Stevenson, 2001: 4, 2003b: 18). Vele auteurs, waaronder Nick Stevenson (2003b: 6-9) en Liesbeth Van Zoonen (2004: 8-10), menen dat een klassieke "Marschaliaanse" theorie over burgerschap tekortschiet. In onze hedendaagse samenleving wordt deze klassieke theorie over burgerschap danig uitgedaagd en wordt er volop gepleit voor een extra dimensie van de notie "burgerschap"; namelijk de dimensie van cultureel burgerschap. Deze laatste notie zal centraal staan binnen deze masterproef en wordt in de volgende hoofdstukken bijgevolg uitvoerig behandeld.

Een kleine begripsverduidelijking dringt zich nu reeds op; omdat we ons nog niet voldoende kunnen distantiëren van de transformaties die onze hedendaagse samenleving de laatste decennia gekend heeft en nog steeds kent, kan gesteld worden dat er nog niet objectief kan geoordeeld worden of bovengenoemde tendensen al dan niet een echte breuk met de moderne samenleving hebben teweeggebracht. Daarom zal in deze masterproef niet van een postmoderne samenleving gesproken worden, maar wel, in navolging van Anthony Giddens, van een laatmoderne samenleving (1997: 11-23).

In elk geval is het zo dat de tendensen die ik hierboven reeds opsomde, de socio-culturele context van mijn probleemstelling vormen. Deze laatste luidt als volgt: de representatie van migrantenvrouwen in *Flair* en *Libelle* gedurende de periode 1991-2008; een comparatieve (discours)analyse van de media-inhoud en de mediaproductie. De titel van de masterproef, namelijk "*Cultureel burgerschap in een multiculturele samenleving: een (hoofd)rol weggelegd voor populaire media?*" geeft bovendien aan dat deze probleemstelling zal behandeld worden vertrekkende vanuit de concepten "cultureel burgerschap" en "populaire media".

De multiculturele samenleving die – mede door de globaliseringstendens – al decennialang vorm krijgt, is vaak onderwerp van een politieke en maatschappelijke discussie. De rol van (populaire) media mag in dit brede kader niet onderschat worden. Media, zo kan gesteld worden, beschikken over een grote symbolische en discursieve macht; bij deze, meer culturele, vorm van macht gaat het onder meer om het potentieel iets of iemand op een bepaalde manier te representeren. Deze representaties zijn cruciaal omdat ze de betekenissen construeren aan de hand waarvan mensen vorm geven aan hun eigen identiteit en aan die van de andere. Bovendien laten ze toe dat mensen zich deel van een gemeenschap gaan voelen (Hall, 1997: 259; van Dijk, 2000: 36).

Een populair medium als een vrouwenmagazine lijkt op het eerste gezicht banaal, maar moet in dit kader uiteraard serieus genomen worden. Het politieke potentieel van populaire cultuur dient dan ook erkend te worden.

Bij dit alles moet echter meteen vermeld worden dat in deze masterproef niet vervallen wordt in een mediacentristische – of deterministische visie. Media zijn uiteraard maar een deel van het verhaal en mensen zijn zonder twijfel in bepaalde mate vrij om de geconstrueerde betekenis op een andere manier te decoderen als bedoeld.

Omdat media niet te isoleren zijn van een bredere context, maar daarentegen deel uitmaken van een bepaalde maatschappelijke discursieve formatie (Hall, 1997: 44), is het langetermijnperspectief van mijn onderzoek zeker relevant. Maatschappelijk bekeken is het uiteraard relevant de evolutie van de representatie van migrantenvrouwen te onderzoeken; op deze manier kunnen bijvoorbeeld bepaalde discursieve verschuivingen over de tijd blootgelegd worden. Maar ook vanuit wetenschappelijk oogpunt kan dit langetermijnperspectief een interessante bijdrage leveren.

Het startpunt van mijn onderzoek, namelijk het jaar 1991, heb ik gekozen omwille van een belangrijk moment met betrekking tot de politieke en maatschappelijke discussie rond de multiculturele samenleving dat toen plaatsvond: de Zwarte Zondag waarop het Vlaams Belang zijn eerste grote verkiezingsoverwinning behaalde.

Wanneer ik de bestaande literatuur en het bestaande onderzoek naar cultureel burgerschap erop nakijk, blijkt dat vele auteurs cultureel burgerschap bekijken als een problematiek van cultuurparticipatie en cultuurbeleid. Cultuur wordt hierbij dan vaak aangezien als literatuur, musea, galeries, concertgebouwen en minder in de meer symbolische betekenis van datgene wat betekenis draagt. Wanneer deze symbolische definitie echter wordt gehanteerd, komen we bij een perceptie van cultureel burgerschap in de zin van "*een proces van zich binden en van gemeenschapsvorming*" (Hermes, 2005: 10) , "*een publieke ruimte waar ook minderheden deel van uit maken en hun stem kunnen laten horen in een context van respect*" (Stevenson, 1997: 42) en "*lidmaatschap van een effectieve of virtuele gemeenschap, niet gebaseerd op de natiestaat, maar op bijvoorbeeld origine, gender, seksuele oriëntatie,..*" (Hartley 1999: 208). Culturele rechten moeten in dit kader bekeken worden als het recht op respectvolle representatie en op erkenning zonder marginalisatie (Stevenson, 2001: 3, 2003a: 333). Hierbij moeten we ons dan de vraag stellen wie stilgezwegen wordt en wie gemarginaliseerd en gestereotypeerd wordt (Stevenson, 2003a: 336). Het zijn deze visies op cultureel burgerschap die meegenomen worden in dit onderzoek. Hoewel het duidelijk is dat de media bij dit alles een grote rol spelen, wordt deze in heel wat literatuur en onderzoek niet grondig behandeld en niet serieus genoeg genomen. Als men het dan al over media heeft, wordt haast enkel het medium televisie behandeld; denk hierbij onder meer aan het werk van Hartley (1978, 1992, 1999).

Verder kan ook gesteld worden dat het feit dat dit onderzoek zich niet beperkt tot één analysesfeer bijdraagt tot een verhoogde wetenschappelijke relevantie. Niet enkel de sfeer van de mediatekst wordt onderzocht, maar ook de productiesfeer wordt meegenomen. Zoals geweten is communicatiewetenschappelijk onderzoek naar de mediaproductie eerder schaars wanneer we het vergelijken met onderzoek naar de media-inhoud en de mediagebruiker. Bovendien verwijzen

verschillende - voor deze thesis relevante - auteurs zoals Cottle (2000: 15-16), Downing en Husband (2005: 25-27) en Gough-Yates (2005: 7-8) op het belang van deze analysesfeer wanneer het gaat om onderzoek in de sfeer van media en (de representatie van) etnisch en cultureel verschil.

Er kan dus wel gesteld worden dat de probleemstelling van deze masterproef zowel maatschappelijk als wetenschappelijk relevant is.

Zoals de volgende hoofdstukken duidelijk zullen maken, heeft cultureel burgerschap te maken met het positief erkennen van verschil en het zich verbonden voelen met een bepaalde groep of gemeenschap. Omwille van de reeds aangehaalde actuele tendensen, is de natiestaat lang niet meer de enige gemeenschap die mensen verbindt. In een wereld waar globalisering en mediatisering hoogtij vieren, maken mensen vaak deel uit van verschillende, elkaar soms overlappende gemeenschappen. Dit kunnen dan bijvoorbeeld gemeenschappen zijn gebaseerd op gender, seksuele voorkeur, origine, religie en/of taal (Van Zoonen, 2004: 2). Omdat ik het in deze masterproef zal hebben over cultureel burgerschap in een multiculturele samenleving, zal de focus liggen op de verbondenheid tussen mensen op basis van origine, religie en/of taal. De probleemstelling doet evenwel vermoeden dat het in mijn onderzoek ook zal gaan over een cultureel burgerschap gebaseerd op gender. Het feit dat ik het over migrantenvrouwen heb, kan echter vooral verklaard worden vanuit praktische overwegingen; wanneer het over migranten in het algemeen had gegaan, zou de te analyseren hoeveelheid aan artikels immers té groot zijn. Dit laatste is niet zomaar een veronderstelling, maar bleek daadwerkelijk uit mijn vooronderzoek.

Alvorens in deze thesis te komen tot de kern van de zaak; namelijk cultureel burgerschap, en dit in relatie tot populaire media, wordt in een eerste theoretische hoofdstuk een context geschapen die de paradigmatische basis legt voor de volgende hoofdstukken. In dit hoofdstuk wordt bijvoorbeeld duidelijk dat de theorie van het sociaal constructivisme wordt aangehangen. Deze theorie gaat ervan uit dat "dingen" op zich niets betekenen, maar dat het de mens is die, terwijl hij gebruik maakt van representaties en discursieve praktijken, betekenis geeft aan deze dingen. Deze constructionistische benadering erkent een materialistische wereld waar mensen en dingen effectief bestaan wel, maar verzet zich tegen de assumptie dat deze materialistische wereld fenomenen en zaken van betekenis voorziet. Het zijn daarentegen symbolische praktijken die betekenis geven. (McQuail, 2005: 101; Hall, 1997: 25).

Een volgende assumptie die zich impliciet laat gelden in het eerste hoofdstuk, is terug te vinden in het conflictparadigma dat stelt dat conflict inherent is aan het sociale veld. In navolging van dit paradigma kan gesteld worden dat tendensen als globalisering een verandering binnen de maatschappij met zich kunnen meebrengen. Op deze manier wordt duidelijk dat in deze masterproef geen consensusmodel aangehangen wordt dat in de status-quo van de samenleving gelooft (McQuail, 2005: 96-97). Fenomenen als globalisering zijn uiteraard niet los te koppelen van conflict en machtsongelijkheid.

In een laatmoderne samenleving die niet (meer) gekenmerkt wordt door uniformiteit en waar verschillende gemeenschappen en culturen naast elkaar bestaan en elkaar soms overlappen, is het evident dat de ene visie al dominanter is dan de andere. Er zal dus steeds sprake zijn van een bepaalde hegemonie die uiteraard uitgedaagd kan worden door andere visies en ideeën. In deze context volg ik dus het hegemoniedenken van Antonio Gramsci.

Een laatste uitgangspunt dat meegenomen wordt in deze masterproef is er één met betrekking tot groepsidentiteiten. Hier worden de ideeën van Chantal Mouffe gevolgd. In deze context stelt Mouffe dat de vorming van groepsidentiteiten inherent is aan het sociale en het politieke. Subjectposities als "vrouwen", "migranten" die bijdragen tot de constructie van groepsidentiteiten zijn volgens Mouffe bovendien cruciaal in een radicaal democratisch project waarbij verschillende sociale groepen hun rechten laten gelden (Isin & Wood, 1999: 11). Met dit idee wordt in feite aangetoond dat het van belang is niet te vervallen in een extreem relativisme dat vaak het gevolg kan zijn van een extreem constructionistische visie. De vorming van groepsidentiteiten en de bijhorende manifestatie van verschil kunnen niet louter omschreven worden als "repressieve ficties" (Isin & Wood, 1999: 44). We moeten de "echtheid" van de ervaring van een gemeenschappelijk identiteitsgevoel dat bij groepen vaak heerst aanvaarden en respecteren (Isin & Wood, 1999: 50). Dit laatste komt duidelijk naar voren in het tweede grote hoofdstuk van deze thesis. In dit tweede hoofdstuk worden volgende essentiële vragen met betrekking tot cultureel burgerschap behandeld; "Wat verstaan we onder burgerschap? Waarom dringt een dimensie van cultureel burgerschap zich op in de laatmoderne samenleving? Wat bedoelen we met een *cultureel* burgerschap? Hoe moeten we cultureel burgerschap binnen een multiculturele samenleving begrijpen?". Na het verhelderen van deze vragen kan dan overgegaan worden tot een derde en laatste grote theoretische hoofdstuk; namelijk "cultureel burgerschap en populaire media". Naast een meer algemene beschouwing, staan twee luiken centraal binnen dit hoofdstuk: populaire media en de representatie van verschil en populaire media en de productie van verschil. Waar het tweede hoofdstuk eerder handelt over cultureel burgerschap an sich over hoe we cultureel burgerschap moeten begrijpen in een multiculturele samenleving, gaat het in het derde hoofdstuk over de rol die populaire media in dit verhaal kunnen spelen: hoe gaan populaire media met verschil om binnen een culturele samenleving of hoe kunnen ze dat doen?

Hierna kan in de empirische hoofdstukken worden overgegaan tot het beantwoorden van de onderzoeksvragen die ontstonden uit een intensieve literatuurstudie. De hoofdonderzoeksvraag luidt: "Hoe evolueerde de representatie van migrantenvrouwen gedurende de periode 1991-2008 in respectievelijk Flair en Libelle?". Teneinde concrete antwoorden te kunnen aanreiken, werd deze onderzoeksvraag onderverdeeld in drie deelonderzoeksvragen: (1) "In welke mate is er, doorheen de tijd, bij Flair en Libelle sprake van een problematische representatie van migrantenvrouwen?", (2) "In welke mate wordt er, doorheen de tijd, door Flair en Libelle gebruik gemaakt van tegenstrategieën die ingaan tegen eventuele problematische representaties?" en (3) "Hoe kan de journalistieke context van productie bij Flair en Libelle een mogelijke verklaring bieden voor de bestaande representaties van migrantenvrouwen gedurende de periode 1991-2008 in deze magazines ?" De eerste twee onderzoeksvragen zullen beantwoord worden aan de hand van een

comparatieve discoursanalyse die in de eerste plaats uitgaat van de discours Theorie van Laclau en Mouffe. Omdat deze auteurs weinig echte tools aanreiken voor het uitoefenen van een empirisch onderzoek, zal ik waar nodig teruggrijpen naar de kritische discoursanalyse van Fairclough. De derde deelonderzoeksvraag bouwt voort op de voorgaande onderzoeksvragen en wordt concreet beantwoord aan de hand van interviews die afgenomen worden van journalisten van Flair en Libelle.

2. CULTUREEL BURGERSCHAP EN POPULAIRE MEDIA IN EEN THEORETISCHE CONTEXT

2.1. OVER REPRESENTATIE, IDEOLOGIE EN DISCOURS

Zoals al in de inleiding vermeld, wordt in deze masterproef een sociaal constructivistisch paradigma vooropgesteld. Het zijn de participanten van een bepaalde gemeenschap die betekenis geven aan mensen, objecten en gebeurtenissen. Dingen worden op een bepaalde manier gerepresenteerd; de woorden die we gebruiken, de verhalen die we vertellen en de beelden die we produceren bepalen mee welke emoties iets oproept en welke waarden we aan iets hechten, met andere woorden: welke betekenis we aan iets geven. Het is via die betekenis dat we onze eigen identiteit en die van anderen construeren. Betekenis wordt constant geproduceerd en gereproduceerd in dagdagelijkse interacties tussen mensen, maar het spreekt voor zich dat ook de media een belangrijke rol spelen in het hele betekenisgevingproces dat gebruik maakt van representaties (Hall, 1997: 1-27).

Representatie kunnen we volgens Stuart Hall verstaan als de productie van betekenis door middel van taal. Taal moeten we dan niet interpreteren in de enge, maar wel in een bredere betekenis: namelijk niet enkel de gesproken of geschreven taal, maar ook de taal van bijvoorbeeld schilderijen, film, advertenties enzovoort. Het is nodig nu reeds op te merken dat, hoewel daar later in dit hoofdstuk nog op terug zal gekomen worden, in navolging van de Franse postmoderne filosoof Michel Foucault het alomvattende begrip "discours" zal gehanteerd worden. En dit omdat dit ruime begrip, dat discours omschrijft als alles wat gezegd, geschreven en gedacht kan worden, belangrijke concepten als "macht", "waarheid" en "kennis" meeneemt. In dit kader moeten we taal eerder zien als deel van het discursieve totaalbeeld (Hall, 1997: 70).

Hall geeft echter wél een zeer waardevolle analyse van representatie en representatiesystemen. Volgens deze auteur hebben we te maken met twee verschillende representatiesystemen. Een eerste systeem betreft er één aan de hand waarvan we objecten, mensen en gebeurtenissen associëren met bepaalde concepten of mentale representaties die we meedragen in ons hoofd. Dit gebeurt met simpele objecten, maar eveneens met abstractere zaken en gevoelens die we niet direct kunnen zien. Bij dit representatiesysteem gaat het niet enkel om individuele concepten, maar wel om verschillende manieren waarop we concepten organiseren en clusteren in ons hoofd. Deze organisatie gebeurt onder meer aan de hand van relaties van verschil die we in ons hoofd maken; we vormen bijvoorbeeld een mentaal idee van "allochtoon" omdat we deze notie zien in relatie tot "autochtoon". Deze mentale representaties zijn bij elk individu uniek, maar toch kunnen we stellen dat mensen van een bepaalde gemeenschap, bepaalde conceptuele mappen delen en om deze reden de wereld op een gelijkaardige wijze verstaan (Hall, 1997:17-18).

Omdat we ook nog in staat moeten zijn om concepten en betekenissen uit te wisselen en te representeren, moeten mensen dus ook nog toegang hebben tot een gedeelde "taal". Dit laatste

vormt dan een tweede representatiesysteem. Op die manier kunnen we conceptuele mappen in het hoofd vertalen naar bepaalde woorden, geluiden en beelden (Hall, 1997: 21-24).

Wanneer we dit alles vertalen naar termen van discours, kan in deze context dan gesteld worden dat een samenleving deel uitmaakt van eenzelfde "discursieve formatie". Discoursen construeren een bepaalde kennis en een bepaalde waarheid op een bepaald moment, over een bepaald topic. Discours is overal, in elk aspect van de werkelijkheid, het zit in elk beeld, in elk idee en in elke praktijk (Hall, 1997: 44). We kunnen ons bijgevolg niet losmaken van discours en objectief naar de realiteit kijken. Met andere woorden: er bestaat wel een fysieke wereld buiten discours, maar discours is het enige middel dat we hebben om toegang te krijgen tot deze realiteit (Street, 2001: 244). De sociale realiteit is dan in feite discours, want niets wat met betekenis geladen is bestaat buiten discours (Hall, 1997: 44). Ook de media zijn dus onderdeel van de discursieve realiteit. Op deze manier werd wel duidelijk dat een reflectieve representatietheorie die stelt dat betekenis ligt in het object, de persoon of de gebeurtenis zelf en dat taal of discours deze betekenis objectief "reflecteert" in deze masterproef niet aangehangen wordt (Hall, 1997: 24).

Het geloof in een constructionistische benadering van representatie impliceert het ongeloof in het objectieve en neutrale karakter van betekenissen. In het volgende deel van dit eerste hoofdstuk ga ik dieper in op dit aspect.

2.1.1. Representatie, ideologie en hegemonie

Hall stelt terecht dat representaties en de betekenissen die ze construeren niet neutraal zijn; bepaalde representaties dragen daarentegen bij tot een bepaald hegemonisch wereldbeeld (McQuail, 2005: 102). In deze zin stelt Hall dat representaties ideologisch van aard zijn. Deze ideologische dimensie wordt dan niet in de Marxistische zin van het woord bedoeld. Dit wil zeggen dat er niet vanuit gegaan wordt dat ideologie in feite neer komt op een verdraaiing van de werkelijkheid in het voordeel van de economisch en ook intellectueel heersende klasse. Volgens deze marxistische theorie is het de economische onderbouw die de bovenbouw, bestaande uit media, cultuur en politiek, determineert. Deze bovenbouw wordt dan ingeschakeld om de status-quo van de bestaande machtsongelijkheid te legitimeren en te behouden (Marx & Engels, 2002:48; McQuail, 2005: 95-96).

Aangezien Marx het concept ideologie bekijkt als een verdraaiing van de realiteit, gelooft deze auteur dus in een kenbare, "ware" realiteit. Wanneer we rekening houden met het feit dat de werkelijkheid geconstrueerd wordt door discours en dat we slechts toegang hebben tot die werkelijkheid via discours, kunnen we stellen dat deze marxistische theorie niet strookt met een constructivistisch idee over representatie dat hier aangehangen wordt. Een andere definitie van ideologie dringt zich dus op.

Een eerste aanzet tot een andere kijk op ideologie wordt gevormd door het werk van Antonio Gramsci. Deze auteur distantieert zich op enkele punten grondig van Marx. Gramsci hanteert, in tegenstelling tot Marx, een verandering- en conflictgerichte definitie van het ideologiebegrip. Hij

introduceert in deze context het hegemoniebegrip. Met hegemonie bedoelt Gramsci het volgende: door de productie van betekenissen worden bepaalde machtsrelaties deel van onze "common sense", ze worden dan niet meer in vraag gesteld en worden als natuurlijk beschouwd (Gramsci, 1994: 85-87; Hall, 1997: 48; Phillips & Jorgensen, 2002: 32). Een hegemonische strijd wordt volgens Gramsci onder meer in het veld van de media gestreden; media zijn dan constitutief aan de hegemonische maatschappelijke orde (Gouth-Yates, 2005: 9-10)

Om het met de woorden van Laclau - een auteur die later in dit hoofdstuk nog terugkomt - en Mouffe te stellen, hebben we in het verhaal rond hegemonie te maken met een tijdelijke "closure" waarbij bepaalde betekenismogelijkheden worden uitgesloten (Phillips & Jorgensen, 2002: 39).

Omdat Gramsci een verandering- en conflictgerichte benadering voorstaat, erkent hij het feit dat deze hegemonie, deze "common sense", zeker kan uitgedaagd worden. Het is van belang te beseffen dat verschillende discoursen steeds met elkaar in conflict gaan en steeds strijden om de fixatie van betekenissen. Op een bepaald moment kan het ene discours dominant worden en een zekere "common sense" met zich meebrengen, maar datzelfde discours is nooit rigide en kan door andere discoursen uitgedaagd worden of zich door de interactie met andere discoursen aanpassen. We kunnen in dit kader dus spreken van een constante "discursive struggle" (Phillips & Jorgensen, 2002: 6).

Een ander waardevol element kan terug gevonden worden bij Louis Althusser. Deze auteur stelt dat ideologie mensen als "subjecten" positioneert en construeert, en dit op basis van gender, klasse, origine enzovoort. Deze positionering, die mensen toelaat om over hun levensomstandigheden na te denken, gebeurt door middel van interpellatie, een proces waarbij de mens als subject, bijvoorbeeld als "vrouw" of als "migrant" in zijn of haar positie wordt herkend en erkend. (Althusser, 1970: 46-58; Smith, 1988: 7-8). In overeenstemming met deze subjectposities zijn er bepaalde verwachtingen verbonden in verband met hoe het subject zich dient te gedragen (Phillips & Jorgensen, 2002: 41). Althusser ziet de media als een belangrijke aanbieder van subjectposities. De media zouden zo volgens hem bijdragen tot het construeren van identiteiten. Deze identiteiten zijn uiteraard constructies, maar hebben wél echte gevolgen (Gouth-Yates, 2005: 8). Deze laatste stelling zal trouwens nog meermaals naar voren komen in deze masterproef.

Interessant is het feit dat er nu een visie op ideologie bekomen werd die relevant is voor deze thesis; de werkelijkheid wordt geconstrueerd aan de hand van representaties die bepaalde betekenissen naar voren schuiven. Op een bepaald moment kunnen bepaalde betekenissen zo dominant zijn dat ze niet meer in vraag worden gesteld en deel uitmaken van onze common sense; dit is het proces dat we hegemonie noemen. Bij de hegemonische productie van betekenissen, waarbij de media een grote rol spelen, worden mensen gepositioneerd en geconstrueerd aan de hand van subjectposities; in dit proces krijgen identiteiten dus vorm. Deze visie op ideologie is zeer relevant voor het onderzoek dat in deze masterproef centraal staat; omdat ik de representatie van migrantenvrouwen over een langetermijnperspectief van twintig jaar zal analyseren, zou het wel

interessant kunnen zijn om na te gaan of en hoe een bepaald hegemonisch discours na verloop van jaren uitgedaagd wordt door een ander discours.

Dit alles zou nu aangetoond moeten hebben dat representaties niet neutraal zijn. De media, als deel uitmakend van de discursieve werkelijkheid en gebruik makend van representaties, zijn dus ook zeker niet neutraal. Wat in dit kader wel duidelijk moet gesteld worden, is dat een mediagebruiker die in bepaalde mate actief is, zeker niet ontkend wordt. De mediagebruiker is steeds in zekere mate vrij een bepaalde (voorkeurs)boodschap anders te decoderen dan door de productiekant bedoeld (Van Zoonen, 2004: 13-16). Maar, ongeacht het feit dat de mediagebruiker als actief wezen erkend wordt, is het wel degelijk zo dat de mediagebruiker zelf ingebed is in een bepaalde discursieve formatie. Zoals in het laatste deel van dit hoofdstuk zal duidelijk worden, staat ook het subject niet buiten discours (Hall, 1997: 43-56).

In het laatste deel van dit eerste hoofdstuk ga ik dieper in op de notie discours en meer bepaald op twee belangrijke, met elkaar verwante benaderingen, namelijk die van Foucault en die van Laclau en Mouffe.

2.1.2. Representatie en discours

De notie "discours" hielp me al een stuk verder bij het verwerven van een waardevolle en relevante visie op ideologie. Toch is het nodig om het concept "discours" nog enigszins verder onder de loep te nemen. De concepten "macht", "kennis" en "waarheid" zijn hierbij zeer belangrijk. Ook de vraag waar het subject zich ergens bevindt in dit verhaal neem ik mee in het laatste deel van dit eerste hoofdstuk.

Michel Foucault, een eerste belangrijk auteur voor wat betreft discours, geeft een zeer interessante benadering van het fenomeen representatie. Deze auteur analyseert wel individuele teksten en representaties, maar is eerder geneigd om de gehele discursieve formatie waartoe deze teksten en representaties behoren, te onderzoeken. Foucault was met andere woorden geïnteresseerd in discursieve praktijken en representaties die naar hetzelfde "object" verwijzen (denk hierbij bijvoorbeeld aan "vrouwelijkheid" en "criminaliteit") en die een gemeenschappelijke stijl en strategie hanteren die uitgaat van een dominante "common sense" (Hall, 1997: 44; Matheson, 2005: 9).

Betekenis wordt, zo stelt Foucault, geconstrueerd door middel van discours en binnenin de gehele discursieve realiteit. Zoals al duidelijk werd, is deze auteur van mening dat niets betekenis heeft buiten discours (Hall, 1997: 44). Hiermee wordt duidelijk dat Foucault een sterk constructionistische visie aanhangt.

Belangrijk in de theorie van Foucault is het feit dat deze auteur stelt dat discours niet enkel betekenis, maar ook kennis construeert. Kennis moeten we in dichte relatie zien tot macht en waarheid. Foucault ziet de zaak als volgt; kennis veronderstelt de autoriteit van "de waarheid" en

heeft de macht zichzelf "waar" te maken. Wat in een bepaalde samenleving, op een bepaald moment geweten is, heeft invloed op wat die samenleving op dat bepaald moment als "waarheid" beschouwt. Die discoursen die een samenleving accepteert en als waarheid doet functioneren, vormen samen wat we een "waarheidsregime" noemen (Foucault, 1997: 15-17; Hall, 1997: 49). Dit waarheidsregime werkt disciplinerend in op het subject in die zin dat zo een regime bepaalde normen als "normaal" en "juist" aanziet (Matheson, 2005: 61; McHoul & Grace, 1995: 29). Op deze manier redeneert ook Street wanneer hij stelt dat bepaalde identiteiten genormaliseerd worden, terwijl anderen net als "vreemd" voorgesteld en gerepresenteerd worden (Street, 2001: 244).

Media zijn in dit verhaal van groot belang net omdat ze over een grote discursieve macht beschikken; de representaties die media aanreiken hebben een invloed op wat gedacht wordt door mensen en het beeld dat ze van de wereld hebben (Street, 2001: 233).

Later in deze masterproef zal duidelijk worden dat Toby Miller, een belangrijk auteur binnen het veld van cultureel burgerschap, sterk vanuit dit Foucaultiaans kader denkt. Volgens Nick Stevenson is het dan ook zo dat vragen met betrekking tot cultureel burgerschap steeds vertrekken vanuit een Foucaultiaans denkkader (Stevenson, 2003a: 338).

Toch is Foucault zeker geen pessimist pur sang; macht, merkt deze auteur in dit kader nog op, is niet iets dat causaal van de "top" naar de "basis" gaat, wel integendeel stelt de auteur, macht circuleert en concentreert zich nooit in één centrum. Macht is bovendien niet enkel repressief, maar ook productief: ze produceert onder meer plezier, kennis en discours (Hall, 1997: 261).

Wat tenslotte interessant is aan het Foucaultiaanse discoursconcept, is het denken over het subject. Foucault stelt duidelijk dat het discours is dat kennis en betekenis produceert. Het subject is namelijk steeds in zekere mate gelimiteerd door de discursieve formatie en het waarheidsregime waarin hij of zij is ingebed. Het subject kan met andere woorden niet buiten discours staan, maar wordt erdoor geconstrueerd. Discours gaat bepaalde eigenschappen toeschrijven aan bepaalde subjecten en gaat ook de positie van die subjecten bepalen. Op deze manier komen we tot wat Foucault "subjectposities" noemt (Hall, 1997: 43-56). Voorbeelden hiervan zijn "de zorgende moeder" en "de profiterende werkloze". Hier komen we terug bij de reeds besproken interpellatietheorie van Althusser. Zoals laten ook zal blijken, spelen ook de (populaire) media een grote rol in het construeren van subjectposities.

Chantal Mouffe merkt terecht op dat het nodig is te spreken van een "ensemble van subjectposities" binnen bepaalde discoursen. Mensen zijn dus bijvoorbeeld op hetzelfde ogenblik "man", "migrant" en "voetbalfan". Verder, zo stelt Chantal Mouffe, liggen deze subjectposities nooit volledig vast en dit omdat ook discoursen, die deze subjectposities construeren, uitgedaagd worden en kunnen veranderen over tijd en ruimte. In deze context kunnen we ook nog stellen dat Mouffe een niet-essentialistische benadering van het subject aanhangt; zo bekijkt ze identiteit – uiteraard dicht verwant met de notie van het subject – als de identificatie met bepaalde groepen en niet als essentialistische eigenschappen van het subject (Isin & Wood, 1999: 10).

De constructie van groepsidentiteiten is dan ook een centraal concept in de discoursstheorie die ze samen met Ernesto Laclau ontwikkelde. De vorming van deze groepsidentiteit moeten we zien als een reductie van mogelijkheden; bepaalde identificatiemogelijkheden worden genegeerd terwijl

andere in representaties duidelijk naar voren geschoven worden. In de vorming van groepsidentiteiten worden de verschillen binnen de groep in feite genegeerd en wordt "de andere" uitgesloten. Groepsidentiteiten, zo stellen Laclau en Mouffe, zijn niet sociaal gepredetermineerd; ze bestaan niet zolang ze niet geconstrueerd worden door discours. Met andere woorden: groepen moeten dus eerst gerepresenteerd worden. In het veld van groepsidentiteiten of collectieve identiteiten hebben we steeds te maken met de creatie van een "wij" in relatie tot een "zij"; alle identiteiten hebben dus een relationeel karakter (Phillips & Jorgensen, 2002: 43-44). Het is dit proces dat ook duidelijk naar boven komt bij het betekenisgevingmechanisme stereotypering. Bij dit mechanisme wordt "de andere" gereduceerd tot enkele simplistische, essentialistische kenmerken die dan voorgesteld worden als zijnde natuurlijk bepaald. Bovendien wordt bij het proces van stereotypering het "normale" en het "acceptabele" wij van het "vreemde" en het "niet-acceptabele" gescheiden (Hall, 1997: 158-259). Het spreekt voor zich dat ook de (populaire) media kunnen gebruik maken van een dergelijke problematische representatie van de andere. Later in deze masterproef wordt dan ook dieper ingegaan op het fenomeen van stereotypering.

Cruciaal in dit verhaal is zonder twijfel de term "constitutive outside" van Henry Staten. Deze term maakt duidelijk dat we onszelf steeds zien in een relatie van verschil met "de andere". Het is deze andere en de relatie hiermee die vorm geven aan onze eigen (groeps)identiteit. Wel is het van belang op te merken dat deze "wij-zij" relatie die hierdoor ontstaat zeker niet vijandig of, in Mouffes woorden, antagonistisch hoeft te zijn. Een "wij-zij" relatie kan daarentegen zeker ook "agonisch" zijn, dit wil zeggen dat conflicterende groepen elkaar niet als "de vijand" zien, maar mekaars legitimiteit erkennen. Vijanden worden in deze context dan tegenstanders. Mouffe bekijkt het hele groepsidentiteitsconstructieproces als zijnde inherent aan het politieke en sociale veld (Mouffe, 2007: 20).

Ook ziet Mouffe dit proces zeker niet als iets negatiefs; wel integendeel, volgens deze auteur is het vormen van groepsidentiteiten constitutief voor een radicaal democratisch burgerschap en dit omwille van het feit dat bepaalde groepen als vrouwen, arbeiders en kleurlingen hun democratische eisen collectief kunnen laten gelden (Isin & Wood, 1999: 11).

Deze twee benaderingen van respectievelijk Foucault en Laclau en Mouffe zijn zeer nauw met elkaar verwant; beide zijn ze sterk poststructuralistisch in die zin dat ze erkennen dat een bepaald dominant discours eigen is aan een bepaalde historisch-culturele context en dat de betekenis die discourses produceren, nooit vast ligt. Verder claimen beide benaderingen, eveneens in navolging van een poststructuralistische traditie, dat betekenis vorm krijgt door het vormen van relaties. Zowel Foucault als Laclau en Mouffe erkennen dat discours "overal" is en dat er dus niets betekenis heeft buiten discours. Om deze reden kan niet simpelweg gesteld worden dat het de media zijn die bepaalde discourses opdringen, maar is het wél zo dat de media zelf deel uitmaken van discours; van een bepaalde discursieve formatie en een bepaald waarheidsregime.

In dit onderzoek wordt vertrokken vanuit het centrale begrip "cultureel burgerschap", en dit in een multiculturele samenleving. De notie "cultureel burgerschap" zal dus centraal staan in de volgende

hoofdstukken van deze masterproef, maar toch was het noodzakelijk het concept representatie – in relatie tot ideologie, hegemonie en discours – in dit contextscheppende hoofdstuk te behandelen. Representatie is, zoals verder zal duidelijk worden, ook een concept dat niet los te koppelen valt van cultureel burgerschap.

2.2. CULTUREEL BURGERSCHAP

“Cultureel burgerschap”, het concept dat centraal staat in deze thesis, is op zich een eerder vaag en heterogeen begrip. Waar sommige auteurs cultureel burgerschap benaderen als “het recht om anders te zijn”, focussen anderen op “het recht en de ervaring deel uit te maken van een gemeenschap”. Nog andere auteurs, zoals John Urry, bekijken cultureel burgerschap als het product van de vrije beweging van goederen en mensen. Men spreekt dan van culturele burgers die vorm krijgen door de groei van het kosmopolitisme (Stevenson, 2001: 2).

Al deze benaderingen zijn op zich waardevol, maar rekening houdend met de probleemstelling van dit onderzoek kies ik ervoor de laatst genoemde visie op cultureel burgerschap niet verder uit te diepen. In deze masterproef zal cultureel burgerschap dus ook voornamelijk begrepen worden als “het recht om anders te zijn” en “het recht en de ervaring deel uit te maken van een gemeenschap”.

De vaagheid van het concept “cultureel burgerschap” ontstaat uiteraard ook omdat zowel de noties “cultuur” als “burgerschap”, net zoals vele andere termen, vage begrippen zijn die sterk voor interpretatie vatbaar zijn. Het is dus zeker nodig dat ik, alvorens dieper in te gaan op het concept “cultureel burgerschap” in relatie tot populaire cultuur, een hoofdstuk wijd aan het concept “cultureel burgerschap” aan sich en aan dit concept in een multiculturele context. Wat verstaan we onder burgerschap? Waarom dringt een dimensie van cultureel burgerschap zich op in de laatmoderne samenleving? Wat bedoelen we met een *cultureel* burgerschap? Hoe moeten we cultureel burgerschap binnen een multiculturele samenleving begrijpen? Deze vragen dienen behandeld te worden alvorens ik op een meer complexe wijze kan ingaan op de notie cultureel burgerschap in relatie tot populaire media.

2.2.1. Burgerschap in een laatmoderne samenleving

De historische wortels van burgerschap zijn terug te vinden in de oude Griekse stadsstaten. Traditioneel verstaan we onder de notie “burgerschap” een systeem waarbij burgers bepaalde rechten en plichten toegewezen worden. Ook kunnen we naar burgerschap kijken als de manier waarop de samenleving georganiseerd wordt en de manier waarop grenzen, die de (stads)staat toelaten om zowel in- als uit te sluiten, ontstaan en versterkt worden. Vanuit dit perspectief kunnen we dan stellen dat burgers de officiële en geregistreerde inwoners zijn van een geografisch afgebakend territorium. Deze burgers krijgen specifieke rechten toegewezen waarvan anderen, bijvoorbeeld vreemden, vrouwen, slaven, gevangenen, niet kunnen genieten. Ter compensatie van

deze rechten worden aan de burgers bepaalde plichten opgelegd. Een belangrijk aspect in de definitie van burgerschap is dus het feit dat het gaat om het toekennen van rechten en plichten aan de burgers (Cammaerts, 2007:1).

Omdat we spreken van burgers, is het duidelijk dat er ook sprake is van "niet – burgers"; dit uitsluitende aspect is een tweede belangrijk element dat meegenomen dient te worden in een definitie van burgerschap. Er zijn steeds grenzen verbonden aan burgerschap; grenzen die individuen tot competent lid van een (stads)staat, maar evengoed zijn dit grenzen die andere individuen uitsluiten van het burgerschap (Cammaerts, 2007: 1). In dit kader kunnen we stellen dat burgerschap in feite een uitsluitende praktijk is. Wanneer we naar de geschiedenis kijken, zijn er uiteraard vele voorbeelden terug te vinden van uitsluitende principes gebaseerd op klasse, waarbij bezit het criterium was. Maar ook uitsluitende principes gebaseerd op gender en/of etniciteit en religie zijn de menselijke geschiedenis niet vreemd. Burgerschap kan in deze context dan beschouwd worden als uitmarkeren van "de andere" (Isin & Wood, 1999: 55). Ook Husband en Downing wijzen in hun werk op het uitsluitende aspect van burgerschap. Zij stellen het volgende:

"The concept of citizenship, for example, is an ideological means of legitimizing the privileging of some, and the exclusion of others, from equal participation in the state's recourses." (Downing & Husband, 2005: 208)

De grenzen die bepaalde individuen en groepen uitsluiten van het burgerschap bestaan evenwel niet probleemloos en zijn niet gefixeerd over tijd en ruimte, eerder worden deze grenzen geconstrueerd in een bepaalde socio-culturele context en maken ze deel uit van een bepaalde discursieve formatie. Deze grenzen zijn dan ook steeds onderhevig aan conflict en protest; zo werden er in het Oude Griekenland en in het Romeinse rijk vaak bloedige oorlogen en veldslagen uitgevochten met als inzet de herdefinitie van burgerschap. Ook in het moderne tijdperk bestond er, met onder meer de bloei van de verzorgingsstaat, heel wat discussie en polemiek over de burgerrechten van bepaalde sociale groepen die hun stem meer en meer lieten horen. (Isin & Wood, 1999: 5 - 6). We kunnen dus stellen dat de noties "burgerschap" of "burger" fungeren als "floatings signifier" in die zin dat ze het onderwerp van strijd tussen verschillende discoursen vormen die deze noties elk met hun eigen voorkeursbetekenis willen laden.

Zoals reeds aangehaald gaan de historische wortels van burgerschap terug tot het Oude Griekenland. Het westerse Verlichtingsdenken en het opkomende modernisme legden de focus van burgerschap bij de grootschalige "natiestaat"¹. Elke natiestaat ging individuen identificeren op basis van criteria als geboorte en nationaliteit en ze registreren aan de hand van bijvoorbeeld een identiteitskaart. Bepaalde klassenconflicten en waarden als "democratische gelijkheid" hebben er

¹ Een opmerking is hier van belang; uit het voorgaande zou men de indruk kunnen krijgen dat het ontstaan en de geschiedenis van burgerschap enkel en alleen in het Westen liggen. Bij deze moet onderstreept worden dat er zeker niet uitgegaan wordt van een problematische etnocentrische visie op burgerschap; andere civilisaties, zoals de Chinese en de Indiase, kenden wel degelijk een visie op burgerschap, wel één die uiteraard anders, maar daarom niet minder waardevol is dan het westerse idee van burgerschap (Isin & Wood, 1999: 5). Dat westerse idee van burgerschap heeft echter wel om verschillende historische redenen de bovenhand gekregen. Op dit alles ga ik niet verder in, maar wie hierover meer wil weten kan steeds terecht in het boek "The birth of the modern world" van C. A. Bayly.

vanaf het Verlichtingsdenken en de Franse revolutie voor gezorgd dat de burgerrechten, die aanvankelijk vrij beperkt waren, aanzienlijk uitgebreid werden (Hermes, 2005: 4). Het is in deze context van de langzaam opkomende verzorgingsstaat, de nucleaire familie en de dominantie van de natiestaat dat we het werk van de Engelse socioloog T.H Marshall moeten plaatsen; deze auteur onderscheidde drie dimensies van burgerschap die tot vandaag de dag de maatschappelijke en wetenschappelijke discussie omtrent burgerschap sterk bepaald hebben (Dahlgren, 2004: 259).

Een eerste dimensie die Marshall onderscheidt is het civiele burgerschap; dit civiele element refereert aan een gelijke wetgeving die voor iedereen geldt en de plicht van de burgers om zich aan de wet te houden. Civiele rechten maakten de creatie van groepen en bewegingen mogelijk, Marshall focuste met zijn analyse van burgerschap dan ook niet enkel op het hebben en verkrijgen van rechten (zoals vaak beweerd wordt), maar zag burgerschap tevens als een praktijk die nauw verwant is met macht (Isin & Wood, 1999, 31). De civiele dimensie van burgerschap zou teruggaan tot de 18de eeuw, en voorbeelden ervan zijn gemakkelijk te vinden; denk bijvoorbeeld aan het recht op vrije meningsuiting. Ten tweede erkent Marshall het politieke burgerschap dat vorm kreeg in de 19de eeuw; hiermee verwijst hij naar de politieke gelijkheid en het recht van de burgers om zich met de samenleving te bemoeien. Tenslotte heeft Marshall het over sociaal burgerschap. Hiermee verwijst de auteur naar de algemene leefomstandigheden van de burgers. Een voorbeeld hiervan vinden we bij het recht op een minimuminkomen en het recht op financiële bijstand met de bijhorende plicht hiervan geen misbruik te maken. Deze laatste dimensie van burgerschap kreeg volgens Marshall pas vorm in de 20ste eeuw (Dahlgren et al., 2004: 259).

Er werd reeds gesteld dat het werk van Marshall een grote invloed heeft gehad en nog steeds heeft op de discussies rond burgerschap. Een belangrijke kritiek op Marshall stelt echter dat politieke en civiele rechten nog lang niet overal aanvaard zijn en dat sociale rechten bedreigd werden eens het naoorlogse compromis tussen kapitaal en arbeid in gevaar kwam. Een andere belangrijke kritiek is het feit dat Marshall geen enkel cultureel aspect meeneemt in zijn analyse van burgerschap (Stevenson, 2003b: 6, Van Zoonen, 2004: 9-10). Interessant is dat Raymond Williams, die schreef in dezelfde Britse naoorlogse context, dat wél deed. Met zijn "lange revolutie" trachtte deze medegrondlegger van de "cultural studies-school" economische, sociale en politieke thema's te koppelen aan culturele vragen. Hierbij problematiseerde de auteur de gestandaardiseerde culturele producten, een paternalistische staat en het kapitalistische systeem dat elke mogelijkheid tot een meer participatieve en diverse cultuur in de kiem smoorde. Williams streed voor een alternatief democratisch kader waarbij gedecentraliseerde communicatiesystemen die open staan voor een veelheid aan stemmen centraal staan. Hij erkende het democratische potentieel voor "de gewone man" van een participatieve en diverse populaire cultuur. Toch bleef Williams wel vasthouden aan een analyse die de arbeidersbeweging centraal plaatste en bekeek hij cultuur vooral vanuit een literair perspectief. Hij geloofde namelijk dat de socialistische transformatie van de samenleving ervoor zou zorgen dat commerciële vormen van cultuur zouden vervangen worden door meer literaire en artistieke vormen van cultuur. We kunnen stellen dat zowel Marshall als Williams de samenleving begrepen in de zin van één centraal conflict; voor Marshall was dat de gelijkheid die civiele, politieke en sociale rechten met zich meebrengen tegenover de dominante structuur van

een klassensamenleving en voor Williams was dat de communicatieve samenleving van "de mensen" tegenover de macht van de kapitalistische staat (Stevenson, 2003b: 7-9).

Stevenson stelt terecht dat we de hedendaagse gediversifieerde samenleving niet meer kunnen begrijpen in termen van een essentialistische natuur van sociale relaties. We kunnen ons dus de vraag stellen of Marshalls triade van burgerschap en Williams "lange revolutie", die ongetwijfeld een sterke bijdrage heeft geleverd tot het hedendaagse denken over cultuur en burgerschap, in deze laatmoderne samenleving wel nog adequaat zijn (Isin & Wood, 1999: 6; Stevenson, 2003b: 9). Daarom is het nodig even stil te staan bij die laatmoderne samenleving en haar kenmerken alvorens over te gaan tot een uiteenzetting over cultureel burgerschap.

Enkele tendensen zijn van belang wanneer we de laatmoderne samenleving willen begrijpen; een eerste belangrijke tendens is die van globalisering. In zijn boek "mediatized conflict" geeft Simon Cottle een adequate definitie van deze globaliseringstendens:

"Globalisation can best be approached, perhaps, as a complex of uneven and often contradictory sets of forces characterized by: the expansionist logic of capitalism, the reconfiguration of spatial politics, the disembedding and re-embedding of social relation conducted at a distance, and the accelerated and technologically assisted flows of culture and peoples around the globe. All of these transformative processes generate new conflicts as well as exacerbating old ones." (Cottle, 2006: 5)

De tendens van globalisering is er zonder twijfel één die zeker erkend dient te worden, maar toch moet ook beseft worden dat de nationale gemeenschap nog steeds van groot belang is voor zowel het politieke als het culturele veld. Internationale instellingen spelen een belangrijke rol, maar toch is de macht van de nationale staat niet te onderschatten. En inderdaad, we hebben te maken met een wereldwijde flow van verschillende culturen en ideeën, maar toch is de nationale cultuur nog steeds van prominent belang. Denk in dit kader bijvoorbeeld aan het belang van nationale feestdagen en nationale kranten. Dit is trouwens een bedenking die ook Nick Stevenson maakt in zijn artikel "Globalisation, National cultures and cultural citizenship" (1997: pp. 41-66).

Een tweede belangrijke tendens die onmiskenbaar verbonden is met de laatmoderne samenleving is die van het posttraditionalisme. Tradities en waarden die ooit als vanzelfsprekend aanvaard werden, worden nu door andere ideeën uitgedaagd en in vraag gesteld. De trends van globalisering en van posttraditionalisme geven aanleiding tot meerdere discoursen die strijden om verschillende betekenissen. Vaak worden deze "veldslagen" uitgevochten op het terrein van de media (Cottle, 2006: 6). Hiermee wordt een koppeling gemaakt met een volgende belangrijke tendens die centraal staat binnen de hedendaagse samenleving; namelijk het toegenomen belang van de cultuurindustrie, van de massamedia en van de symbolische omgeving in het algemeen. Deze symbolische omgeving, zo kan gesteld worden, is nu een belangrijker bron van macht dan arbeid (Cottle, 2006: 6).

De laatmoderne samenleving is in feite een wereld van beelden waarmee groepen en personen hun bestaan vormgeven. In dit kader stelt Giddens dat mensen constant op een reflexieve manier

vormgeven aan hun eigen identiteit en aan die van anderen (Stevenson, 2003b: 14). Dit toegenomen belang van de symbolische omgeving brengt ook een ander concept van macht met zich mee; namelijk "symbolische macht". Deze symbolische en meer culturele vorm van macht houdt onder meer de macht in om iemand op een bepaalde manier te representeren binnen een bepaald representatieregime (Hall, 1997: 259). Media, zo stelt John Street in deze context, oefenen een "discursieve macht" uit. Terecht bedoelt Street hiermee dat " (...) *What is thought is affected by the picture of the world by the mass media.*" (2001: 233)

Deze verschillende tendensen brengen uiteraard vaak conflict met zich mee. Denk hierbij bijvoorbeeld aan nieuwe sociale groepen zoals vrouwen, migranten en holebi's die omwille van de hierboven besproken tendensen vorm krijgen en die aan de hand van een "politics of difference" en/of een "politics of recognition" nieuwe groepsidentiteiten beginnen vormen en hun stem danig laten horen (Isin & Wood, 1999: 14).

"(Groep)sidentiteit", in een laatmoderne samenleving vaak gebaseerd op criteria als gender, seksuele voorkeur en etniciteit, is net als "burgerschap" een "group marker". Beide noties construeren, door middel van een sterk uitsluitend aspect, een bepaalde "wij". Het voornaamste verschil tussen beide noties ligt in het feit dat burgerschap een legaal gewicht heeft en dat groepsidentiteit eerder een sociaal en cultureel gewicht heeft (Isin & Wood, 1999: 20).

Vaak wordt gesteld dat de noties "burgerschap" en "(groeps)sidentiteit" om deze reden onverzoenbaar zijn; burgerschap zou immers een universele draagwijdte hebben terwijl het bij (groeps)sidentiteit om een particularistische notie gaat (Isin & wood, 1999: 3). Toch kan dus gesteld worden dat beide noties steunen op eenzelfde mechanisme.

De noties burgerschap en identiteit zijn volgens Peter Dahlgren nog om een andere reden met elkaar verbonden; zo kan gesteld worden dat de "subjectieve zijde" van burgerschap in feite identiteit is. Burgerschap heeft immers ook te maken met zich burger "voelen", met zich verbonden voelen met een bepaalde groep. Op die manier wordt burgerschap op zich ook een dimensie van identiteit (2004: 260-261).

Gesteld kan in elk geval worden dat de besproken tendensen een grote invloed hebben op het terrein van "cultureel burgerschap".

2.2.2. Naar een *cultureel* burgerschap: de culturalisatie van burgerschap

Het is duidelijk dat de tendensen die centraal staan binnen een laatmoderne samenleving ervoor zorgen dat kennis en cultuur zeer belangrijk worden. Of het nu gaat om het belang van de cultuurindustrie voor de competitiviteit van de economie of om het hoge symbolische gehalte van bijvoorbeeld politieke protesten; we leven in een cultuurmaatschappij zonder weerga (Miller, 2001: 2; Stevenson, 2003b: 16).

De term "cultuur" kwam al verscheidene keren terug in deze masterproef, en nu dringt het moment zich op om deze term nader te verklaren. Hoe kan immers gesproken worden over een "cultureel" burgerschap, als niet duidelijk is in welke zin we cultuur moeten begrijpen?

"Cultuur" is wellicht een van de meest complexe begrippen die er zijn. Dit niet enkel omdat deze term een hele taalkundige evolutie en een evolutie in betekenis meemaakte in de meeste Europese landen, maar ook omdat de notie "cultuur" een belangrijk concept is in verscheidene intellectuele disciplines (Williams, 1976: 77). De taalkundige evolutie van dit concept laat ik hier achterwege, belangrijker is de evolutie in betekenis die het concept doormaakte. De notie "cultuur" ontwikkelde zich rond de 15de eeuw; de term betekende in dit tijdperk niet meer dan het cultiveren van grond en het houden van dieren. Enkele taalkundige evoluties stuurden de term een nieuwe weg op; naast de reeds bestaande betekenis, kreeg cultuur nu ook een andere betekenis, namelijk het proces van menselijke evolutie. Deze twee betekenissen bestonden naast elkaar gedurende het grootste deel van de 18de en de 19de eeuw. In vele Europese talen stond de term "cultuur" vaak synoniem voor de term "civilisatie". De 18de- eeuwse westerse Verlichting bracht een sterk vooruitgangdenken met zich mee; dit denken zorgde ervoor dat men ging geloven in een superieure Westerse en Europese cultuur. In zijn werk haalt Williams de filosoof Herder aan, die hierop zware kritiek uitte. Herder streed namelijk voor het spreken over "culturen" in het meervoud, en niet over een ene, ware Europese cultuur (Williams, 1976: 79-93). Maar uiteraard is het wel nodig te erkennen dat de ene cultuur dominant is dan de andere; groepen en gemeenschappen trachten dan hun waarden te homogeniseren via een hegemonische strijd (Stevenson, 2003b: 17).

De discussie over cultuur leidde uiteindelijk tot drie moderne gebruiken van de term die uiteraard soms door elkaar gebruikt worden: ten eerste is er een zelfstandig naamwoord dat verwijst naar een proces van intellectuele en esthetische evolutie. Ten tweede, in navolging van Herders kritiek, kunnen we spreken van een zelfstandig naamwoord dat refereert aan een bepaalde levenswijze van een volk of een groep. Langzaamaan ontwikkelde zich uit de eerste moderne betekenis van cultuur nog een derde gebruikswijze van de term: namelijk cultuur als referentie aan het werk en de praktijken van intellectuele en artistieke activiteit; denk hierbij aan muziek, literatuur, schilderkunst en film. Waarschijnlijk is deze derde betekenis vandaag de meest gebruikelijke, het is bijvoorbeeld ook deze betekenis die de meeste ministeries van cultuur aanhangen (Williams, 1976: 80).

Met deze laatste gebruikswijze schieten we voor wat betreft cultureel burgerschap niet ver op; interessanter is een meer symbolische definitie van cultuur als startpunt te nemen voor het concept cultureel burgerschap. Hierbij is het denken over cultuur van J.B. Thompson (geciteerd in Stevenson, 2003b: 17) zeker relevant. Hij stelt het volgende:

"Culture is the patterns of meaning embodied in the symbolic forms, including actions, utterances and meaningful objects of various kinds, by virtue of which individuals communicate with one another and share their experiences, conceptions and beliefs."
(Stevenson, 2003b: 17)

Volgens Stevenson gaat het in dit kader om cultuur als representatiesystemen die betekenis dragen en waarvan die betekenis niet gedetermineerd wordt door materiële dimensies. Ook Joke Hermes rijkt een symbolische definitie van cultuur aan; voor haar is cultuur het volgende:

" Culture is both how we understand the world, as where and how we live our lives, (...) that have us thinking about who we are and how "being" is done." (Hermes, 2005: 4)

Deze definities van cultuur gaan duidelijk verder als het zien van cultuur als "kunst". We kunnen stellen dat de visies van Thompson en Hermes verwant zijn met de notie "cultuur" als referentie naar een bepaalde levenswijze van een groep of volk. Het is duidelijk deze visies ruimte laten voor het gemeenschapsvormende potentieel van cultuur; het delen van ervaringen en overtuigingen verleent een collectiviteit haar samenhang (Van Zoonen, 2004: 6). McQuail wijst er in deze context ook terecht op dat cultuur iets collectiefs is dat gedeeld wordt met anderen; het is dan ook niet mogelijk te spreken van een puur individuele cultuur (McQuail, 2005: 113). Wanneer we deze visies op cultuur koppelen aan de (populaire) media, komen we tot een rituele functie van de media; media beschikken hierbij over de capaciteit mensen een bepaald gedeeld gevoel van gemeenschap en identiteit te geven. De media bieden een manier van denken aan over zaken waarmee men in het dagelijkse leven in aanraking komt (Gripsrud, 2000: 295). Media kunnen in dit kader zowel een in -als een uitsluitende werking hebben (Van Zoonen, 2002: 3). Deze rituele functie van de media geeft een aanzet naar de link tussen cultureel burgerschap en populaire media die in een laatste hoofdstuk uitgebreid wordt besproken.

Het is dus zonder twijfel deze symbolische visie op cultuur die in het kader van deze thesis het waardevolst is en die ik bijgevolg zal meenemen, maar uiteraard is het zo dat bepaalde visies op cultuur soms gecombineerd worden. Wanneer er bijvoorbeeld gesproken wordt over "populaire cultuur", gaat het over populaire praktijken van artistieke activiteit van en voor het volk (Hermes, 2005: 4), maar wordt tevens erkend dat deze populaire cultuur een representatiesysteem is dat over een gemeenschapsvormend potentieel beschikt.

In een laatmoderne samenleving horen mensen niet meer automatisch levenslang bij een bepaalde sociale groep gebaseerd op de nationale gemeenschap, godsdienst of klasse, maar maken ze deel uit van wisselende en elkaar soms overlappende gemeenschappen die gebaseerd zijn op bepaalde voorkeuren en meningen (Van Zoonen, 2004: 4). De behoefte om collectieve identiteiten te vormen, is in een laatmoderne samenleving zeker niet afgenomen; in navolging van Chantal Mouffe kan immers gesteld worden dat het vormen van groepsidentiteiten inherent is aan het politieke en het sociale veld. Ook in de hedendaagse samenleving zal er dus steeds sprake zijn van de vorming van collectieve identiteiten (2007: 20).

We kunnen stellen dat burgerschap zijn "culturele" betekenis krijgt omdat het een kenmerk wordt van collectieve identiteiten (Van Zoonen, 2004: 10). In een laatmoderne samenleving waar nieuwe sociale bewegingen gebaseerd op onder meer seksuele voorkeur, origine en gender opkomen, en er vragen ontstaan met betrekking tot een "politics of difference", is deze culturele dimensie van burgerschap van primordiaal belang. We hebben dan te maken met een Foucaultiaanse

deconstructie van ideeën geassocieerd met de "normale" burger om op die manier een "inclusieve" gemeenschap te vormen waar ruimte is voor verschil en "anders zijn" (Stevenson, 2003b: 18).

Cultureel burgerschap heeft dus zowel te maken met de ervaring en het gevoel deel uit te maken van een bepaalde gemeenschap als met het omgaan met verschil en "anders zijn". Toby Miller, een belangrijk auteur betreffende cultureel burgerschap die later in deze masterproef nog dikwijls terug komt, geeft in deze context een interessante definitie van cultureel burgerschap:

"Cultural citizenship concerns the maintenance and development of cultural lineage through education, custom, language, and religion and the positive acknowledgment of difference in and by the mainstream." (Miller, 2001: 2)

Met deze definitie kaart Miller twee relevante aspecten van cultureel burgerschap aan: het gevoel van verbondenheid en het erkennen van verschil.

In feite kunnen we stellen dat cultureel burgerschap, net zoals andere dimensies van burgerschap, zowel rechten als verantwoordelijkheden met zich meebrengt. Het voornaamste recht dat cultureel burgerschap inhoudt is dan het recht zich verbonden te voelen met een bepaalde gemeenschap. Anderzijds is de voornaamste verantwoordelijkheid die verbonden is met de culturele dimensie van burgerschap het aanvaarden van verschil (Hermes, 2005: 10).

Het is duidelijk dat een multiculturele samenleving sterkt te maken heeft met het omgaan met "verschil". Stevenson spreekt in het kader van het erkennen van verschil over cultureel burgerschap als "een publieke ruimte waar ook minderheden deel van uit maken en hun stem kunnen laten horen in een context van respect en tolerantie" (1997: 42). De publieke sfeer speelt dus vanzelfsprekend ook een belangrijke rol in het verhaal van cultureel burgerschap. De notie van publieke sfeer moet dan begrepen worden in navolging van de ideeën van Chantal Mouffe (2002) en Nancy Fraser (1993). In een gediversifieerde samenleving is het nodig te spreken van een pluralistische publieke sfeer waar we in contact komen met de visies en ideeën van anderen. In deze publieke sfeer is het dan de uitdaging "de andere" en de ideeën die deze andere aanhangt niet als "irrationeel" en "slecht" te gaan bestempelen. Mouffe stelt terecht dat er gestreefd dient te worden naar een agonische publieke sfeer die gekenmerkt wordt door een strijd waarbij verschil erkend wordt en waarbij de andere als tegenstander dan wel als vijand wordt aangezien (Mouffe, 2002: 94-96; Stevenson, 2003b: 24-25).

In zijn boek "Culture and citizenship" haalt Stevenson de auteur Jan Pakulski aan, die terecht stelt dat we culturele rechten moeten bekijken als het recht op erkenning zonder marginalisatie en op acceptatie en integratie zonder "normaliserende" verstoring (2001: 3). De positieve erkenning van verschil wordt uiteraard niet enkel verkregen door een gelijke toegang voor iedereen tot de traditionele vormen van burgerschap. Het wil immers niet zeggen dat dit laatste, al is dit uiteraard wel een vereiste, een even grote rechtvaardigheid en een even groot respect voor iedereen met zich meebrengt (Miller, 2001: 4; Stevenson, 2003b: 49).

In een laatmoderne, gemediatiseerde samenleving spelen de alledaagse representaties van verschil uiteraard een rol in de manier waarop met dat verschil omgegaan wordt. De (populaire) media zijn in dit verhaal natuurlijk een primordiale actor omdat ze één van de belangrijkste bronnen zijn aan de hand waarvan mensen vorm geven aan hun eigen identiteit en aan die van anderen. Media zijn, als deel van een bepaalde discursieve formatie, een niet te onderschatten actor zijn omdat ze in deze "beeldmaatschappij" mensen het materiaal voor een bepaalde identiteitsconstructie aanreiken. Om deze reden focus ik in deze masterproef, in navolging van het werk van Joke Hermes, op het gebruik van de term cultureel burgerschap in relatie tot alledaagse praktijken van identiteitsconstructie waarvan mediapraktijken een groot deel uitmaken (Hermes, 2005: 4).

Een auteur als Stevenson is zonder twijfel een waardevol auteur op het gebied van cultureel burgerschap, maar focust niet op de rol van (populaire) media in dit verhaal. Dit laatste is iets wat andere auteurs, waaronder Toby Miller, John Hartley en Joke Hermes, wél doen. Deze laatste geeft dan ook een zeer waardevolle definitie van cultureel burgerschap in haar boek "Re-reading popular culture":

"Cultural citizenship can be defined as the process of bonding and community building, and reflection on that bonding, that is implied in partaking of the text-related practices of reading, consuming, celebrating, and criticizing offered in the realm of (popular)culture."
(Hermes, 2005: 10)

De relatie tussen cultureel burgerschap en populaire cultuur komt het eerstvolgende hoofdstuk uitgebreid terug. Afsluitend in dit hoofdstuk ga ik nog dieper in op een andere relatie die reeds aangekaard werd; namelijk de relatie tussen cultureel burgerschap en de noties "identiteit", "verschil" en "de multiculturele samenleving".

2.2.3. Cultureel burgerschap in een multiculturele samenleving: over identiteit en verschil

Zoals al aangehaald werd, heeft een multiculturele samenleving veel te maken met het omgaan met "verschil", en meer specifiek met het omgaan met verschillende groepsidentiteiten die vorm krijgen in een laatmoderne samenleving. In het dit laatste deel van het tweede hoofdstuk wordt dieper ingegaan op respectievelijk wat we moeten verstaan onder cultureel burgerschap in een "multiculturele" samenleving en hoe we de noties "verschil" en "identiteit" in deze context moeten begrijpen.

"Multiculturalisme" is een term die in verschillende contexten en in verschillende betekenissen wordt gebruikt. Op zich heeft de term "multiculturalisme" geen eenduidige betekenis en het praktische gebruik van de term is vaak ambigu en problematisch (Downing & Husband, 2005: 196). Vaak is met de term een positieve connotatie verbonden waarbij verschil wordt aangezien als een eenzijdig positieve culturele bestaansvorm. Nancy Fraser stelt terecht dat verschil hierbij op een onkritische manier bejubeld wordt zonder rekening te houden met de relatie tussen multiculturalisme en ongelijkheid (Isin & Wood, 1999: 44). Anderzijds wordt de term

"multiculturalisme" of het concept "multiculturele samenleving" wel eens op een tactische wijze gebruikt door bijvoorbeeld politiek rechts georiënteerde bewegingen die deze term en dit concept aanvallen en bekritisieren (Isin & Wood, 1999: 48).

De term multiculturalisme is op zich dus vaag en heterogeen en kan in de woorden van Laclau en Mouffe een floating signifier genoemd worden. Wanneer in deze thesis de termen "multiculturalisme" en "multiculturele samenleving" gebruikt worden, wordt er in de eerste plaats verwezen naar de aanwezigheid van verschillende etnische en raciale culturen binnen een bepaalde natie. In deze context spreekt Kymlicka in termen van een specifiek type van de multiculturele samenleving, namelijk de "poly-etnische" staat. Deze laatste wordt gekenmerkt door een culturele diversiteit die ontstaat door migratie. Deze poly-etnische staat onderscheidt Kymlicka van een multinationale staat die dan weer gekenmerkt wordt door een culturele verscheidenheid die het gevolg is van een eenmaking van voordien afzonderlijke, zelfbesturende territoria (Downing & Husband, 2005: 205; Kymlicka, 2001: 152-159). Deze masterproef gaat in dit kader uiteraard over de poly-etnische variant van de multiculturele samenleving.

Belangrijk in de discussie over multiculturalisme en de multiculturele samenleving, is om niet te vervallen in een visie op multiculturalisme als eenzijdig positief, zoals hierboven reeds beschreven, maar evenzeer niet te vervallen in een extreem relativistische en anti-essentialistische visie die verschil ziet als een repressieve fictie (Isin & Wood, 1999: 44).

Cruciaal is het erkennen van het bestaan van sociale ongelijkheid; Isin en Wood halen in hun boek "Citizenship and Identity" een interessante en accurate visie op multiculturalisme aan:

"We have in mind a usage that depicts the state of diversity but also reflects the social struggle of minorities such diversity has historically produced." (Isin & Wood, 1999: 48).

In elk geval is het zo dat diversiteit moet bekeken worden als een feit in onze laatmoderne samenleving en niet als een optie (Isin & Wood, 1999: 63; Wilson & Gutiérrez, 1995: 21). Vandaag de dag hebben zo goed als alle naties verschillende etnische groepen binnen hun grenzen (Wilson & Gutiérrez, 1995: 21).

Hiermee wordt zeker niet beweerd dat diversiteit iets nieuws is; de meeste politieke gemeenschappen zijn doorheen de geschiedenis steeds multi-etnisch geweest. Wel is het zo dat de natiestaat in het moderne tijdperk fungeerde als "master identity" en dat problemen van verschil vooral een thema zijn geworden in de laattwintigste eeuw door het uiteenvallen van deze "master identity" en van "master narratives". Uiteraard is het wel zo dat de diversiteit, die steeds bestaan heeft, in een laatmoderne geglobaliseerde samenleving intenser is dan ooit tevoren (Isin & Wood, 1999: 46-64).

Het is niet de bedoeling in deze masterproef een uiteenzetting te geven over het ontstaan en de geschiedenis van de multiculturele samenleving. Belangrijk is hier echter het feit dat we te maken hebben met een multiculturele, en meer bepaald met een poly-etnische samenleving en dus een samenleving die ook gekenmerkt wordt door sociale ongelijkheid en sociale conflicten.

In een vorig hoofdstuk werd gesteld dat we cultureel burgerschap moeten begrijpen als enerzijds het gevoel deel uit te maken van een gemeenschap van welke aard dan ook en anderzijds het erkennen van verschil in een context van respect. Het is dus duidelijk dat cultureel burgerschap een onmiskenbaar belangrijke dimensie van burgerschap is in een multiculturele samenleving. Cultureel burgerschap raakt uiteraard vele sferen zoals die van seksuele voorkeur en gender. Omdat ik het heb over cultureel burgerschap in een multiculturele samenleving, wordt er gefocust op sfeer van etniciteit.

Naast de term multiculturalisme, is het ook nodig de term "eticiteit" nader te verklaren. Een multiculturele samenleving heeft immers te maken met verschillende etnische identiteiten. Eriksen (geciteerd in Downing & Husband, 1999: 15) haalt een interessante definitie van etniciteit aan:

"Ethnicity occurs when cultural differences are made relevant through interaction. This concerns what is socially relevant, not which cultural differences are 'actually there'. (...) Indeed, a variety of criteria can be used as markers of cultural difference in inter-ethnic situations, phenotype, language, religion or even clothes. If any of such markers is socially recognized as an indicator of an ethnic contrast, it matters little if the 'objective cultural differences' are negligible. "(Downing & Husband, 1999: 15)

Wat de definitie van Eriksen zeer waardevol maakt, is het feit dat hij erkent dat het bij cultureel verschil in feite om een sociale constructie gaat, maar dat deze verschillen wél sociaal relevant kunnen zijn. Wanneer deze verschillen effectieve politieke of sociale gevolgen hebben, denk bijvoorbeeld aan discriminatie, is het van weinig belang of deze verschillen al dan niet "echt" zijn (Downing & Husband, 2005: 15).

In navolging van Isin en Wood kan het volgende gesteld worden:

"We must respect the reality of the experience of these identities for many people, particularly in terms of discrimination." (Isin & Wood, 1999: 50)

Wat uit deze discussie over etniciteit duidelijk werd, is het feit dat het van belang is niet te vervallen in een al te extreme relativistische visie. De wetenschappen dat identiteiten nooit volledig vast en finaal zijn en dat het combineren van meerdere identiteiten mogelijk is (Woodward, 1997: 26), zijn dan weer nodig om niet in een essentialistisch denken te vervallen. Dit is inderdaad cruciaal, want de dreiging loert om de hoek; een etnische identiteit wordt wel eens aangezien als een overgeërfde identiteit en om die reden als onveranderlijk, natuurlijk en essentieel (Isin & Wood, 1999: 49).

Tot hier toe werd duidelijk dat het omgaan met verschil centraal staat binnen een *multiculturele samenleving*. In een volgend hoofdstuk wordt dieper ingegaan op de rol van de media in het omgaan met verschil in een multiculturele samenleving, maar eerst is het nodig stil te staan bij de notie van verschil en de manier waarop er met dat verschil wordt omgegaan an sich.

In een belangrijk essay schreef Charles Taylor over de "politics of recognition". In dit essay gaat Taylor uit van het principe dat collectieve identiteiten gevormd worden door intersubjectieve processen van erkenning en miserkenning (Taylor, 1994: 25-26). Stevenson vat het idee van Taylor op een accurate wijze samen: er wordt als het ware een strijd voor erkenning gestreden tussen verschillende groepen die voor elkaar fungeren als "verre", maar wel betekenisvolle andere (Stevenson, 1997: 48).

Taylor stelt dat we op een punt gekomen zijn waar de meeste West-Europese liberale democratieën het belang van "erkenning" in de een of andere vorm aanvaarden (Stevenson, 1997: 48). Deze democratieën zijn er zich dan ook van bewust dat (groeps)identiteiten gevormd worden in relatie tot een "constitutive outside". Er wordt met andere woorden erkend dat alle identiteiten hebben een relationeel karakter hebben (Phillips & Jorgensen, 2002: 43-44).

Westerse democratieën hebben het in dit kader vaak over "gelijke erkenning". Achter deze politiek van "gelijke erkenning" gaat de veronderstelling verscholen dat alle individuen gelijke universele noden hebben. Het komt in feite op het volgende neer: "jij respecteert mij en ik respecteer jou". Hier draait het dus om elkaar op een gelijke manier te behandelen (Downing & Husband, 2005: 197; Taylor, 1994: 37-38, 1997: 105).

Op het eerste gezicht lijkt dit een waardevol principe. Wanneer we echter dieper gaan kijken, kunnen we enkele problematische assumpties blootleggen. Binnen deze "politics of recognition" staat de notie "tolerantie" centraal. Tolerantie wordt vaak bekeken, zowel in de sociale wetenschap als in het politieke denken, als het tegenovergestelde van " vooroordeel". Husband wijst echter terecht op het problematische karakter van deze notie:

"For tolerance to be necessary, there must be a prior belief that the person to be tolerated has an intrinsically undesirable characteristic, or that they are not fundamentally entitled to the benefits which are to be allowed them. Those to be tolerated, by definition, possess some such social stigma. Tolerance is the exercise of largesse by the powerful, ultimately on behalf of the powerful. It is the generous extension of forbearance toward someone who is intrinsically objectionable or not serving of the privileged being allowed." (Husband, 1994: 65)

Gesteld kan dus worden dat tolerantie een "macht" is die uitgeoefend wordt door de machtingen. Vaak redeneren deze laatste dan dat er een grens is aan hun tolerantie en dat ze de politiek van "gelijke erkenning" dus niet te ver hoeven te drijven. De meerderheid zal dan vaak redeneren dat een minderheid onredelijke eisen stelt (Downing & Husband, 2005: 198; Taylor, 1997, 105).

Naast de notie van tolerantie, is er echter nog een ander element dat de politiek van gelijke erkenning problematisch maakt. Het gaat hier om het feit dat deze politiek een liberaal universalisme achter de hand heeft. Hierbij wordt er vanuit gegaan dat mensen *gelijk* behandeld dienen te worden. Vaak is het dan de meerderheid van de natie die bepaalt welke in dit kader de normatieve noden, waarden en praktijken zijn (Downing & Husband, 2005: 1999). Dit liberale denken gaat dus uit van universele menselijke noden en marginaliseert op die manier groepen die

“afwijken” van de norm (Stevenson, 1997: 49; Taylor, 1997: 105). In dit kader halen Isin en Wood terecht Ernesto Laclau aan die stelt dat er niet zoiets bestaat als een “universele identiteit” (1999: 35).

De laatste vijftien jaar krijgen we te maken met een alternatief, namelijk dat wat Taylor de “politics of difference” noemt. Hiermee bedoelt Taylor het volgende:

“Everyone should be recognized for his or her unique identity. But recognition here means something else. With the politics of equal dignity, what is established is meant to be universally the same, an identical basket of rights and immunities; with the politics of difference, what we are asked to recognize is the unique identity of this individual or group, their distinctiveness from everyone else.” (Taylor, 1994: 38).

Deze benadering erkent duidelijk dat verschillende gemeenschappen en groepen over verschillende noden en prioriteiten beschikken. Wat deze politiek van verschil in feite zegt is, in tegenstelling tot een politiek van gelijke erkenning, dat een gelijke behandeling in feite een verschillende behandeling vraagt (Downing & Husband, 2005: 199; Taylor, 1994: 38, 1997: 105). Bij deze politiek draait het in principe om een positieve erkenning van verschil, maar toch bestaat de mogelijkheid dat verschil op een negatieve manier wordt aangezien. Een negatieve erkenning van verschil uit zich bijvoorbeeld bij het “nieuwe racisme”. Hierbij is “de andere” niet biologische inferieur, maar is hij wel verschillend. Deze verschillen worden dan vaak als pathologisch aangezien (Van Dijk, 2000: 34).

Waar de liberale, eerder vijandige, visie op verschil ontkent dat er zoiets zou bestaan als een (groeps)identiteit en stelt dat deze groepsidentiteiten in feite slechts repressieve ficties zijn die het individualisme ondermijnen (Stevenson, 2003b: 50), zou in de politiek van verschil wel eens het gevaar kunnen schuilen om verschil te gaan essentialiseren (zowel in de positieve als in de negatieve zin) en groepsidentiteiten en categorieën gebaseerd op etniciteit bijgevolg als natuurlijk en onveranderlijk te gaan beschouwen (Woodward, 1997, 24). Dit zijn twee denkrichtingen over verschil en identiteit waar Hall voor waarschuwt (Isin & Wood, 1999: 16). Inderdaad, zowel de essentialisering van verschil en identiteit als de negatie ervan kunnen aanleiding geven tot problematische (media)representaties zoals stereotypering. Op deze representaties wordt uitvoerig teruggekomen in het afsluitende hoofdstuk van deze masterproef.

Het gaat bij de notie van (groeps)identiteit zeker ergens om een sociale constructie; identiteiten zijn nooit vast en final, maar worden geconstrueerd door cultuur en discours (Stevenson, 2003b: 25; Woodward, 1997: 26).

Dit wil echter niet zeggen dat we deze constructie moeten zien als een repressieve fictie. Zowel het constitutieve aspect van collectieve identiteiten als het “echte” identiteitsgevoel dat bij de leden van een bepaalde gemeenschap of groep heerst, dienen erkend te worden. Bovendien, zoals reeds aangehaald, zijn etnische groepsidentiteiten vaak gebaseerd op een gedeeld verleden dat “echt” is.

Gesteld kan wel worden dat de symbolische strijd gebaseerd op een politiek van verschil het dominante discours tracht te doorbreken; op die manier vormt de politiek van verschil een discours dat de hegemonische positie van een liberale politiek van gelijke erkenning uitdaagt (Downing & Husband, 2005: 1999; Stevenson, 1997: 48). Het gaat hier uiteraard "slechts" om een uitdaging, hiermee kan immers nog niet beweerd worden dat het liberale, en dus eerder vijandig denken over verschil volledig vervangen is door een meer "verschilvriendelijk" denken van de politiek van verschil. Gesteld kan worden dat beide discoursen naast elkaar bestaan en strijden om de floating signifier "verschil" met hun voorkeursbetekenis te laden.

Stevenson stelt in zijn werk een mogelijkheid voor die als tussenweg kan gezien worden; hij pleit ervoor om verschil te erkennen, maar wel in een context van een minimaal universalisme tussen de leden van een bepaalde natiestaat (Stevenson, 1997: 50). Het belang van deze laatste is, zoals reeds vermeld, nog steeds groot voor wat betreft zowel de politieke als de culturele sfeer.

Toegepast op de mediasfeer zou gesteld kunnen worden dat het te vermijden is een te grote hoeveelheid aan media te hebben die zich specifiek richten op bepaalde (doel)groepen gebaseerd op zaken als leeftijd, gender en etniciteit. Het is daarentegen meer wenselijk meer algemene media te hebben die wél zo accuraat mogelijk alle groepen van de bevolking representeren. Op dit laatste wordt later in deze masterproef nog teruggekomen (Meijer, 2001:191).

Ik haalde reeds aan dat de media binnen het kader van omgaan met verschil in een multiculturele samenleving een belangrijke rol kunnen spelen omdat ze het materiaal aanreiken aan waarmee vorm gegeven wordt aan identiteiten². In het laatste hoofdstuk van deze masterproef zal de klemtoon dan ook liggen op de rol van symbolische media-inhouden in het omgaan met verschil.

2.3. CULTUREEL BURGERSCHAP EN POPULAIRE MEDIA

2.3.1. Populaire media en hun burgerschapskwaliteiten: een eenzijdig positief verhaal?

Populaire media, en populaire cultuur in het algemeen, worden vaak geprezen omdat ze zouden fungeren als domein van protest tegen en kritiek op de dominante cultuur en de dominante machtsrelaties (Hermes, 2005: 3).

Vast staat dat (populaire) mediateksten door verschillende lezers op verschillende manieren kunnen gedecodeerd worden. Een tekst is dus per definitie polysemisch. Bepaalde auteurs, zoals John Fiske, gaan erg ver in een positieve analyse van populaire media en leggen de macht zo goed als volledig bij de mediagebruiker. Zo stelt Fiske dat de mediatekst op zich niks betekent, maar

² Het ligt uiteraard voor de hand dat we de media niet kunnen isoleren van andere subsystemen van de ruimere maatschappij. Het is dus wel zeker zo dat de media, en meer bepaald populaire media, cruciaal zijn voor de manier waarop omgegaan wordt met verschil. Toch mogen we niet uit het oog verliezen dat etnische groepen niet enkel symbolische en culturele rechten en plichten verdienen, zoals het recht op een onproblematische representatie, maar dat ook de materialistische en formele rechten en plichten in dit hele verhaal van belang blijven.

slechts betekenis krijgt en bestaat als uitkomst van de leesactiviteit van het publiek dat aan deze activiteit een vorm van plezier beleeft. Extreem positieve analyses als deze moeten we in feite zien als reactie op eerder negatieve analyses van populaire cultuur en populaire media door de Frankfurter Schule en haar opvolgers. Bij deze analyses werd er vanuit gegaan dat populaire media opereren in functie van de heersende ideologie en dat ze op deze manier een vals bewustzijn construeren (McQuail, 2005: 115-119). In tegenstelling tot extreem positieve lezingen van populaire media houdt deze negatieve analyse weinig of geen rekening met de (macht van de) mediagebruiker.

Waarschijnlijk ligt "de waarheid" ergens in het midden; de mediagebruiker beschikt zonder twijfel over de macht een boodschap anders te decoderen dan de producent van deze boodschap oorspronkelijk heeft bedoeld. Toch is het wel de producent die de mediagebruiker een kader aanreikt dat inderdaad voor interpretatie vatbaar is, maar dat wel een voorkeurslezing inhoudt waar niet altijd aan ontsnapt kan worden. De mediagebruiker kan de voorkeurslezing dan volledig volgen, hij kan er mee in overleg treden, of hij kan zich er totaal tegen verzetten (Van Zoonen, 2002: 12-16). Wat hij of zij ook doet met de voorkeurslezing, het is en blijft wél die voorkeurslezing die de producent aangeboden heeft. Bovendien is het zo, zoals al verschillende keren aan bod kwam in deze masterproef, dat de vrijheid van een bepaald individu in een bepaalde samenleving, en dus ook de vrijheid van een mediagebruiker, steeds in zekere mate gelimiteerd is omdat hij of zij deel uitmaakt van een bepaalde discursieve formatie. Deze laatste kan uiteraard, zoals ook reeds duidelijk werd, uitgedaagd worden door een ander discours.

Toby Miller stelt in deze context dat het publiek in zekere mate kan aangezien worden als een verzamelaar van betekenissen of - in de woorden van de postmoderne cultuurtheorie - als een "bricoleur" van betekenissen. Toch moeten we volgens deze auteur beseffen dat populaire media disciplinerend werken en het individu als subject interpellieren (Miller, 1998: 34-35).

Uiteraard neemt dit alles niet weg dat populaire media effectief beschikken over enkele belangrijke burgerschapskwaliteiten. Ten eerste is het zo dat de populaire media en de populaire cultuur de grens tussen het private en het publieke doen vervagen en zo bijdragen tot een publiek debat en een publieke sfeer die toegankelijk zijn voor een breed publiek ongeacht de gender, leeftijd en origine van dat publiek (Hermes, 2005: 3, 11). Ook John Hartley neemt de populaire media in het verhaal van de publieke sfeer zonder meer serieus. Zo stelt hij:

"Mass communications" constructs itself as an "imagined community" whose public sphere is symbolic, but much more real than the Roman Forum ever was for the general public."
(Hartley, 1996: 71)

Populaire media komen dus tegemoet aan een constructie van verbondenheid; fans van een bepaald mediagenre kunnen zo een "imaginaire gemeenschap" vormen (Van Zoonen, 2002: 5).

Bovendien is het zo dat populaire media mensen toelaten te praten over publieke thema's en te fantaseren over hun maatschappelijke verwachtingen en idealen alsook het te hebben over hun angsten en twijfels (Hermes, 2005: 3). Het is bijvoorbeeld ook in deze context dat we de termen "

fictional rehearsal" en "emotional realism" van respectievelijk Hall en Ang moeten begrijpen. Beide termen verwijzen naar het feit dat de populaire mediateksten ons materiaal aanreiken aan de hand waarvan we ons vragen stellen over ons eigen leven en hoe dat leven te leiden. Deze termen spelen ook een grote rol in de manier waarop vrouwenmagazines gelezen worden; mensen komen in de verhalen die in vrouwenmagazines worden verteld herkenbare situaties tegen waaraan ze zichzelf spiegelen en aan de hand waarvan ze reflecteren over hun eigen leven en hun eigen problemen (Hermes, 2005: 12).

Het belangrijkste in het verhaal van cultureel burgerschap in een multiculturele samenleving is echter het feit dat populaire media een (zowel positieve als negatieve) rol kunnen spelen in de manier waarop met verschil wordt omgegaan. Zo stellen Wilson en Gutiérrez in hun boek "Race, multiculturalism and the media" het volgende:

"In a media-dominated society (...) all of us depend on the media of communication to portray and define those things that we have not personally experienced for ourselves. Thus, we "learn" about others through radio, television, movies, newspapers and magazines." (Wilson & Gutiérrez, 1995: 34)

Ook Cottle wijst in deze context op het belang van de media; hij stelt het volgende:

"To date numerous studies have documented how journalism marginalizes, denigrates and even demonizes certain social groups, positioning them as social pariahs of stigmatized outcast and depositing them into dustbin categories labeled 'social problems', 'unworthy', 'despicable' or 'dangerous'." (Cottle, 2006: 168)

Het spreekt echter voor zich dat een problematische representatie van "de andere" zich niet steeds op dit extreme niveau bevindt. Een problematische representatie kan ook veel subtieler zijn en hoeft ook niet noodzakelijk intentioneel te zijn.

De twee citaten van respectievelijk Wilson en Gutiérrez en Cottle die ik hierboven aanhaalde, impliceren een visie op populaire media als verspreiders van kennis. Deze kennis is dan niet neutraal, maar ingebed in een hegemonische discursieve formatie. Uiteraard neemt dit niet weg dat (populaire) media zich kunnen verzetten tegen een heersend discours en kunnen fungeren als tegenkracht; zo stelt Joke Hermes dat populaire media en populaire cultuur zelfs een rol kunnen spelen in sociale verandering. Hermes stelt evenwel dat het slechts zelden gaat om echte "revolutionaire krachten", maar dat we de rol van populaire media eerder moeten begrijpen in een context van een overleg tussen krachten en tegenkrachten die elkaar vaak in balans houden en waarbij de ene soms de bovenhand krijgt op de andere (2005: 15).

Ook John Hartley en Toby Miller bekijken populaire media als verspreiders van kennis; beiden erkennen het disciplinerende aspect dat inherent is aan populaire media. Vooral Miller focust op dit disciplinerende aspect, hij heeft het namelijk over de manier waarop populaire media

subjectposities aanbieden aan mensen en hen op die manier disciplineren. In de populaire media, zo argumenteert Miller, zitten bepaalde definities verborgen van wat acceptabel is en wat niet (1993: 223). De kern van Toby Millers werk betreft het Althusseriaans idee dat het individu als subject gevormd wordt; hij heeft het in dit kader dan ook over het "well-tempered self" dat het product is van en gevormd wordt door disciplinerende discoursen die aanwezig zijn binnen de populaire media. Zo ook stelt Miller in zijn boek "Technologies of truth":

"They are service industries, (...) they interpellate audiences as social subjects, by gender, age and race,..." (Miller, 1998: 34)

In dit kader stelt Hermes dat dit disciplinerende element problematisch kan genoemd worden wanneer die disciplining extreem wordt en de vorm van uitsluiting aanneemt; we dienen volgens haar vooral kritisch te staan tegenover disciplining op basis van deze arbitraire gronden als ras en gender (2005: 6).

In zijn vroegere werk hangt John Hartley een visie aan die gelijkaardig is aan de op disciplining gefocuste ideeën van Miller. Zo stelt Hartley dat populaire media effectief een niet te verwaarlozen rol spelen in het produceren en verspreiden van kennis (1996: 156). Joke Hermes stelt dat we cultureel burgerschap in deze context moeten begrijpen als een veld van de constructie van identiteit, subjectiviteit, inclusie en exclusie (2005: 6).

Duidelijk is dat zowel Miller, Hartley als Hermes werken vanuit een Foucaultiaans kader; al deze auteurs gaan er namelijk van uit dat de populaire media het individu disciplineren door vast te leggen wat wel en niet normaal is, wat met andere woorden de norm is.

In zijn latere werk, onder meer in zijn boek "The uses of television", wordt Hartley optimistischer en distantieert hij zich van het werk van Miller en van zijn eigen vroegere werk. In zijn latere werk heeft Hartley het immers over "Do-it-yourself-citizenship"; hiermee laat hij het disciplinerende aspect van de populaire media achter zich. Met zijn notie van DIY-citizenship focust Hartley op de acceptatie van verschil die mogelijk wordt doordat het individu de capaciteit heeft zichzelf te determineren en zich los te maken van het disciplinerende element. Hermes stelt echter terecht dat we populaire cultuur en populaire media onmogelijk kunnen beschouwen als een machtsvrije zone waarbij het disciplinerende element verwaarloosbaar is. Populaire media kunnen niet losgekoppeld worden van het disciplineren van mensen in termen van normen van acceptabel gedrag die te maken hebben met inclusie en exclusie (Hermes, 2005: 9-10).

Het is dus zonder twijfel zo dat populaire media, door het disciplinerende aspect dat mensen als subject vormt, een belangrijke rol spelen in de manier waarop met verschil wordt omgegaan. Media kunnen een individu dus als subject vormen en disciplineren door het op een bepaalde manier te representeren. Uiteraard mag ook niet gedacht worden dat het alleen de populaire media zijn die "iets" met ons doen; ook wij als mediagebruikers zijn natuurlijk actief bezig met die populaire media. Het citaat van Joke Hermes dat op pagina 20 werd aangehaald maakt dit trouwens duidelijk.

In een vorig hoofdstuk werd dieper ingegaan op de manier waarop er in een multiculturele samenleving over verschil wordt nagedacht en op het feit dat er sprake is van enkele (problematische) denkwijzen omtrent verschil zoals de essentialisering en de negatie van verschil. Deze (problematische) denkwijzen kunnen gelinkt worden aan bepaalde mediarepresentaties van verschil. In een tweede deel van dit laatste theoretische hoofdstuk ga ik hier dieper op in terwijl ik in het laatste deel van dit derde en laatste hoofdstuk focus op de productie van verschil.

2.3.2. Populaire media en cultureel burgerschap: de representatie van verschil

Media, zoals al duidelijk werd, hebben een grote symbolische en discursieve macht omdat ze over de mogelijkheid beschikken iets of iemand op een bepaalde manier te representeren en zo een invloed uit te oefenen op datgene wat in een bepaalde samenleving als "de waarheid" of "de realiteit" wordt beschouwd (Hall, 1997: 233; Street, 2001: 233; van Dijk, 2000: 36). Niet enkel hardere journalistieke genres beschikken over die macht, maar zonder twijfel ook de populaire mediagenres. Er werd reeds vermeld dat populaire media zeker over enkele burgerschapskwaliteiten beschikken, maar dat ze tevens disciplinerend werken door bepaalde normen en waarden naar voren te schuiven en het individu zo als subject positioneren. Uiteraard hoeven de representaties die naar voren geschoven worden in populaire media niet steeds problematisch te zijn; er zijn zeker ook voorbeelden te vinden van populaire mediateksten die gebruik maken van tegenstrategieën die ingaan tegen bijvoorbeeld problematische man-vrouw representaties. Denk hierbij aan het onderzoek dat Joke Hermes in 1997 uitvoerde naar populaire detectives die door vrouwen geschreven zijn en waarbij ideaalbeelden opduiken van een gelijke rolverdeling tussen mannen en vrouwen. In dit tweede deel van het laatste theoretische hoofdstuk sta ik stil bij enkele mogelijke problematische mediarepresentaties alsook bij mogelijke tegenstrategieën die gebruikt kunnen worden als antwoord op deze problematische representaties.

a. De essentialisering van verschil en stereotypering als betekenisgeving aan de andere

In een vorig hoofdstuk werd duidelijk dat een politiek van verschil het gevaar kan inhouden dat verschil geëssentialiseerd wordt. Vooral wanneer over verschil in een multiculturele samenleving wordt nagedacht in termen van raciaal verschil, loert het gevaar tot essentialisering om de hoek. Toch bestaat het gevaar tot essentialisering zeker ook wanneer het gaat om etnisch – en niet raciaal – verschil dat ontstaat door het feit dat een bepaalde groep onder meer een bepaald gedeeld verleden en bijgevolg een bepaalde culturele of etnische identiteit heeft. Vaak wordt een etnische identiteit aangezien als een overgeërfde identiteit die bijgevolg natuurlijk, vast, essentieel en onveranderlijk zou zijn. Verschil wordt hierbij duidelijk geëssentialiseerd. De kans is dan zeer reëel dat etnische groepen gestereotypeerd worden. Stereotypering is namelijk het proces dat gekenmerkt wordt door het reduceren van groepen of volkeren tot enkele simplistische, essentialistische kenmerken die dan voorgesteld worden als zijnde natuurlijk bepaald (Hall, 1997: 257).

Het is noodzakelijk een onderscheid te maken tussen typering en stereotypering. In zekere mate is het logisch en onproblematisch dat mensen, wanneer ze de sociale wereld trachten te verstaan, gebruik maken van categorieën en types. Wanneer we bij het trachten te verstaan van de complexe wereld geen gebruik zouden maken van classificatieschema's in ons hoofd waaronder we mensen en objecten kunnen plaatsen, zou de wereld één grote chaos zijn. In dit verhaal stelt Hall:

"(...) we come to know something about a person by thinking of the roles which he or she performs: is he/she a parent, a child, a worker, a lover, a boss or an old age pensioner? We assign him/her to the membership of different groups, according to class, gender, age group, nationality, 'race', linguistic group, sexual preference and so on. (...) (Hall, 1997: 257).

Een dergelijke ordening van mensen en objecten is dus in zekere mate logisch en hoeft niet problematisch te zijn. Wanneer deze typering er echter op gericht is mensen met opzet te reduceren tot enkele zogezegde essentialistische kenmerken en als doel heeft het "normale" wij van het "vreemde" zij te scheiden, wordt een typering problematisch en kunnen we van stereotypering spreken. Stereotypering dient begrepen te worden in een Foucaultiaans en Gramsciaans kader; ze classificeert mensen op basis van wat normaal is en wat niet en leidt zo vaak tot de uitsluiting van "de andere". Wanneer een discours er op een bepaald moment in slaagt dominant te worden en de betrokken stereotypes als natuurlijk kan doen aanvaarden, hebben we te maken met een hegemonisch discours (Hall, 1997: 158-259). Ook de discours Theorie van Laclau en Mouffe komt hier duidelijk naar voren; zowel de identiteit van het "wij" als die van het "zij" wordt geconstrueerd en deze constructie bepaalt waarvan de identiteit verschilt en waaraan ze gelijkgesteld wordt (Phillips & Jorgensen, 2002: 43-44).

Belangrijk is het feit dat een stereotype vaak sterk en hardnekkig is, maar dat het uiteraard doorheen de tijd kan veranderen en uitgedaagd worden; een stereotype past zich aan om een geloofwaardige reflectie te blijven van de bestaande sociale relaties (Downing & Husband, 2005: 12). Ook is het zo dat meerdere, soms tegenstrijdige stereotypes op hetzelfde moment kunnen bestaan; zo kennen we enerzijds het stereotiepe beeld van de migrant die lui is en leeft op kosten van de staat en heerst anderzijds het idee dat deze zelfde migrant het werk van de autochtonen komt afnemen (Downing & Husband, 2005: 35).

Zoals al aangehaald leven we vandaag de dag in een samenleving waar verschillende etnische groepen aanwezig zijn binnen de grenzen van één natie. Zo ook is dit het geval in België. Er bestaan dan ook bepaalde stereotypes over de verschillende etnische groepen die in Vlaanderen en België aanwezig zijn. Hardnekkige stereotypes bestaan bijvoorbeeld over het Midden-Oosten, de islamitische wereld en de moslims. Het is uiteraard nodig op te merken dat het Midden-Oosten en de islamitische wereld geen synoniemen zijn zoals wel eens wordt beweerd. Niet elk Midden-Oosters land is islamitisch en verschillende islamitische landen liggen niet in het Midden-Oosten. Een belangrijk stereotype dat versterkt werd door de gebeurtenissen van 11 september 2001 luidt dat alle moslims terroristen en extremisten zijn. Het stereotiepe beeld wil ook dat moslimmannen

agressief en crimineel zijn. Bovendien zouden de vrouwen er afhankelijk zijn van en onderdrukt worden door hun man (Bullock, 2002: vii-xliii). Een dominant stereotiep beeld over de migrantenvrouw dat lange tijd bestaan heeft en nog steeds niet volledig verwenen is, stelt dat migrantenvrouwen afhankelijk, onproductief, geïsoleerd en vaak onderdrukt zijn (Morokvasic, 1983: 13). Sommige migrantenvrouwen worden ook gestereotypeerd als buigbaar en seksueel beschikbaar voor autochtone, blanke mannen (Downing & Husband, 2005: 34). Het is dus duidelijk dat stereotypes elkaar vaak overlappen; zo kunnen we gender stereotypes en etnische en raciale stereotypes niet van elkaar scheiden (Downing & Husband 2005: 34). Hoewel de klemtoon in mijn onderzoek ligt op stereotypering op basis van etniciteit, kan deze overlapping relevant zijn omdat ik op zoek ga naar de beeldvorming van migrantenvrouwen.

Duidelijk is zonder twijfel dat stereotypering een zeer problematische representatie van "de andere" is; op deze manier wordt immers bijgedragen tot de essentialisering van (etnisch) verschil.

Stereotypering als mechanisme dat betekenis geeft aan "de andere" wordt uiteraard niet enkel aangewend door de (populaire) media; een hele discursieve formatie bestaande uit alle maatschappelijke velden kan een bepaalde "andere" stereotyperen. Zoals al duidelijk werd, bevindt discours zich overal; niet enkel in het veld van (populaire) media zullen dus inderdaad stereotiepe representaties verschijnen, maar ook in onder meer het economische en politieke veld. Zoals al meerdere keren gesteld, is het veld van de populaire media wél zeer belangrijk omdat deze media over een grote symbolische en discursieve macht beschikken.

Tot slot moet hierbij nog opgemerkt worden dat een stereotypering niet steeds in de negatieve zin gebeurt; ook positieve stereotyperingen kunnen plaatsvinden. Net als een negatieve stereotypering is een positieve stereotypering problematisch omdat ze de complexe werkelijkheid negeert. Het is van belang zich niet vast te bijten in de vraag of een stereotypering positief dan wel negatief is. Relevant is het fenomeen stereotypering op zich en de daarbij gebruikte discursieve strategieën (Cottle, 2000: 12).

b. De negatie van verschil en de symbolische annihilatie van "de andere"

Waar een politiek van verschil soms kan leiden tot de essentialisering van verschil en tot stereotiepe mediarepresentaties, schuilt in een andere denkrichting omtrent verschil het gevaar dat verschil genegeerd wordt. Deze negatie van verschil kan zich op verschillende niveaus manifesteren. Ten eerste bestaat de mogelijkheid dat groepen die "afwijken" van de norm van de meerderheid in een bepaalde natie in de (populaire) media ondervertegenwoordigd, getrivialiseerd of simpelweg stilgezwegen worden. Op deze manier worden deze groepen in feite ontkend of dus symbolisch geannihileerd (Spee, 2002: 240). Wilson en Gutiérrez stellen dat etnische minderheidsgroepen in de westerse samenleving in de jaren '70 en de vroege jaren '80 vaak ontbraken in de media, en dat er enkel over gerapporteerd werd wanneer het ging om dramatische of criminele verhalen. Op deze manier werden deze groepen keer op keer gestigmatiseerd en gestereotypeerd als "probleemgroepen" (Wilson & Gutiérrez, 1995: 26).

Het gevaar om te vervallen in deze symbolische annihilatie is uiteraard niet volledig verdwenen, maar toch stellen Wilson en Gutiérrez dat de media - zowel de populaire als de hardere mediagenres - etnische diversiteit de laatste twee decennia meer en meer als opportuniteit dan wel als gevaar zijn gaan beschouwen (Wilson & Gutiérrez, 1995: 29).

Het feit dat er minder en minder gevallen van symbolische annihilatie zijn, wil echter niet zeggen dat de problemen van de baan zijn. Wanneer etnische (minderheids)groepen wél (voldoende) worden gerepresenteerd in de media, bestaat de kans toch nog dat verschil genegeerd wordt. Deze negatie van verschil kent haar oorsprong dan in een politiek van gelijke erkenning die uitgaat van universele noden die voor elke etnische groep zouden gelden. Deze politiek stelt dan dat verschillende groepen op een gelijke manier behandeld dienen te worden. Er bestaat hier dan weinig of geen ruimte voor de erkenning van een bepaalde eigen etnische identiteit; de groep wordt dan niet meer stilgezwegen, maar de etnische identiteit van de groep wél.

Wordt dat verschil en dus de etnische identiteit toch erkend, dan bestaat het gevaar dat etnische groepen die afwijken van de door de meerderheid bepaalde "universele noden en waarden" gemarginaliseerd en als vreemd beschouwd worden (Stevenson, 1997: 49). Hierbij wordt er dan van uitgegaan dat de meerderheid niet eindeloos tolerant kan staan tegenover de ongewenste eigenschappen van bepaalde etnische groepen. Wanneer bepaalde etnische groepen op deze gronden worden gemarginaliseerd of als vreemd worden aangezien, bestaat de kans dat ze opnieuw worden gestereotypeerd. Op deze manier kan dan hervallen worden in een essentialisering van verschil. Zoals al vermeld, hebben populaire media de capaciteit zich te verzetten tegen dominante stereotypes of andere problematische mediarepresentaties die de betekenis van "de andere" trachten vast te leggen. Een bepaalde betekenis ligt immers nooit vast, ook al is die op een bepaald moment dominant en maakt die zelfs deel uit van onze common sense.

c. Tegenstrategieën en "fair portrayal"

Een belangrijke strategie waar populaire journalistieke genres zoals vrouwenmagazines gebruik van kunnen maken, is in de eerste plaats het zichtbaar maken van zij die in de andere, vaak hardere journalistieke genres symbolisch geannihileerd worden. Cottle spreekt in dit kader van "image to the invisible, voice to the voiceless". Groepen die worden stilgezwegen, worden nu gezien en gehoord. Er wordt aan de leden van deze groepen als het ware een menselijk gezicht gegeven. Vaak krijgen deze groepen dan de kans om hun persoonlijk verhaal of hun persoonlijke getuigenis te geven (Cottle, 2006: 175-176). Populaire media worden in deze context vaak bekritiseerd omdat ze voorrang geven aan het emotionele en het private. Er werd eerder echter al gesteld dat het feit dat de grens tussen het publieke en het private in populaire mediagenres vaak vervaagt, tot een toegankelijke publieke sfeer en civiele gemeenschap kan leiden. Het zichtbaar en hoorbaar maken van anders onzichtbare en onhoorbare groepen is een waardevolle strategie, maar toch is dit slechts een begin. Zoals al vermeld, kunnen deze groepen wanneer ze effectief gerepresenteerd worden door populaire media, nog steeds gestereotypeerd worden. Hall beschrijft in zijn boek "Cultural representations and signifying practices" enkele strategieën die erop gericht zijn komaf te maken met deze problematische representaties. Een eerste strategie betreft het

simpelweg omkeren van stereotypes. Aan bepaalde gestereotypeerde eigenschappen die algemeen als negatief worden aangezien, wordt nu dan een positieve waarde gehecht. De zogenaamde perverse seksualiteit en criminaliteit van bijvoorbeeld Afrikanen wordt nu in feite verheerlijkt. Hall reikt hierbij de voorbeelden aan van de films "Shaft" en "Sweet Sweetback's a baadass song". Deze strategie kan op zich een waardevol tegengewicht bieden, maar maakt jammer genoeg geen komaf met de binaire structuur van raciale en etnische stereotypes. Een tweede strategie die Hall onderscheidt, is die van positieve beeldvorming. Hierbij wordt getracht aan het arsenaal aan negatieve beelden en representaties een reeks positieve beelden en representaties toe te voegen. Het grote voordeel aan deze strategie is het feit dat het evenwicht voor een stuk hersteld wordt. Deze strategie streeft er ook naar verschil op een positieve manier te erkennen, maar slaagt er waarschijnlijk niet in de negatieve stereotypes te vervangen door positieve beelden en representaties. De waardevolste strategie lijkt het uitdagen van stereotypes vertrekkende van binnenin deze stereotypes. Hierbij wordt er getracht het bestaande stereotype tegen zichzelf te keren. Er zal dan bijvoorbeeld vertrokken worden vanuit het stereotype dat moslimvrouwen per definitie onderdrukt worden. Het onderwerp zal niet vermeden worden, evenmin zal men met alle kracht het stereotype trachten om te keren of te ontkennen (Hall, 1997: 270-274). Deze strategie zal de stereotiepe representatie eerder trachten "vreemd" te maken, of zoals Hall het zegt:

"Hoping by its very attention, to make it strange – that is, to de-familiarize it (...)." (Hall, 1997: 274)

Het zichtbaar maken van groepen die anders door de media vaak ontkend of geannihileerd worden en het zich verzetten tegen bestaande problematische stereotypes, maken deel uit van wat "fair portrayal" genoemd wordt. Deze term wordt gebruikt in het kader van de beeldvorming en representatie van etnische (minderheids)groepen, maar ook van vrouwen en mannen, groepen die te maken hebben met leeftijdsdiscriminatie of discriminatie op basis van seksuele voorkeur (Spee, 2002: 442). Deze fair portrayal of verantwoorde beeldvorming heeft vooreerst te maken met een evenwichtige representatie van etnische groepen; dat wil zeggen dat de representatie gerelateerd dient te zijn aan effectieve maatschappelijke verhoudingen. Het ondervertegenwoordigen of symbolisch annihileren van sociale groepen druist dus ten eerste in tegen een verantwoorde beeldvorming. Ten tweede heeft een verantwoorde beeldvorming te maken met het vermijden van stereotypering en dus ook van essentialisering van verschil. Het gaat er dus niet enkel om dat bepaalde (minderheids)groepen zichtbaar zijn en naar analogie met de bestaande maatschappelijke verhoudingen weergegeven worden; de manier waarop deze groepen gerepresenteerd worden is minstens even belangrijk. Deze verantwoorde beeldvorming wordt vaak rechtlijnig tegenover bepaalde journalistieke deontologische principes geplaatst. Zo zou het concept van verantwoorde beeldvorming botsen met het recht op vrijheid van meningsuiting. Hierbij wordt geargumenteed dat wanneer er specifieke eisen worden gesteld aan een media-inhoud, de editoriale onafhankelijkheid van de producent zou beknot worden (Spee, 2002: 441; Dennis, 1986: 107). Toch zijn er ook andere deontologische kaders die het principe van verantwoorde beeldvorming dan weer ten volle ondersteunen. Zo stelt een aspect van de normatieve journalistieke theorie van sociale verantwoordelijkheid dat de media een sociale

verantwoordelijkheid hebben om over de invalshoeken, interesses, behoeften en noden van alle sociale groepen in de samenleving te rapporteren, en dit op een verantwoorde manier (Spee, 2002: 441). Ook Clifford Christians wijst er in het verzamelwerk "Responsible journalism" op dat de media de verantwoordelijkheid dragen om over alle sociale groepen van de samenleving te rapporteren (Christians, 1986: 109-127). Christians focust voornamelijk op de nieuwsmedia, maar het spreekt voor zich dat ditzelfde geldt voor populaire mediagenres.

Er kan zonder twijfel gesteld worden dat de media een representatieve rol te spelen hebben. Deze representatieve rol kan, in navolging van Nico Carpentier, onderverdeeld worden in "de representatie van het sociale" en "de representatie van het politieke". Het is de eerstgenoemde cluster die voor deze masterproef relevant is; deze cluster focust immers op de representatie van de samenleving die bestaat uit subgroepen allerhande gebaseerd op bijvoorbeeld verschillen gerelateerd aan gender en etniciteit. Het is hierbij van groot belang dat alle sociale (sub)groepen toegang hebben tot het medialandschap en dat ze op een correcte manier gerepresenteerd worden. Een dergelijke correcte representatie houdt in, zoals reeds naar voren kwam, dat zowel symbolische annihilaties als stereotyperingen vermeden dienen te worden. Er dient daarentegen gestreefd te worden naar een "pluriforme representatie" waarbij leden van bepaalde sociale groepen die vaak misgerepresenteerd worden, actief aanwezig zijn in het medialandschap en waarbij deze leden niet meer gestereotypeerd worden. Op deze manier ontstaat er ruimte voor een grotere diversiteit aan sociale representaties. Wanneer zo'n pluriforme representatie realiteit wordt, kunnen bovendien alle sociale groepen een rol gaan spelen in het publieke debat en in de publieke sfeer, en dit omdat hun belangen niet meer genegeerd worden (Carpentier, 2006: 163-164). Op deze manier kan een echte multi-etnische publieke sfeer vorm krijgen waarin de etnische diversiteit in een samenleving gereflecteerd wordt en waarbij de verschillende etnische groepen hun identiteit kunnen uitdrukken (Downing & Husband, 2005: 209).

Een fair portrayal of een verantwoorde beeldvorming en de daarmee verbonden tegenstrategieën die zich trachten te verzetten tegen een problematische representatie van cultureel en etnisch verschil kunnen uiteraard niet enkel op het tekstuele niveau bestudeerd worden, maar moeten ook in de context van productie gesitueerd worden. Daarom het van belang om afsluitend bij dit theoretische kader een blik te werpen op het complexe verhaal van de journalistieke productie.

2.3.3. Populaire media en cultureel burgerschap: de productie van verschil

Een (al dan niet) verantwoorde beeldvorming kan zoals gesteld niet enkel op het pure tekstuele niveau worden bestudeerd. Een tekstueel determinisme waarin de Cultural Studies traditie wel eens dreigt te vervallen, dient vermeden te worden en dus is het van belang de context van productie in al zijn complexiteit niet uit het oog te verliezen (Cottle, 2000: 10).

Een representatie van etnische groepen die in strijd is met de eerder besproken principes van verantwoorde beeldvorming of fair portrayal en die bijgevolg problematisch is, hoeft zeker niet per definitie de oorzaak te zijn van een geïnstitutionaliseerd (nieuw) racisme. De productie van een mediatekst is een bijzonder complex verhaal waarbij één enkele verklaringsfactor tekort schiet. Het

is daarom van groot belang rekening te houden met wat Cottle de "complexities at work" noemt. Cottle stelt dan ook:

"There is more going on than simply the enactment of individual ideas and preferred cultural outlooks, or the manipulation of the media by senior corporate figures or surrounding political interests. Indeed, early studies of 'race' and the media by James Halloran and others had pointed to the complexities involved in explaining the media's failure to communicate when identifying the involvement of, inter alia, the event orientation of news, the operations of deep-seated news values, the commercial logic of the media industries, as well as the inferential frameworks or cultural professional outlooks and expectations of the media workers concerned." (Cottle, 2000: 18)

Dat mediateksten, mediagebruikers en mediaproducten niet te isoleren vallen van een bepaalde discursieve formatie die op een bepaald moment in een bepaalde samenleving geldt, blijft uiteraard gelden. De maatschappelijk-culturele standpunten in verband met en het beleid rond etnische (minderheids)groepen die in een bepaalde samenleving heersen, zullen uiteraard een impact hebben op zowel de mediagebruiker als de mediaproductent (Cottle, 2000: 17). Die impact is uiteraard niet universeel; het subject, in dit geval de journalist, staat niet los van discours en van een discursieve formatie, maar beschikt wel over de macht en de capaciteit om zich tegen de voorkeurslezing die een heersende discursieve formatie aanreikt te verzetten of toch alleszins om met deze lezing in overleg te treden (Van Zoonen, 12-15). Naast een bepaalde heersende discursieve formatie en deze net besproken macht van de journalist, spelen uiteraard nog verschillende andere (productie)factoren mee die de mediatekst maken tot wat hij is.

Met betrekking tot de productie van cultureel en etnisch verschil is het werk van Cottle en het werk van Downing en Husband zeer relevant. Waar Cottle focust op het bredere verhaal en op zowel interne als externe factoren die meespelen in de productie van (populaire) media, gaan Downing en Husband dieper in op interne factoren en hoe de journalist en de mediaorganisatie kunnen bijdragen tot een minder problematische representatie van cultureel en etnisch verschil in de media. Het werk van Mark Deuze vormt verder een interessante aanvulling.

Alvorens over te gaan tot deze relevante visies van Cottle en Downing en Husband is het nodig op te merken dat de bepaalde factoren uiteraard variëren naar gelang het journalistieke genre. In dit onderzoek gaat het om een populair mediagenre dat we kunnen rekenen tot human-interest journalistiek. Deze nieuwe vorm van journalistiek die in feite een journalistiek hervormingsproject kan genoemd worden, verzet zich tegen bepaalde traditionele journalistieke waarden. Zo stelt deze vorm van journalistiek subjectiviteit centraal. Het accent ligt bij human-interest journalistiek op het zachte nieuws en zachte verhalen waarbij menselijkheid, authenticiteit en het private voorop staan (Carpentier, 2005: 206). De human-interest journalist heeft bijgevolg een enigszins andere professionele identiteit dan een journalist van bijvoorbeeld een nieuwsdienst van een openbare omroep die eerder (absolute) neutraliteit zal nastreven (Carpentier, 2005: 205).

Bovendien gaat het bij human-interest journalistiek vaak, zoals bij het vrouwenmagazine, om hybride genres. Feiten worden dan gecombineerd met fictie en informatie en ontspanning lopen door elkaar; in dit kader wordt dan vaak van "infotainment" gesproken. Hierbij is er geen sprake meer van de traditionele ideale informatie-ontspanning schaal. Tussen deze twee polen bestaat nu immers een arsenaal aan subgenres waarbij informatie en ontspanning, feit en fictie gecombineerd worden (Brants, 1998: 328-329).

Om bovenvermelde redenen kunnen human-interest genres makkelijk gebruik maken van de reeds beschreven tegenstrategie "image to the invisible, voice to the voiceless". Gesteld kan dan ook worden dat de klemtoon op het private, het emotionele en het persoonlijke zeker niet negatief is, maar daarentegen een democratisch cultureel burgerschap kan bevorderen als de principes van een verantwoorde beeldvorming uiteraard nagestreefd worden (Meijer, 2001: 189-205).

Het journalistieke genre van een medium kan dan ook een eerste belangrijke factor zijn die een rol speelt in het produceren van bepaalde representaties.

Velen vinden deze genres de naam "journalistiek" niet waardig en stellen dat "kwaliteit" hier ver te zoeken zou zijn, terwijl anderen dan weer beweren dat deze genres zouden bijdragen tot een meer democratische publieke sfeer. Dit is een discussie die zeer complex is en die ons te sterk zou afleiden van de kern van deze masterproef. Wie hierover meer wil weten verwijs ik bijgevolg door naar het artikel "The public quality of popular journalism: developing a normative framework" (Meijer, 2001).

Belangrijk is echter wel te erkennen dat ook populaire journalistieke genres als human-interest journalistiek disciplinerend kunnen werken op een individu of een groep door dit individu of deze groep op een bepaalde manier te representeren. Niet minder dan de hardere journalistieke genres, hebben populaire journalistieke genres dus een onmiskenbaar belangrijke politieke dimensie.

Zoals reeds aangehaald, is het ook zo dat de productiefactoren variëren naar gelang het journalistieke genre; zo spreekt het voor zich dat de nieuwswaarden die in een bepaalde redactie heersen anders zullen zijn bij de redactie van een duidingprogramma dan bij de redactie van een vrouwenmagazine.

Dit alles gezegd zijnde, kan overgegaan worden tot de bespreking van de andere verschillende mogelijke factoren die een rol spelen - of althans kunnen spelen - in het complexe verhaal van de productie van een mediatekst.

Vooreerst, zo stelt Cottle, kan het inderdaad het geval zijn dat journalisten, hoofdredacteurs, mediaorganisaties en/of uitgevers effectief gevoelens van (nieuw) racisme koesteren. Persoonlijke visies kunnen dus een invloed hebben op de media-output. Het spreekt bovendien voor zich dat de persoonlijke visie van een journalist niet steeds in overeenstemming hoeft te zijn met de visie en het beleid van de top van de mediaorganisatie; het is dan ook logisch dat dit voor spanning kan zorgen. Toch zijn er, wanneer we de zaak grondig bekijken, factoren die een grotere invloed uitoefenen op de effectieve mediatekst en bijgevolg op de manier waarop bepaalde etnische groepen gerepresenteerd worden. Een eerste zeer belangrijke factor is de etnische compositie van

de redactie. Cottle stelt in deze context terecht dat wanneer het redactionele team hoofdzakelijk is samengesteld uit autochtone mannen uit de middenklasse, dit een invloed zal hebben op de media-output. Zowel voor wat betreft het geslacht als de origine, is diversiteit dus nodig (2000: 19). Deze diversiteit betreffende de productiemedewerkers behoort trouwens ook tot het principe van fair portrayal (Spee, 2002: 443). Onderzoek toont aan dat er wat dit laatste betreft nog heel wat werk aan de winkel is; in 2007 stelde Devroe nog dat Vlaanderen vooral wat betreft etnische diversiteit bij journalisten zeer laag scoort. Volgens Cottle is een dergelijke afwezigheid van diversiteit ook de oorzaak van een gebrek aan conflict binnen redacties en bijgevolg van een langdurende status-quo van de media-output (2000: 19). In feite is een gebrek aan etnische diversiteit niet zo verwonderlijk; Deuze stelt namelijk dat het beleid in de meeste mediabedrijven zich het beste laat kenmerken als een "consensusmanagement" waarbij de neuzen eerder in dezelfde richting staan dan dat verschillende visies met elkaar in debat gaan (Deuze, 2004: 96).

Een volgende factor die een rol speelt bij het productieproces is de druk die de marktmechanismen kunnen uitoefenen op de journalisten en de redacties. In een actuele context van commerciële competitie wordt er door de culturele industrieën gestreefd naar winstmaximalisatie. Dit wordt gedaan door een zo groot mogelijk publiek en zo veel mogelijk adverteerders aan te trekken. In een hoofdzakelijk blanke samenleving en cultuur zijn bepaalde etnische minderheidsgroepen dan ook minder interessant naar adverteerders toe en is het met het oog op winstmaximalisatie interessant om vooral de belangen en noden van de blanke, autochtone bevolking weer te geven. Bovendien kunnen de marktmechanismen ervoor zorgen dat producenten neigen naar sensationele journalistiek waarbij bepaalde etnische groepen in een slecht daglicht worden geplaatst (Cottle, 2000: 19-20).

Een mediaorganisatie zal steeds rekening moeten houden met deze factoren, maar kan er op verschillende manieren mee omgaan. Wanneer een mediabedrijf en zijn journalisten bijvoorbeeld een eerder liberaal journalistiek model aanhangen dat er vanuit gaat dat een mediaorganisatie een puur private organisatie is die functioneert binnen een markteconomie en die enkel winstgeoriënteerd is, zal de media-output anders zijn dan wanneer een mediaorganisatie vertrekt vanuit een sociaal verantwoordelijkheidsgevoel aanhangt. Dit laatste model, dat onder meer voorgestaan wordt door Clifford Christians, corrigeert het liberale model en stelt dat mediaorganisaties inderdaad privaat zijn, maar dat ze wel een publieke verantwoordelijkheid dragen om over de invalshoeken, noden en behoeften van minderheden in de samenleving te rapporteren en ze correct te representeren (Spee, 2002: 445; Carpentier, 2005: 202; Christians, 1986: 109-130). Een soortgelijke visie kan zich bijvoorbeeld uiten door het feit dat bepaalde principes van fair portrayal worden opgenomen in bijvoorbeeld een beleidsplan of redactiestatuut. Mark Deuze stelt dat journalisten allerhande zeer vaak een diep gevoel van sociale verantwoordelijkheid koesteren en dat dit gevoel deel uitmaakt van de journalistieke beroepsideologie (2004: 82).

Wanneer uitgegaan wordt van een sociale verantwoordelijkheid kan verondersteld worden dat journalisten het er minder moeilijk mee hebben wanneer hun autonomie in zeker mate beknot wordt in het voordeel van opgelegde principes (van verantwoorde beeldvorming). In de praktijk

zien we vaak een mengeling van het eerder liberale model en het meer verantwoordelijkheidsgericht model en bijgevolg een spanning tussen vrijheid enerzijds en betrokkenheid anderzijds. Het is namelijk zo dat journalisten en mediaorganisaties zich met betrekking tot het omgaan met etniciteit vaak dubbelzinnig opstellen; enerzijds menen journalisten dat ze boven dit soort maatschappelijke discussies verheven zijn, maar anderzijds gaan zij er in hun beslissingen wel actief mee om (Deuze, 2004: 82-83).

Het spreekt voor zich dat een bepaalde journalist of een bepaald mediabedrijf niet puur individueel beslist welk model er vooropgesteld wordt. Duidelijk werd dat de media ingebed zijn in een bredere maatschappelijke formatie. Deze laatste staat zonder twijfel niet los van het model dat in mediaorganisaties – waarschijnlijk vaak onbewust – aangehangen wordt. Het gevoel van verantwoordelijkheid dat al dan niet heerst bij de journalisten, kan dus als derde productiefactor meegenomen worden

Volgens Cottle vormen diep ingeburgerde waarden een volgende factor die meespeelt in de productiecontext. Deze waarden hoeven niet steeds bewust door de journalist meegenomen te worden, ze kunnen immers deel uitmaken van de routineuze praktijken van de mediaorganisatie (2000: 21). In dit kader hebben Downing en Husband het over “communities of practice”, een term die ze ontleen aan de auteurs Lave en Wenger. De notie verwijst naar een bepaalde groep die betrokken is bij gedeelde activiteiten en bijgevolg bij gedeelde routines. Door deze activiteiten die steeds worden doorgegeven aan nieuwe participanten van de gemeenschap die in feite worden gesocialiseerd, wordt de gemeenschap gereproduceerd over de tijd (2005: 175). Downing en Husband stellen het volgende over deze communities of practice:

" Thus, a community of practice is both an enduring organizational activity in which individuals work together through shared routines and interlinked skills, and it is the location where new participants in this process are socialized; where becoming a member involves learning the skills, knowledge and the values of the community." (Downing & Husband, 2005: 175)

In bepaalde routineuze praktijken wordt dan als het ware een bepaalde journalistieke cultuur gecreëerd die volgens Mark Deuze met zich meebrengt dat er niet steeds bewust wordt nagedacht over bepaalde aspecten van de journalistieke ideologie; op deze manier kunnen er dan ook – vaak onbewust – problematische mediarepresentaties tot stand komen (2004: 92-103).

In routineuze praktijken, bijvoorbeeld routines met betrekking tot onderwerpkeuze en invalshoek, die ingebed zijn in een journalistieke cultuur wordt een professionele identiteit gecreëerd. Journalisten worden dus in zekere mate gesocialiseerd door het functioneren in de gemeenschap, toch wil dit niet zeggen dat de journaliste als individu volledig verwaarloosbaar is. Zoals reeds werd aangehaald kan deze zich verzetten tegen bepaalde voorkeurslezingen; een professionele identiteit wordt dus zeker ook gedeeltelijk gevormd door individuele aspecten zoals leeftijd, gender, etniciteit, culturele opvattingen, familiesituatie, vriendenkring, opleiding, levenscyclus en politieke opvattingen. Vaak ontstaat er een spanning tussen de journalist als deel uitmakende van de groep,

van de "community of practice" enerzijds en de journalist als individu anderzijds (Deuze, 2004: 103-110).

Het is in deze context van groot belang dat journalisten een bepaalde competentie verwerven, zowel tijdens hun opleiding als tijdens hun carrière, die hen toelaat de betrokken routines die soms problematische representaties met zich meebrengen, in vraag te stellen. Het gaat hierbij om een "intercultural media competence"; journalisten dienen zich bewust te worden van de routines waar ze zelf gebruik van maken. Het draait er bij deze competentie dus om het vertrouwde vreemd te maken; slechts op deze manier kunnen strategieën die streven naar een verantwoorde beeldvorming efficiënt vorm krijgen (Downing & Husband, 2005: 200-202).

Deze "intercultural media competence" die specifiek gericht is op de mediaproductie, dient echter wel omkaderd te worden door twee ruimere competenties: "intercultural communicative competence" en "cultural communicative competence".

Een interculturele communicatieve competentie verwijst naar het vermogen zich open en flexibel op te stellen in een multi-etnische samenleving en kritisch te staan tegenover de eigen waarden en normen. Bedoeling hierbij is het verwerven van het vermogen zich te verzetten tegen stereotiepe "wij versus zij" representaties. Om dit doel te bereiken dient de interculturele communicatieve competentie zich op drie niveaus te manifesteren: op het cognitieve niveau, op het affectieve niveau en op het niveau van het gedrag. Bij de cognitieve dimensie komt het erop neer weigerachtig te staan tegenover dogma's en clichématige categorieën. Het affectieve niveau focust dan weer op het verwerpen van ethnocentrisme en vooroordelen. Journalisten dienen zich hierbij te verzetten tegen een emotionele luiheid die vervalt in een stereotiep denken. Aan de positieve kant wordt de affectieve dimensie van een interculturele communicatieve competentie dan gekenmerkt door het voelen van empathie met anderen. Dit wil dan niet enkel zeggen dat de journalisten een kennis horen te hebben van de anderen, maar er zich ook op een emotioneel niveau mee moeten engageren. Ten laatste dient een interculturele competentie zich ook te manifesteren op het niveau van het gedrag; ook bij deze dimensie gaat het om openheid en flexibiliteit. Journalisten dienen zich flexibel op te stellen in hun gedrag en dienen over het vermogen te beschikken hun gedrag aan te passen naar gelang de context (Downing & Husband, 2005: 185-188).

Tot slot is ook nog een culturele communicatieve competentie nodig; deze competentie refereert aan het vermogen van een journalist om, wanneer hij of zij in aanraking komt met een andere cultuur, informatie te verkrijgen over de geschiedenis, de waarden en de institutionele systemen van die cultuur (Downing & Husband, 2005: 190). In combinatie met de interculturele competentie dient de culturele competentie er toe bij te dragen dat een verantwoorde beeldvorming gestalte kan krijgen. Belangrijk is wel dat deze competenties omkaderd en gedragen worden door de mediaorganisatie die een verantwoorde beeldvorming, of toch zeker het streven naar een verantwoorde beeldvorming, opneemt in haar beleidsplan (Downing & Husband, 2005: 179).

Ook Shadid heeft het over bepaalde beroepscompetenties waarover een journalist dient te beschikken wanneer hij of zij verantwoord wil optreden in een multiculturele samenleving. Het gaat

volgens Shadid dan niet enkel om kennis op sociaal, cultureel, economische en religieus vlak, maar ook om kennis van normen en waarden in de alledaagse omgang met elkaar. Denk hierbij aan oogcontact, interpersoonlijke afstand en aanraakgedrag. Anderzijds dient de journalist ook te beschikken over de vaardigheid om op een goede manier met anderen te communiceren; hierbij gaat het dan om invoelingsvermogen, goed kunnen luisteren en aanpassingsvermogen. Niet je eigen cultuur als uitgangspunt nemen, maar het zich openstellen voor nieuwe ervaringen en zich kunnen verplaatsen in mensen uit andere culturen is hier van groot belang (Evers, 2008: 43).

Duidelijk is dat de drie besproken competenties – de interculturele communicatieve, de culturele communicatieve en de interculturele media – , alsook de beroepscompetenties waar Shadid het over heeft, een rol spelen in het positief erkennen van verschil en het zich op een positieve manier engageren in de kwestie van verschil (Downing & Husband, 2005: 187). Het ligt voor de hand dat de opleidingen journalistiek een aanzienlijke rol te spelen hebben in het aanleren van de besproken competenties (Downing & Husband, 2005: 185; Evers, 2008: 44).

Wat dit laatste theoretische deel zonder twijfel duidelijk dient te maken, is dat een problematische representatie van verschil niet terug te brengen valt tot één verklaringsfactor zoals het falen van de mediaproductent of de invloed van het marktmechanisme. Veeleer moeten we rekening houden met al de externe en interne factoren en competenties die hierboven besproken werden. Het hele overkoepelende kader, namelijk dat al deze productiefactoren zich binnen een bepaalde discursieve formatie situeren, blijft uiteraard overeind. Dat een breder maatschappelijk discursief kader in zekere mate bepalend is, wil niet zeggen dat er in determinisme of in fatalisme vervallen dient te worden. Zowel de mediaorganisatie als de mediaprofessional kan initiatieven nemen en verandering nastreven. Het gaat hier dan om de tegenstrategieën die een verantwoorde beeldvorming voor ogen hebben die in het vorige deel van dit hoofdstuk besproken werden en die gedragen dienen te worden door de hierboven behandelde competenties.

2.4. SAMENVATTING

In de theoretische omkadering van deze thesis stonden de concepten representatie, discours, cultureel burgerschap, multiculturele samenleving, verschil en populaire media centraal. In een eerste contextscheppend hoofdstuk dat de paradigmatische fundamenteën legde voor de volgende hoofdstukken, werd de notie representatie geïntroduceerd. De introductie van deze notie gebeurde grotendeels vanuit een Foucaultiaans, Althusseriaans en Gramsciaans kader; representatie kan dan ook niet losgekoppeld worden van de noties ideologie, hegemonie en discours. Ook de discours-theorie van Laclau en Mouffe die uitgaat vanuit een constructionistische theorie vormt met de klemtoon op de vorming van groepsidentiteiten en de uitsluiting van de andere een belangrijk paradigmatisch startpunt voor deze masterproef.

Het tweede hoofdstuk, simpelweg "Cultureel burgerschap" getiteld, handelde over het concept cultureel burgerschap an sich. "Wat verstaan we onder burgerschap? Waarom dringt een dimensie

van cultureel burgerschap zich op in de laatmoderne samenleving? Wat bedoelen we met een *cultureel* burgerschap? Hoe moeten we cultureel burgerschap binnen een multiculturele samenleving begrijpen?" Deze vragen werden in het tweede hoofdstuk behandeld.

De drie dimensies van burgerschap – namelijk de civiele, de politieke en de sociale dimensie – die Marshall onderscheidt en die volgens hem voor eenieder zouden moeten gelden, zijn ongetwijfeld van groot belang. Toch schieten ze enigszins tekort in een laatmoderne context die gekenmerkt wordt door enkele belangrijke tendensen die misschien geen echte breuk met de moderne samenleving vormen, maar die wél in hun belang en kracht erkend dienen te worden. Fenomenen en tendensen als globalisering, het belang van cultuur en de symbolische omgeving en sociale reflexiviteit, dringen een vierde, culturele dimensie van burgerschap op.

In een laatmoderne samenleving waar nieuwe sociale bewegingen gebaseerd op onder meer seksuele voorkeur, origine en gender opkomen en er eisen en vragen ontstaan met betrekking tot een "politics of difference", is deze culturele dimensie van burgerschap van primordiaal belang. Cultureel burgerschap heeft dan zowel te maken met de ervaring en het gevoel deel uit te maken van een bepaalde gemeenschap als met het omgaan met verschil en "anders zijn".

Het omgaan met verschil en het positief erkennen van verschil binnen een samenleving of een gemeenschap die gekenmerkt wordt door etnisch verschil en de rol die populaire media hierbij spelen, vormt de kern van deze masterproef. In het laatste deel van het tweede hoofdstuk en in het derde hoofdstuk werden deze aspecten dan ook grondig behandeld.

In het laatste en meest uitgebreide deel van het tweede hoofdstuk werd dieper ingegaan op de kwestie van verschil in een multiculturele samenleving. Een multiculturele samenleving, gekenmerkt door de aanwezigheid van verschillende etnische culturen binnen een natie, wordt per definitie gekenmerkt door conflict en sociale ongelijkheid. De kwestie van verschil en de manier waarop met verschil wordt omgegaan in een dergelijke samenleving, zijn dan ook cruciaal.

Er zijn verschillende denkwijzen omtrent verschil. Waar de politiek van gelijke erkenning sceptisch staat tegenover het bestaan van een groepsidentiteit en stelt dat deze groepsidentiteiten in feite slechts repressieve ficties zijn die het individualisme ondermijnen, zou in de politiek van verschil wel eens het gevaar kunnen schuilen om verschil te gaan essentialiseren en groepsidentiteiten en categorieën gebaseerd op etniciteit bijgevolg als natuurlijk en onveranderlijk te gaan beschouwen. Dit zijn twee denkrichtingen over verschil en identiteit waar Stuart Hall voor waarschuwt. Inderdaad, zowel de essentialisering van verschil en identiteit als de negatie ervan kunnen aanleiding geven tot problematische mediarepresentaties zoals stereotypering en symbolische annihilatie.

In het derde en laatste deel van het theoretische kader werd dan ook dieper ingegaan op de manier waarop populaire media een rol spelen in het omgaan met verschil in een multiculturele samenleving. Vooreerst werd in dit hoofdstuk duidelijk dat ondanks het feit dat populaire media ongetwijfeld over enkele burgerschapskwaliteiten beschikken, het toch van belang is het disciplinerende aspect van populaire media te erkennen. Toby Miller is hierbij een belangrijk

auteur; hij stelt dat populaire media mensen subjectposities aanbieden door bepaalde representaties aan te reiken en hen op die manier disciplineren. Hermes stelt in dit kader ook terecht dat we populaire cultuur en populaire media onmogelijk kunnen beschouwen als een machtsvrije zone waarbij het disciplinerende element verwaarloosbaar is. Populaire media kunnen niet losgekoppeld worden van het disciplineren van mensen in termen van normen van acceptabel gedrag die te maken hebben met inclusie en exclusie. Media hebben op deze manier een grote symbolische en discursieve macht. Logisch is dat populaire media om bovenvermelde redenen een grote rol kunnen spelen in de manier waarop in een multiculturele samenleving met verschil wordt omgegaan. Dit laatste hoofdstuk, "Cultureel burgerschap en populaire media" genaamd, werd verder dan ook onderverdeeld in twee luiken: de representatie van verschil enerzijds en de productie van verschil anderzijds. In het luik over de representatie van verschil werden enkele problematische mediarepresentaties betreffende cultureel en etnisch verschil gekoppeld aan en verklaard aan de hand van meer algemene denkwijzen omtrent verschil die in het tweede hoofdstuk behandeld werden. Waar een politiek van verschil soms kan leiden tot de essentialisering van verschil en tot stereotiepe mediarepresentaties, schuilt in een politiek van gelijke erkenning het gevaar dat verschil genegeerd wordt. Deze negatie kan soms erg ver gaan en de vorm aannemen van symbolische annihilering. Populaire media hebben echter wel de capaciteit zich te verzetten tegen dominante stereotypes of andere problematische mediarepresentaties die de betekenis van "de andere" trachten vast te leggen. Bepaalde tegenstrategieën kunnen dan een fair portrayal of een verantwoorde beeldvorming voor ogen hebben waarbij etnisch verschil noch genegeerd noch gestereotypeerd wordt; een moeilijke opdracht, zonder meer.

Een (al dan niet) verantwoorde beeldvorming kan echter niet alleen op het tekstuele niveau bestudeerd worden; in het luik over de productie van verschil werd dan ook de context van de mediaproductie in al zijn complexiteit onder de loep genomen. Een bepaalde media-output is nooit het gevolg van slechts één verklaringsfactor. Er dient daarentegen rekening gehouden te worden met verschillende factoren zoals de markt, routineuze praktijken en de etnische compositie van de redactie die een rol spelen in het verkrijgen van een bepaalde media-output. Bovendien is het journalistieke genre in kwestie ook van belang; bepaalde factoren zullen immers variëren naar gelang van het genre. Human-interest journalistiek, het genre waarover het hier gaat en waaronder we dus vrouwenmagazines zouden kunnen plaatsen, zal bijvoorbeeld andere (nieuws)waarden hanteren dan andere, hardere genres.

Verder dienen enkele competenties - namelijk de interculturele media competentie, de interculturele communicatieve competentie en de culturele communicatieve media competentie - meegenomen te worden in het productieverhaal. Strategieën die streven naar een verantwoorde beeldvorming van etnisch verschil dienen namelijk door deze competenties gedragen te worden. Tot slot is het wel nog van belang op te merken dat de stelling die zegt dat een bepaalde discursieve formatie die in een bepaalde samenleving heerst een bepaalde vrijheidslimiet stelt, steeds blijft gelden. Dit wil uiteraard niet zeggen dat verandering, ook al gaat het zelden om revolutionaire verandering, niet mogelijk is.

Duidelijk is dat in het theoretische kader vanuit een trechterstructuur gewerkt werd. Een eerste hoofdstuk legde de paradigmatische fundamenteën voor de volgende hoofdstukken en introduceerde enkele fundamentele noties zoals representatie en discours. Een tweede hoofdstuk behandelde het

centrale concept van deze masterproef - cultureel burgerschap - uitgebreid. Eerst werd grondig aandacht besteed aan de term op zich en vervolgens werd cultureel burgerschap besproken in relatie tot de multiculturele samenleving en tot een andere centrale notie, namelijk verschil. In het derde en laatste hoofdstuk werd cultureel burgerschap gekoppeld aan populaire media en werd, door het te hebben over de mediarepresentatie van verschil en de mediaproductie van verschil, steeds dichterbij de kern van de probleemstelling van deze masterproef toegewerkt.

3. CULTUREEL BURGERSCHAP EN POPULAIRE MEDIA IN EEN CONCRETE CONTEXT

3.1. OPZET

Nu cultureel burgerschap in relatie tot populaire media behandeld werd vanuit een eerder theoretische invalshoek, kan overgegaan worden tot het empirische gedeelte van deze masterproef. Concreet zal de representatie van migrantenvrouwen gedurende de periode 1991-2008 in Flair en Libelle onderzocht worden.

Op basis van het theoretische kader kwam ik tot één overkoepelende onderzoeksvraag. Deze luidt als volgt: "Hoe evolueerde de representatie van migrantenvrouwen gedurende de periode 1991-2008 in respectievelijk Flair en Libelle?". Deze op zich vage onderzoeksvraag werd onderverdeeld in drie concrete deelonderzoeksvragen: (1) "In welke mate is er, doorheen de tijd, bij Flair en Libelle sprake van een problematische representatie van migrantenvrouwen?" en (2) "In welke mate wordt er, doorheen de tijd, door Flair en Libelle gebruik gemaakt van tegenstrategieën die ingaan tegen eventuele problematische representaties?". Een derde deelonderzoeksvraag betreft de mediaproductie; deze luidt: (3) "Hoe kan de journalistieke context van productie bij Flair en Libelle een mogelijke verklaring bieden voor de bestaande representaties van migrantenvrouwen gedurende de periode 1991-2008 in deze magazines?"

Aan de hand van welke methoden deze onderzoeksvragen beantwoord worden en waaruit het corpus precies bestaat wordt nu in de volgende hoofdstukken uitvoerig besproken.

3.1.1. Methodologie

Het fenomeen "representatie van migrantenvrouwen" in en door Flair en Libelle wordt bestudeerd vanuit een kwalitatief onderzoeksparadigma; het fenomeen zal met andere woorden in de diepte, en minder in de breedte behandeld worden.

Zoals de probleemstelling van dit onderzoek aangeeft, beperk ik me niet tot enkel een analyse van de mediateksten, maar wordt ook de sfeer van de mediaproductie meegenomen in dit onderzoek. Duidelijk is dat er multimethodisch te werk wordt gegaan; ik beperk me niet tot één dataverzamelmethode, maar zal naast het verzamelen van artikels en reportages uit Flair en Libelle ook interviews afnemen van de journalisten van Flair en Libelle. Met deze data-triangulatie hoop ik tot een betrouwbaarder onderzoek te komen (Baarda & De Goede & Teunissen, 2005: 182-187, 355).

De eerste twee deelonderzoeksvragen worden beantwoord aan de hand van het doorvoeren van een comparatieve discoursanalyse die uitgaat van een Foucaultiaans kader en van de discoustheorie van Laclau en Mouffe.

Het Foucaultiaanse kader werd al uitvoerig behandeld in het eerste hoofdstuk van deze thesis; Het subject wordt volgens Foucault door discours geconstrueerd. Discours gaat bepaalde eigenschappen toeschrijven aan bepaalde subjecten en gaat ook de positie van die subjecten bepalen. Op deze manier komen we tot wat Foucault "subjectposities" noemt (Hall, 1997: 43-56).

Vergelijkbaar met de notie "subjectposities", is het concept "groepsidentiteiten". Het is dit concept dat sterk centraal staat in de discourestheorie van Laclau en Mouffe. Zoals reeds gesteld begrijpen deze auteurs de vorming van groepsidentiteiten als een reductie van mogelijkheden; bepaalde identificatiemogelijkheden worden genegeerd terwijl andere in representaties duidelijk naar voren geschoven worden. Dit gebeurt aan de hand van de constructie van "chains of equivalence". De constructie van een identiteit bepaalt waarvan deze verschilt en waaraan ze gelijkgesteld wordt. Phillips en Jorgensen halen in hun boek het voorbeeld "man" aan; deze identiteit wordt door een wijdverspreid discours gelijkgesteld aan bijvoorbeeld "kracht" en "rede". In het veld van groepsidentiteiten of collectieve identiteiten hebben we steeds te maken met de creatie van een "wij" in relatie tot een "zij"; met andere woorden een "wij" in relatie tot een constitutive outside (Mouffe, 2007: 20; Phillips & Jorgensen, 2002: 43-44).

Volgens Laclau en Mouffe streven strijdende discoursen naar het vastleggen van bepaalde betekenissen, en dit door tekens op een bepaalde manier met elkaar te verbinden. Tekens waarvan de betekenis nog niet vastligt en die zich lenen tot een veelvoud aan gebruiksmogelijkheden, worden getransformeerd naar tekens die met betekenis geladen zijn. Er zal getracht worden alle andere mogelijke betekenissen uit te sluiten. Al deze betekenissen die uitgesloten worden door het discours, worden het "field of discursivity" genoemd. In deze context houdt een discours dus een reductie van mogelijkheden in. "Floating signifiers" zijn tekens die het onderwerp van strijd tussen verschillende discoursen vormen. De verschillende discoursen trachten deze tekens met hun eigen betekenis te laden (Phillips & Jorgensen, 2002: 24-30).

Bovengenoemde concepten, namelijk "chains of equivalence", en "floating signifiers" zal ik gebruiken om een antwoord te geven op de onderzoeksvragen rond de sfeer van de mediateksten. Het gebruik van deze concepten kan zo bijvoorbeeld een problematische representatie van migrantenvrouwen blootleggen. Wanneer een bepaalde etnische cultuur en/of identiteit bijvoorbeeld systematisch gelijkgesteld wordt met steeds dezelfde eigenschappen, zou dat kunnen wijzen op een stereotiepe beeldvorming. De manier waarop een bepaald teken, dat in feite als "floating signifier" kan fungeren, ingevuld wordt, kan uiteraard ook veel zeggen over de representatie van migrantenvrouwen.

Omdat Laclau en Mouffe in hun theorie uiteindelijk slechts concepten aanreiken die als vrij abstracte leidraad voor een analyse fungeren, is het echter aan te raden nog een andere discoursanalytische methode te integreren in de methodiek van dit onderzoek. Hier is de kritische discoursanalyse van Fairclough interessant. Het is nodig op te merken dat ik me voor wat betreft achterliggende assumpties en uitgangspunten aansluit bij Laclau en Mouffe. Zo maakt de benadering van Fairclough een onderscheid tussen het discursieve en het niet-discursieve. Discours blijft volgens Fairclough beperkt tot semiologische systemen zoals geschreven tekst, gesproken

woord, gebaren en mode. Deze systemen verschillen volgens de auteur duidelijk van andere dimensies van sociale praktijk; discours is met andere woorden slechts één aspect van het sociale en de sociale praktijk. Laclau en Mouffe geloven daarentegen, net zoals Foucault, dat discours overall is en dat discours onze enige toegangspoort tot de werkelijkheid is (Phillips & Jorgensen, 2002: 19). Het spreekt voor zich dat het volgen van de benadering van Fairclough betreffende het onderscheid tussen het discursieve en het niet-discursieve een paradigmatische breuk zou betekenen.

Toch kunnen bepaalde discoursanalytische tools die Fairclough aanbiedt voor het uitvoeren van tekstuele analyses een grote hulp zijn bij het bekomen van antwoorden op de onderzoeksvragen. Door deze benadering aanvullend toe te passen op Laclau en Mouffe kunnen dan betrouwbaardere antwoorden verkregen worden omdat er in feite multimethodisch tewerk wordt gegaan.

Ten eerste kunnen bepaalde "assumptions" blootgelegd worden. Deze assumptions, zo stelt Fairclough, trachten impliciet een bepaalde "common ground" te construeren. Assumptions zijn interessant omdat ze niet expliciet worden uitgesproken, maar als gegeven en evident aangenomen worden (Fairclough, 2005: 41). Zoals Fairclough het verwoordt:

"Texts inevitably make assumptions. What is "said" in a text is "said" against a background of what is "unsaid", but taken as given." (Fairclough, 2005: 40)

Fairclough onderscheidt drie types assumptions. Ten eerste zijn er de existentiële assumptions; het betreft hier veronderstellingen over wat bestaat en wat is. Bij propositionele assumptions gaat het om veronderstellingen over wat iets is, wat iets zal worden of over wat zal gebeuren. Waardeassumptions zijn tot slot veronderstellingen over wat goed en wenselijk is en wat slecht en te mijden is (Fairclough, 2005: 55). Naar dergelijke onderliggende assumptions op zoek gaan kan uiteraard interessant zijn. Zo kan bijvoorbeeld blootgelegd worden of in de artikels in Flair en Libelle doorheen de jaren wordt verondersteld of er al dan niet zoiets bestaat als een multiculturele samenleving en/of als etnisch verschil en of dergelijk verschil al dan niet positief geëvalueerd wordt. Ook kan blootgelegd worden of Flair en Libelle migrantenvrouwen beschouwen als "uitzondering" of eerder als deelsluitmakende van de samenleving

Ten tweede kunnen bepaalde specifieke semantische relaties interessant zijn voor het vinden van antwoorden op de onderzoeksvragen. Zo kunnen aan bepaalde tekens synoniemen en hyponiemen vasthangen. Een hyponiem moeten we in feite zien als "betekenisinclusie". Een bepaald teken kan door het gebruik van synoniemen en hyponiemen aan bepaalde eigenschappen gelijkgesteld worden en zo krijgt een chain of equivalence dan in feite vorm. Entiteiten die zich in een chain of equivalence bevinden, kunnen dan als co-hyponiemen van een bepaald teken fungeren; op deze manier dekken de verschillende betekenissen elkaar en worden ze in feite aan elkaar gelijkgesteld. Antoniemen kunnen dan weer aangewend worden wanneer men een teken van iets wil doen verschillen. Door het gebruik van deze semantische relaties (synoniemen, hyponiemen en antoniemen) kan vorm gegeven worden aan een wij-zij relatie. Wanneer steeds dezelfde synoniemen, hyponiemen en antoniemen gebruikt worden die een bepaalde identiteit tot enkele

essentialistische eigenschappen reduceren, kan gesteld worden dat er sprake is van een stereotiepe wij-zij representatie. Wanneer er echter geen enkel verschil wordt gemaakt tussen bepaalde identiteiten, kan dan weer gesteld worden dat verschil genegeerd wordt. Naast hyponiemen, synoniemen en antoniemen, kunnen metaforen ook iets zeggen over hoe een identiteit in een bepaalde tekst geconstrueerd wordt (Fairclough, 2005: 133-139).

Tot slot zijn er nog een aantal aspecten van groot belang die deel uitmaken van wat Fairclough de "representatie van sociale actoren" noemt. Een eerste aspect is dat van inclusie en exclusie; hierbij heeft Fairclough het over het totaal negeren van sociale actoren in een tekst, of, meer subtiel, het naar de achtergrond schuiven van een bepaalde sociale actor waardoor hij of zij in feite gemarginaliseerd wordt. Dit aspect kan duidelijk gekoppeld worden aan het eerder besproken fenomeen van symbolische annihilatie waarbij bepaalde groepen uit de samenleving in de media ondervertegenwoordigd, getrivialiseerd of doodgezwegen worden.

Wat ook veel zegt over de manier waarop tegen een sociale actor wordt aangekeken, is het feit of de sociale actor als passief dan wel als actief wordt gerepresenteerd. Hierbij gaat het erom of de sociale actor wordt voorgesteld als degene die de dingen zelf doet, of zelf een invloed heeft op de gang van zaken of dat hij wordt voorgesteld als degene die ondergaat en die een invloed ondervindt van de gang van zaken. Verder kunnen sociale actoren gerepresenteerd worden door middel van een individuele naam of in termen van categorieën en groepen (Fairclough, 2005: 145-150). Dit onderscheid kan bijvoorbeeld duidelijk maken of bepaalde culturen al dan niet worden geessentialiseerd.

De onderzoeksvraag met betrekking tot de productiesfeer wordt beantwoord aan de hand van een kwalitatieve analyse van de afgenomen interviews met de journalisten. Op basis van de onderzoeksvraag en de vooropgestelde topics worden de interviews gefragmenteerd en gecodeerd. Op deze manier is het de bedoeling te weten te komen op welke manier de in het laatste theoretische hoofdstuk beschreven productiefactoren een mogelijke verklaring kunnen bieden voor de bestaande representaties van migrantenvrouwen.

3.1.2. Beschrijving van het corpus, de dataselectie en de dataverzameling

Het materiaal waarop de analyse wordt uitgevoerd en aan de hand waarvan de onderzoeksvragen beantwoord worden, bestaat uit twee groepen: artikels, reportages en rubrieken uit Flair en Libelle enerzijds en interviews afgenomen van journalisten van Flair en Libelle anderzijds.

Alle relevante artikels en reportages uit Flair en Libelle gedurende de periode 1991-2008 die met behulp van een steekproef worden gevonden, vormen het materiaal dat na het ondergaan van een comparatieve discoursanalyse een antwoord moet bieden op de onderzoeksvragen aangaande de representatie van verschil.

Het gebruik van een steekproef is nodig; wetende dat zowel Flair als Libelle één keer in de week verschijnen, leert een eenvoudige berekening dat er zonder steekproef 1872 tijdschriften

doorgenomen moeten worden. Een dergelijk werk zou té arbeids- en tijdsintensief zijn. Teneinde het langetermijnperspectief te behouden, wordt ervoor gekozen per jaar de Flairs en Libelles van twee maanden door te nemen. Op deze manier kom ik tot een meer haalbaar aantal tijdschriften dat doorgenomen moet worden. Voor de jaren 2001 en 2002 wordt er evenwel voor gekozen meer exemplaren van zowel Flair als Libelle door te nemen. De reden hiervoor is terug te vinden in de gebeurtenissen van 9/11; deze hebben zonder twijfel nieuw leven geblazen in de maatschappelijke en politieke discussie omtrent migratie en cultureel verschil. En net zoals het geval is voor het startpunt van de analyse kan er hierbij vanuit gegaan worden dat media en maatschappij niet van elkaar te isoleren zijn. Daarom wordt ervoor gekozen het volledige jaar 2001 mee te nemen in de analyse; op deze manier kan dan dieper worden ingegaan op eventuele discursieve verschuivingen die zich voltrekken rond deze periode.

Voor het jaar 2002 worden de tijdschriften van zes maanden doorgenomen; de maanden januari en februari enerzijds, en de maanden september, oktober, november en december anderzijds. De gebeurtenissen van 9/11 hadden eerder op het einde van 2001 plaats en daarom is de kans reëel dat deze gebeurtenissen in het begin van het volgende jaar (de maanden januari en februari) nog een duidelijke plaats krijgen in de (populaire) media. De keuze voor de maanden september en oktober kan gelegitimeerd worden aan de hand van de mogelijke herdenking in de media van de op dat moment één jaar oude gebeurtenissen. De maanden november en december worden meegenomen omdat dit de maanden zijn die sowieso doorgenomen zouden worden, ook als er niet voor geopteerd werd de tijdschriften van zes maanden in de plaats van de tijdschriften van twee maanden door te nemen.

Wanneer deze extra maanden nu meegeteld worden, kom ik tot een totaal van 416 door te nemen tijdschriften. Uiteindelijk worden er 149 artikels geanalyseerd; het gaat hier dan over alle artikels, rubrieken en reportages waarin tenminste één migrantenvrouw aan bod komt, of waarin het gaat over een bepaalde problematiek waar migrantenvrouwen mee te maken krijgen. Met een dergelijke hoeveelheid materiaal dat geanalyseerd wordt, tracht ik tot zo betrouwbaar mogelijke antwoorden te komen.

Aangezien het om een *comparatieve* discoursanalyse gaat, is het nodig dat de twee maanden die worden doorgenomen, zowel voor Flair als Libelle per jaar steeds dezelfde zijn. Om het werk voor mezelf overzichtelijk te houden, gaat het steeds om twee opeenvolgende maanden. Welke maanden voor welk jaar worden doorgenomen, is echter volkomen eender. Daarom wordt de eerste maand waarvan de tijdschriften voor het eerste jaar (1991) doorgenomen worden, volledig ad random bepaald. Toevallig is deze maand januari geworden. Voor het jaar 1991 worden dus de maanden januari en februari doorgenomen, voor het jaar 1992 de maanden maart en april enzovoort. Voor het jaar 1998 moeten dan normaal opnieuw de maanden maart en april doorgenomen worden, maar hier ligt de zaak een beetje anders; de Flairs en Libelles van deze maanden zijn in de Koninklijke Bibliotheek, de plaats waar de dataverzameling plaatsvindt, net bij de boekbinder voor enkele maanden. Om deze reden worden voor de jaren 1998 en 1999 dezelfde maanden doorgenomen, namelijk de maanden mei en juni.

De verzameling van deze artikels, rubrieken en reportages waarop een tekstuele analyse wordt uitgevoerd, gebeurt in de Koninklijke Bibliotheek van België. Hier kan men de tijdschriften makkelijk aanvragen en vervolgens doornemen. De artikels, reportages en rubrieken die hier gevonden worden, vormen het eerste en grootste deel van het corpus.

Al snel wordt duidelijk dat er structuur kan gebracht worden in dit eerste deel van het corpus. Er kunnen zes categorieën onderscheiden worden:

- *Visuele representatie van migrantenvrouwen.* In deze reportages en rubrieken staat het visuele duidelijk centraal en worden er niet meer dan 200 woorden opgenomen (exclusief tekst die louter over de kledij of make-up gaat). Vaak blijkt uit de titel dat het gaat om een rubriek die modegerelateerd is of om een reportage of rubriek waarbij het visuele centraal staat (bijvoorbeeld "voor en na" en "Covergirl").
- *Representatie van migrantenvrouwen door middel van een artikel/reportage/rubriek waar het migrant-zijn (of een aanverwante problematiek van het migrant-zijn) centraal staat.* Teneinde duidelijk vast te kunnen stellen of het migrant-zijn of een aanverwante problematiek centraal staat, wordt volgend criterium vastgelegd: in de titel van het stuk wordt reeds verwezen naar het migrant-zijn of de betrokken problematiek. Een voorbeeld is: "Gemengde relaties: hoe is het om met iemand uit een andere cultuur te leven?"
- *Representatie van migrantenvrouwen door middel van een artikel/reportage/rubriek waarvan het thema niet gekoppeld is aan een migrantenthema, maar waar ten minste één van de betrokken getuigenissen een getuigenis van een migrantenvrouw betreft.* In deze getuigenis staat het migrant-zijn of een aanverwant thema centraal. Bij deze categorie verwijst de overkoepelende titel van het artikel of de reportage niet naar een migrantenproblematiek, maar de subtitel die de getuigenis van de migrantenvrouw omvat, wel. Een voorbeeld hiervan is: "Kappen met een zwaar verleden kan" (als overkoepelende titel), "Leila (30) werd vernederd door haar islamitische vader en misbruikt door een oom" (als subtitel van de getuigenis van de migrantenvrouw).
- *Representatie van migrantenvrouwen door middel van een artikel, reportage of rubriek waarin een migrantenvrouw wordt opgenomen en waarbij het migrant-zijn niet centraal staat.* Noch in een overkoepelende titel, noch in een subtitel wordt hier verwezen naar het migrant-zijn van de betrokken vrouw(en) of naar een migrantenproblematiek. Enkele voorbeelden hiervan zijn: "Mijn vader is mijn beste vriend" en "11 jonge dromers en durvers".
- *Representatie van migrantenvrouwen door middel van een rubriek of reeks die (gedurende een periode) met regelmaat verschijnt, die niet opgebouwd is rond één of*

meerdere migrantenvrouwen(en) en/of migrantenthema('s), maar waar in het betrokken deel van de reeks of rubriek wél ten minste één migrantenvrouw wordt opgenomen. Denk hierbij aan rubrieken als "Mijn verhaal". Dit zijn met andere woorden vaste rubrieken waarin er op sommige momenten een migrantenvrouw wordt opgenomen. De titels van deze rubrieken op zich verwijzen niet naar het migrant-zijn.

- *Representatie van migrantenvrouwen door middel van een rubriek, reeks of column die (gedurende een periode) met regelmaat verschijnt, die wel opgebouwd is rond één of meerdere migrantenvrouw(en) en/of migrantenthema('s). Een voorbeeld in deze categorie is: "De wereld van Amina: het leven zoals het is voor een jonge moslimvrouw in België". De titels van deze rubrieken, reeksen of columns verwijzen naar het migrant-zijn.*

Verder werden nog enkele criteria meegenomen die gelden voor alle bovenvermelde categorieën. De lijst met deze criteria wordt opgenomen in de bijlage van deze thesis (zie map "onderzoek", map "criteria"). Vermeld moet worden dat het bij de dataverzameling gaat om een cyclisch-iteratief proces dat gekenmerkt wordt door het constant bijschaven van de criteria³.

Het eerste en grootste deel van het corpus werd nu uitvoerig beschreven. De kern van dit onderzoek bestaat dan ook uit een tekstuele analyse van de gevonden artikels, reportages en rubrieken.

De deelonderzoeksvraag betreffende de productie van verschil, zal beantwoord worden aan de hand van interviews die ik afneem van de journalisten van Flair en Libelle. Deze interviews vormen dus het tweede deel van het corpus.

Teneinde de focus van dit onderzoek bij de tekstuele analyse te houden, heb ik ervoor gekozen journalisten te interviewen die ten minste twee artikels met betrekking tot migrantenvrouwen of een aanverwante problematiek schreven voor Flair en/of Libelle. Omdat bepaalde vragen die ik de journalisten voorleg peilen naar interculturele competenties, leek het me het meest relevant om journalisten te contacteren die in zekere mate een intensief en langduriger contact hadden met de betrokken vrouwen. Daarom wordt ervoor gekozen geen journalisten te contacteren die verantwoordelijk zijn voor modereportages en- rubrieken.

De journalisten die ik contacteerde, bleken vooral freelancejournalisten te zijn. Toch wou ik zeker tenminste één vaste redactrice interviewen voor zowel Flair als Libelle en dit omdat er in de gesprekken ook wordt gepeild naar bepaalde routines die eigen zijn aan een specifieke werking binnen een redactie.

³ Dit geldt trouwens niet alleen voor de data-verzameling; de hele thesis moet begrepen worden als een cyclisch-iteratief proces. Tijdens de effectieve analyse moeten bijvoorbeeld theoretische delen aangepast, uitgebreid of ingekort worden.

Uiteindelijk spreek ik met vijf journalisten. Twee daarvan zijn vaste redactrices; één journaliste werkt vast bij Flair en één journaliste werkt vast bij Libelle. Twee andere journalisten zijn freelance, maar hebben lange tijd als vaste redactrice bij respectievelijk Flair en Libelle gewerkt en zijn bijgevolg in grote mate vertrouwd met de tijdschriften. Een laatste journaliste heeft steeds op freelancebasis gewerkt; zij kan dus in mindere mate over bepaalde routines vertellen. Groot voordeel aan deze journaliste is dan weer het feit dat ze zowel voor Flair als voor Libelle meerdere artikels schreef en dat ze beide magazines dus goed kent.

De gesprekken vinden plaats in de vorm van halfgestructureerde interviews. Enerzijds zijn de gesprekken zo open en interactief als mogelijk, maar anderzijds gaan ze uiteraard over een onderwerp waar ik als interviewer, dankzij een uitgebreide literatuurstudie, al heel wat voorkennis van heb. Met een specifieke onderzoeksvraag voor ogen, is het dan ook nodig de te behandelen topics vast te leggen. Tevens worden de voornaamste vragen van tevoren opgesteld en wordt de volgorde van de topics en vragen in zekere mate bepaald.

Omdat er in de interviews in hoofdzaak gepeild wordt naar persoonlijke ervaringen en visies, opteer ik voor individuele gesprekken. Eén keer wordt van deze opzet afgeweken; de twee journalisten die het laatst worden geïnterviewd dringen sterk aan op een dubbelinterview. Het gaat hier om één vaste redactrice van Flair en één journaliste die jaren vast voor Flair werkte, maar sinds kort op freelance basis werkt en nog regelmatig opdrachten voor Flair uitvoert. Tijdsgebrek is de voornaamste reden voor het vragen om een dubbelinterview. Omdat de journalisten naar eigen zeggen goede collega's zijn, al jaren samenwerken en lang exact hetzelfde werk deden voor Flair, heb ik geen bezwaren tegen deze uitzondering. Uiteindelijk worden dus vijf journalisten geïnterviewd en worden er vier interviews gedaan.

Het doel is om telkens een gesprek van een uurtje te hebben en dit doel wordt steeds goed benaderd. Afhankelijk van het tempo waaraan de betrokken journaliste praat, blijft de duur van het gesprek iets onder de 60 minuten of gaat ze er iets boven.

Een mogelijkheid tot anonimiteit wordt de journalisten gegarandeerd. Enkele journalisten hechten zeer veel belang aan deze anonimiteit. Om deze reden vermeld ik de namen en de geschreven artikels van de journalisten niet. Bij elk interview worden wel de nodige relevante gegevens vermeld; namelijk voor welk blad de journaliste in kwestie werkt(e) en op welke basis ze dat doet of deed. Alle uitgetypte interviews worden uiteraard in de bijlage van deze thesis opgenomen.

Dit alles gezegd zijnde dienen tot slot nog twee belangrijke zaken met betrekking tot het corpus verklaard te worden: de keuze voor het jaar 1991 als startpunt enerzijds en de keuze voor Flair en Libelle anderzijds.

De keuze voor het jaar 1991 als startpunt behoeft in feite niet veel uitleg; in de inleiding van deze thesis werd immers reeds vermeld dat het jaar 1991 kan gezien worden als een belangrijk moment met betrekking tot de politieke en maatschappelijke discussie rond de multiculturele samenleving. Het gaat hier namelijk over de Zwarte Zondag waarop het Vlaams Belang zijn eerste grote verkiezingsoverwinning behaalde. In de theoretische hoofdstukken van deze masterproef werd al

duidelijk dat de media moeten bekeken worden als deel uitmakende van de maatschappelijke discursieve werkelijkheid en dat de media dus zeker niet te isoleren zijn van sociale en politieke gebeurtenissen.

De keuze voor de bladen Flair en Libelle ligt binnen een Vlaamse context enigszins voor de hand; het zijn twee gevestigde waarden op de markt van de vrouwenmagazines en ze hebben dan ook een bereik van respectievelijk 125.237 en 219.293 lezers. Beide bladen worden uitgegeven door Sanoma, maar differentiëren zich duidelijk van elkaar. Dit maakt een comparatieve analyse dan ook zeer interessant. Vooral vanaf het jaar 2004, wanneer Flair zich herpositioneerde, is het verschil tussen beide bladen extra toegenomen. Over deze herpositionering zegt Sanoma het volgende:

"Vandaag herpositioneert Flair zich rond de doelgroep van jonge vrouwen van 18 tot 30 jaar. De meer familiale rubrieken ruimen plaats voor speciale aandacht voor sterren, uitgaan, beauty en fun, dat alles geserveerd op een prikkelende tone of voice en wars van taboes"

(Flair l'hebdo wordt Flair new generation, 2004, zie bijlage map "Flair")

Libelle werd opgericht in 1945 en schuift enigszins andere waarden dan Flair naar voren; dit blad wil vooral warm, herkenbaar, betrouwbaar, echt en praktisch zijn. De Libelle-lezeres is gemiddeld rijper dan de Flair-lezeres; het gaat voornamelijk om actieve vrouwen met een gezin van 25 tot 54 jaar die verschillende rollen en taken combineren. Libelle wil voor deze vrouw een positief getinte bron van inspiratie zijn, een praktische gids voor het dagelijks leven. Tevens wil het blad een moment van herkenning, van ontspanning, van genieten en dromen zijn. Naar eigen zeggen brengt Libelle een boeiende mix van praktische pijlers en degelijke, diepgaande artikels met een hoog infogehalte en herkenbare human-interest verhalen (*Kwalitatieve info Libelle, 2007, zie bijlage map "Libelle"*).

Belangrijk is dus dat Flair en Libelle gevestigde waarden zijn op de markt van de vrouwenbladen en dat beide bladen enigszins andere accenten leggen die zich misschien in verschillen met betrekking tot de representatie van etnisch onderscheid kunnen tonen. Op deze manier meen ik dat Flair en Libelle zich lenen tot een interessante comparatieve discoursanalyse.

3.2. DATA-ANALYSE

Na deze uiteenzetting over de methodologie en het corpus van dit onderzoek, kan overgegaan worden tot de effectieve data-analyse.

Het is duidelijk dat het bij een discoursanalyse steeds over een eerder subjectieve interpretatie gaat. Er werden echter al verschillende factoren aangehaald die een verhoogde betrouwbaarheid van de antwoorden met zich moeten meebrengen; namelijk de multimethodische werkwijze en het grote aantal artikels dat wordt geanalyseerd. Verder is het van belang dat een discoursanalyse solide is; dit wil zeggen dat de interpretatie gebaseerd dient te zijn op meerdere tekstuele eigenschappen en niet op één (Phillips & Jorgensen, 2002: 173).

De data-analyse wordt opgedeeld in drie hoofdstukken die de respectievelijke deelonderzoeksvragen beslaan. Daarna zal bij wijze van synthese een antwoord gegeven op de overkoepelende onderzoeksvraag.

3.2.1. In welke mate is er, doorheen de tijd, sprake van een problematische representatie van migrantenvrouwen in respectievelijk Flair en Libelle ?

Bij deze onderzoeksvraag gaat het om de theoretisch behandelde problematische representaties; symbolische annihilatie, de negatie van verschil en de essentialisering en stereotypering van verschil.

Teneinde deze vraag op te lossen, is het nodig een kort overzicht te geven van het aantal artikels/rubrieken en reportages rond migrantenvrouwen dat per jaar en per categorie gevonden wordt.

Flair

	Categorie 1	Categorie 2	Categorie 3	Categorie 4	Categorie 5	Categorie 6	Totaal
1991							0
1992					1		1
1993							0
1994							0
1995	1						1
1996	1						1
1997	1						1
1998	3			2			5
1999	1		1				2
2000	4	1	0				5
2001	5	4	1	5		2	17

							(2,8/jaar)
2002	6	3	2	0		1	12 (2/jaar)
2003	1	2	0				3
2004	0	2	1	2			5
2005	0	2	0			9	11
2006	10	0	0	0		8	18
2007	8	0	1			7	16
2008	5	0	1	1			7
Totaal	46	14	7	10	1	27	105

Libelle

	Categorie 1	Categorie 2	Categorie 3	Categorie 4	Categorie 5	Categorie 6	Totaal
1991							
1992					1		1
1993		1			1		2
1994	1						1
1995		1			1		2
1996							
1997							
1998		1					1
1999		1			1		2
2000			1	2	1		4
2001		3		4			7 (1,2/jaar)
2002		3	1	1	3		8(1.3/jaar)
2003					1		1
2004			1		1		2
2005				4			4
2006				1			1
2007		1				2	3
2008	1	2	2				5
Totaal	2	13	5	12	10	2	44

Bij Libelle worden 44 artikels gevonden en dit over een periode van 18 jaar, waarvan de tijdschriften van 50 maanden werden doorgenomen. Bij Flair worden over eenzelfde tijdsbestek 105 artikels gevonden. Een markant kwantitatief verschil is dus zonder twijfel aanwezig. Een belangrijke opmerking dringt zich echter reeds op; het zou te simplistisch zijn nu te stellen dat Libelle migrantenvrouwen ondervertegenwoordigt en dat Flair dat niet doet, of net omgekeerd, dat Flair migrantenvrouwen oververtegenwoordigt en dat Libelle dit niet doet. Het is namelijk zo dat

voor wat betreft het doen van een uitspraak over de mogelijke symbolische annihilatie van migrantenvrouwen in Flair en Libelle, deze twee magazines de enige twee referentiepunten zijn waarop ik me kan baseren. Om puur de kwantitatieve vraag naar symbolische annihilatie van migrantenvrouwen in Vlaamse vrouwenmagazines te beantwoorden, zou een groter aantal vrouwenmagazines moeten geanalyseerd worden. Enerzijds lag dit niet in mijn mogelijkheden en anderzijds is het kwantitatieve aspect ook niet de focus van dit onderzoek. Van wanneer er sprake is van symbolische annihilatie en dus van een ondervertegenwoordiging, is moeilijk te bepalen. Belangrijker is echter het kwalitatieve aspect; namelijk op welke manier migrantenvrouwen gerepresenteerd worden.

Wanneer de verschillende categorieën met hun respectievelijke artikels van Flair en Libelle nu dieper toegelicht worden, kan op een meer kwalitatief niveau iets gezegd worden over de mate waarin en de manier waarop migrantenvrouwen in beide magazines worden opgenomen en gerepresenteerd. De verschillende categorieën zullen besproken worden met de eerste deelonderzoeksvraag in het hoofd.

- Categorie 1 (zie bijlage, map "artikels; mappen "categorie 1 Flair" en "categorie 1 Libelle"):

Hoewel deze categorie enkel artikels, reportages en rubrieken bundelt waarin weinig of geen woorden worden gebruikt, kunnen op basis van deze categorie zeker relevante bevindingen worden gedaan. Wanneer migrantenvrouwen immers worden opgenomen in dergelijke artikels en rubrieken, kan gesteld worden dat deze vrouwen niet te maken krijgen met een extreme vorm van sociale annihilatie. Ze worden daarentegen opgenomen en gerepresenteerd als deel uitmakende van onze samenleving.

Gedurende de periode 1991-2008 worden in Flair 46 artikels, reportages en rubrieken gevonden waarin migrantenvrouwen visueel worden gerepresenteerd. Uiteraard worden deze vrouwen ook in artikels uit andere categorieën visueel gerepresenteerd, maar in deze categorie betreft het visuele representaties waarbij er geen of weinig, maximum 200, woorden worden bijgevoegd. Bovendien ligt de nadruk in deze rubrieken sterk op het visuele; de invalshoek is dan ook meestal mode-gerelateerd.

Vanaf het jaar 1995 worden effectieve visuele representaties van migrantenvrouwen aangetroffen⁴.

⁴ Wel neemt Flair al vroeger vrouwen met een andere huidskleur op; hier gaat het echter meestal niet om migrantenvrouwen, maar om vrouwen die wonen in het land waarin de betrokken modereportage op verplaatsing zich situeert. Zo is in het jaar 1993 een modereportage terug te vinden waarbij zuiderse modellen worden gebruikt; een van de geïnterviewde journalistes liet me weten dat het hier om vrouwen gaat die op straat in een stad in Turkije, waar de modereportage plaatsvond, aangesproken werden om mee te doen aan de productie.

Dat er voor het jaar 1995 geen visuele representaties van migrantenvrouwen worden teruggevonden, sluit niet uit dat er in deze periode sporadisch wel migrantenvrouwen in Flair worden opgenomen door middel van visuele representaties. Er worden immers "slechts" twee maanden per jaar meegenomen in de analyse. Het toeval kan in deze dus een rol spelen en het zou voorbarig zijn te stellen dat migrantenvrouwen voor wat betreft visuele aanwezigheid totaal niet aan bod komen in Flair voor het jaar 1995. Wel is het zonder twijfel zo dat in de eerste helft van de jaren '90 minder visuele representaties van migrantenvrouwen worden opgenomen. Of hier al dan niet sprake is van een problematische afwezigheid van migrantenvrouwen, is moeilijk te bepalen. Het is zo dat migrantenvrouwen, puur statistisch bekeken, toen minder vertegenwoordigd waren in onze samenleving. Een beperktere aanwezigheid in de populaire media is dan ook logisch. De tijdschriften van de volledige jaren en niet van enkel twee maanden zouden dan ook geanalyseerd moeten worden om een correcte uitspraak te doen over het al dan niet sociaal annihileren van deze mensen gedurende deze periode. Wel kan een meer kwalitatieve uitspraak gedaan worden over de visuele aanwezigheid van migrantenvrouwen in Flair.

Vaak gaat het in deze categorie om rubrieken waarbij een lezeres deelneemt aan een "*Voor en na*" of waarbij een lezeres omgetoverd wordt tot "*covergirl*". Op deze manier wordt impliciet verondersteld dat deze vrouwen deel uitmaken van onze maatschappij in het algemeen, en van een groep jonge en actieve vrouwen die samen de lezeressen van Flair vormen, meer specifiek. Ook kan hieruit afgeleid worden dat Flair de multiculturele samenleving als een feit beschouwt; Flair gelooft dus dat er zoiets is als een samenleving waarin verschillende culturen aanwezig zijn. Er kan gesteld worden dat Flair tevens impliciet een proportionele assumptie maakt over wat die multiculturele samenleving inhoudt; er wordt met andere woorden een bepaalde invulling gegeven aan de floating signifier "multiculturele samenleving". Deze invulling bestaat uit de overtuiging dat migrantenvrouwen geen geïsoleerde groep vormen; dat ze niet naast, maar wel mét vrouwen van autochtone afkomst leven. Migrantenvrouwen mogen dan wel een andere origine hebben, maar eveneens zijn ze vrouwen die deel uitmaken van het jonge actieve publiek dat bezig is met mode en schoonheid. De reportage "*Metamorfose make-up voor wereldbeauty's*" uit de Flair van 8 augustus 2000 bijvoorbeeld, brengt de betrokken vrouwen naar voren als lezeressen van Flair; en dus impliciet als eigentijdse actieve jonge vrouwen. Uit dit alles kan bovendien afgeleid worden dat Flair een multiculturele samenleving zeker niet als negatief evalueert.

In deze categorie wordt vaak een gemeenschappelijke identiteit van "vrouw" geconstrueerd. Dit kan in feite gezien worden als de hoofdidentiteit waaraan vorm wordt gegeven. Daarnaast moet gesteld dat er ook sprake is van een andere identiteit, namelijk een subidentiteit van de "main identity" "vrouw". Het gaat hierbij dan over de identiteit die eigen is aan de specifieke cultuur van de betrokken vrouw; vaak wordt er dan ook –zij het terloops– verwezen naar de herkomst of cultuur van de visueel gerepresenteerde vrouw. Hierbij lijkt Flair er dus vanuit te gaan dat verschillende identiteiten elkaar niet uitsluiten.

Een expliciet voorbeeld hiervan is terug te vinden in de rubriek "*Covergirl*" uit de Flair van 25 juli 2006. Hier wordt de geportretteerde vrouw in de eerste plaats naar voren gebracht als jonge vrouw die actief deel uitmaakt van onze samenleving. De citaten "*Meedoen aan fear factor, dat nooit!*" en

"ik ben echt thuis in twee culturen" (zie bijlage, map "artikels; map "categorie 1 Flair") van de betrokken vrouw geven bijvoorbeeld aan dat ze geïntegreerd is in een Vlaamse cultuur. De identiteit van "jonge vrouw die deel uitmaakt van onze samenleving" wordt dus geconstrueerd. Anderzijds wordt de vrouw ook gerepresenteerd als vrouw met een specifieke etnische identiteit die gekoppeld kan worden aan haar afkomst en cultuur. Zo wordt er verwezen naar het dragen van een hoofddoek en naar de Marokkaanse keuken. Dit alles in acht nemende kan gesteld worden dat de onderliggende assumptie van Flair hierbij is dat verschillende identiteiten elkaar niet uitsluiten.

Dit voorbeeld is zeer duidelijk, maar toch komt deze assumptie ook in andere artikels waarbij migrantenvrouwen op een visuele manier gerepresenteerd worden, op een eerder impliciete manier naar voren. In de rubriek *"straatpraat"* van 29 mei 2001 wordt zo bijvoorbeeld een groepje migrantenmeisjes afgebeeld met een hoofddoek. Aan hen wordt net als aan andere vrouwen die op straat rondlopen, gevraagd hoe het prinselijk paar zijn eerstgeboren kind zou moeten noemen. Ook hier worden de afgebeelde vrouwen enerzijds voorgesteld als jonge vrouwen die actief deel uitmaken van de maatschappij waarin ze wonen, en anderzijds als vrouwen die een hoofddoek dragen en zo ook een specifieke culturele-etnische identiteit hebben.

Ook in de andere *"straatpraat"* rubrieken die ik vond, worden de afgebeelde migrantenvrouwen steeds opgenomen en gerepresenteerd zonder dat de klemtoon ligt op hun migrant-zijn. Ze worden daarentegen gerepresenteerd als deel uitmakende van de maatschappij.

Daarnet werd gesteld dat Flair uitgaat van de assumptie dat mensen van verschillende origine en cultuur niet alleen naast, maar ook mét elkaar kunnen leven. Migrantenvrouwen kunnen dus actief deel uitmaken van de samenleving waarin ze wonen. Deze assumptie komt ook duidelijk naar voren in de rubriek *"Soulmates"*. In deze rubriek worden twee vriendinnen gefotografeerd en kort aan het woord gelaten. Tenminste één van de twee vriendinnen is steeds van andere origine. Op deze manier wordt dus aangetoond dat mensen van verschillende culturen mét elkaar kunnen leven en vriendschappen kunnen aangaan.

De klemtoon ligt hier op de vriendschap van de betrokken vrouwen. Wanneer het past in het verhaal, wordt soms verwezen naar de cultuur of origine van de migrantenvrouw:

"Als ik haar zie, word ik spontaan vrolijk. Typisch Afrikaans is haar ongelooflijk gevoel voor ritme" (*"Soulmates"* (30 oktober 2007), zie bijlage, map "artikels"; map "categorie 6 Flair").

en

"Yasmina intrigeerde me omwille van haar andere cultuur. Ik wilde weten hoe het zat met de ramadan, koran en andere islamitische tradities" (*"Soulmates"* (25 september 2007), zie bijlage, map "artikels"; map "categorie 6 Flair").

Of ervoor gekozen wordt de origine en/of cultuur van de betrokken vrouw te vermelden, is sterk afhankelijk van de rubriek of de reportage in kwestie. In de rubriek *"straatpraat"* wordt de herkomst niet vermeld. Wanneer daarentegen niet een bepaald thema of een bepaalde vraag

centraal staat, maar de betrokken vrouw zelf - zoals bijvoorbeeld in de rubrieken "*Zij heeft Flair*" en "*Covergirl*"- wordt meestal wel, zij het terloops, de origine of de cultuur van de vrouw vermeld.

Verskil wordt dus zeker niet genegeerd, maar er wordt niet naar verwezen of op gefocust wanneer dit niet relevant is. Op deze manier wordt ook vermeden dat verschil geëssentialiseerd wordt. Voor wat betreft deze categorie worden migrantenvrouwen in Flair dan ook zeker niet gestereotypeerd.

Uit het voorgaande wordt duidelijk dat Flair migrantenvrouwen in de eerste plaats representeert als "vrouw die actief deel uitmaakt van onze samenleving". Verskil wordt niet genegeerd, maar in de eerste plaats wordt een identiteit geconstrueerd die overkoepelend is, namelijk de identiteit van "de jonge, actieve, vrijgevochten vrouw".

Wat met betrekking tot deze categorie over Flair gezegd kan worden, kan niet gezegd worden over Libelle. Binnen deze categorie zijn slechts twee items terug te vinden waarbij een migrantenvrouw visueel wordt gerepresenteerd. Het betreft hier een modereportage uit 1994 en een modereportage rond Kerstmis van 2008 .

Het ligt nu voor de hand te stellen dat Libelle migrantenvrouwen sociaal annihileert. Toch moet opgepast worden met een dergelijke conclusie. Een noodzakelijke nuance is terug te vinden in de positionering van het blad zelf. Libelle is minder gericht op mode en make-up en alles wat daar rond hangt. Wat dit betreft is er een merklijk verschil tussen Flair en Libelle. Zoals reeds aangehaald wil Flair vooral jonge vrouwen bereiken die veel bezig zijn met mode- en beautytrends; Libelle wil dan weer vooral warm, herkenbaar, betrouwbaar, echt en praktisch zijn.

Het zijn vooral rubrieken als "*Covergirl*", "*Zij heeft flair*" en "*Soulmates*" die ervoor zorgen dat er een groot aantal items terug te vinden is in deze categorie. Dergelijke rubrieken zijn in Libelle niet terug te vinden. Het is enkel mogelijk met zekerheid te spreken van een problematisch gebrek aan representatie indien autochtone vrouwen wél vaak visueel worden gerepresenteerd en migrantenvrouwen helemaal niet. Dit is echter niet het geval.

Om effectieve uitspraken te doen over eventuele problematische representaties, dienen dan ook vooral de artikels in volgende categorieën geanalyseerd te worden.

- Categorieën 2 en 3 (zie bijlage, map "artikels"; mappen "categorie 2 Flair" en "categorie 3 Flair, "categorie 2 Libelle en "categorie 3 Libelle"):

Omdat het materiaal van deze categorieën het migrant-zijn van de betrokken vrouwen steeds centraal stelt - zij het in één bepaalde getuigenis van een reportage of in de gehele thematiek ervan - kunnen er hier heel wat vaststellingen gedaan worden over mogelijke problematische representaties van migrantenvrouwen.

In Flair en Libelle zijn respectievelijk veertien en dertien artikels te vinden in de tweede categorie. In de derde categorie worden respectievelijk zeven en vijf artikels gevonden.

Bij Libelle zien we met betrekking tot deze categorieën drie grote invalshoeken terugkomen; een vluchtelingeninvalshoek, een maatschappelijk-actuele invalshoek en een algemene human-interest invalshoek. Bij Flair worden in deze categorieën vooral artikels en reportages met een maatschappelijk-actuele of een algemene human-interest invalshoek teruggevonden.

De vluchtelingeninvalshoek is vooral bij Libelle erg aanwezig. Bij deze invalshoek horen volgende artikels: *"Libelle-medewerkster Kathleen bezocht in Bevingen de vluchtelingen uit Kosovo: voorlopig veilig, maar wanneer kunnen we terug"* (13 mei 1999), *"Gevlucht, weg uit je vaderland, ergens anders opnieuw moeten beginnen"* (24 mei 2001), *"Een beetje warmte en geluk, dat is de vurige wens van deze vluchtelingenmoeders"* (26 december 2002) en *"Alleen op de wereld: drie tieners zochten hun toevlucht in ons land"* (28 november 2008). Enerzijds kan gesteld worden dat Libelle vluchtelingenvrouwen niet negeert en dus op deze manier oog heeft voor de complexe maatschappelijke realiteit. Deze vrouwen worden dus met andere woorden niet sociaal geannihileerd. Toch kan een problematische representatie gevonden worden.

Vastgesteld kan worden dat, door het feit dat de vluchtelingenproblematiek vaak wordt opgenomen in artikels van de tweede categorie, er een bepaalde subjectpositie wordt gecreëerd. Deze vrouwen worden in feite niet op een individualistische manier, maar wel op een categorische manier gerepresenteerd, namelijk als "vluchtelingenvrouw". Dit is dan ook de identiteit die in de eerste plaats geconstrueerd wordt. Door een dergelijke representatie wordt er in feite een "zij-groep" geconstrueerd. Wanneer nu nauwkeuriger gekeken wordt naar de inhoud van de artikels op zich, kan gevonden worden hoe er vorm gegeven wordt aan deze subjectpositie en aan deze "zij-groep".

Wanneer de titels van de respectievelijke artikels bekeken worden, kan opgemerkt worden dat er vooral sprake is van een slachtoffer-perspectief. Titels zoals *"Voorlopig veilig, maar wanneer kunnen we terug"* en *"Een beetje warmte en geluk, dat is de vurige wens van deze vluchtelingenmoeders"* insinueren reeds een passieve, afwachende en hopende vluchtelingenvrouw. Een dergelijke eenzijdige "chain of equivalence" waarbij woorden als "passief" en "afwachtend" indirect als co-hyponiemen fungeren voor de identiteit van "vluchtelingenvrouwen", kan zeker problematisch genoemd worden.

De constructie van een dergelijke identiteit wordt verder nog kracht bijgezet door het gebruik van bepaalde citaten en subtitels zoals *"Ze zijn blij dat ze nog leven, en dankbaar dat ze hier ongelofelijk goed ontvangen zijn"* (*"Libelle-medewerkster Kathleen (...)"* (13 mei 1999), zie bijlage map "artikels; map "categorie 2 Libelle"), *"Zij kunnen alleen wachten en hopen. Wachten en hopen op beter tijden"* (*"Libelle-medewerkster (...)"* (13 mei 1999), zie bijlage map "artikels; map "categorie 2 Libelle") en *"Ze hebben nog zoveel te wensen, die moeders in de asielzoekcentra"* (*"Een beetje warmte en geluk (...)"* (26 december 2002), zie bijlage map "artikels", map "categorie 2 Libelle").

Uiteraard is het zo dat een dergelijke subjectpositie niet uit de lucht gegrepen is; vluchtelingenvrouwen bevinden zich effectief vaak in schrijnende situaties. Toch, aangezien dit vrijwel het enige perspectief is dat naar voren komt, kan er hier gesproken worden van een problematische representatie⁵.

Wel moet vermeld worden dat er vanaf het jaar 2004 een zeker tegengewicht wordt geboden. Twee artikels waarin het gaat over een vluchtelingenproblematiek, worden teruggevonden in de derde categorie. Deze categorie betreft de representatie van migrantenvrouwen door middel van een artikel/reportage/rubriek waarvan het thema niet gekoppeld is aan een migrantenthema, maar waar ten minste één van de betrokken getuigenissen een getuigenis van een migrantenvrouw betreft.

Het gaat hier over de artikels *"ongewenst: vier sterke vrouwen, vier onwaarschijnlijke verhalen, als een dief in de nacht ontvluchtte Maria samen met haar kinderen Cabina"* (15 april 2004) en *"dromen van wat 2009 in petto zal hebben, in België een veilige thuis maken voor mijn kinderen"* (18 december 2008). In deze artikels worden de betrokken vluchtelingenvrouwen niet categorisch gerepresenteerd, maar worden ze eerder opgenomen als deel uitmakende van onze maatschappij. Ze worden immers naast vrouwen van autochtone afkomst gerepresenteerd. Elk op hun eigen manier krijgen ze dan ook te maken met een bepaalde thematiek; namelijk die van respectievelijk ongewenst zijn en die van hopen en wensen. Bovendien wordt hier veel minder sterk het slachtofferperspectief gehanteerd, maar worden de betrokken vrouwen eerder als sterk voorgesteld. Het gaat nog steeds om schrijnende verhalen, maar in deze artikels wordt niet langer de subjectpositie gecreëerd van de vluchtelingenvrouw die enkel afwacht en hoopt op een beter leven.

Momenteel kan nog niet gesteld worden dat deze twee artikels voldoende tegengewicht bieden om de reeds vermelde stereotyperende representatie te counteren. Wanneer Libelle deze weg blijft bewandelen, kan dit uiteraard wel gebeuren.

Dit alles wil zeker niet zeggen dat er geen schijnende verhalen aangaande de vluchtelingenproblematiek meer mogen opgenomen worden in Libelle. Zoals reeds aangehaald is een dergelijke representatie immers niet eenzijdig negatief; er kan immers gesteld worden dat vluchtelingenvrouwen een plaats krijgen in Libelle en dat ze dus niet genegeerd worden.

⁵ In het artikel *"gevlucht, weg uit je vaderland, en ergens anders helemaal opnieuw moeten beginnen"*, wordt er in mindere mate een slachtofferperspectief gehanteerd. Zo stralen de citaten van de betrokken vrouwen die aangehaald worden, ook een zekere kracht uit. Voorbeelden hiervan zijn: *"gelukkig zijn er de kinderen, zij zijn mijn redding, mijn motivatie om door te zetten"* (*"Gevlucht, weg uit je vaderland, (...)"* (24 mei 2001), zie bijlage map "artikels"; map "categorie 2 Libelle" en *"ik mis Kenia en wat ik daar had, toch wil ik proberen er het beste van te maken"* (*"Gevlucht, weg uit je vaderland, (...)"* (24 mei 2001), zie bijlage map "artikels"; map "categorie 2 Libelle"). Toch is er hier ook sprake van een categorische representatie; de vluchtelingenvrouwen worden in feite gerepresenteerd als een groep apart die in zekere mate buiten de maatschappij staat.

Met betrekking tot het vluchtelingenperspectief gaat Flair anders te werk dan Libelle. Binnen de tweede categorie worden twee artikels opgenomen die handelen over vluchtelingenvrouwen; het gaat hier om de artikels "*Je land in oorlog*" (18 december 2001) en "*Onbewoonbaar wonen: Nafia, Jeanne, Zikma en hun familie moeten huren van huisjesmelkers*" (26 februari 2002).

De vrouwen die aan het woord gelaten worden in het artikel "*Je land in oorlog*" zijn migrantenvrouwen wier land van herkomst zich in staat van oorlog bevindt. Drie van de vijf vrouwen die aan het woord worden gelaten zijn effectief vluchtelingenvrouwen, de andere twee wonen hier al een tijdje of zelfs heel hun leven en vertellen over hetgeen ze denken en voelen nu er een oorlog woedt in hun land van herkomst. De betrokken vrouwen zijn dus niet allemaal vluchtelingenvrouwen; op deze manier wordt een categorische representatie van vluchtelingenvrouwen vermeden en krijgt een constructie van een eenzijdige subjectpositie geen kans. Wat bovendien vastgesteld kan worden, is dat in geen van de twee artikels aan de titel duidelijk wordt dat het om vluchtelingenvrouwen gaat. In tegenstelling tot de artikels in Libelle worden woorden als "vluchtelingen", "gevlucht" of "toevlucht" hier dan ook niet gebruikt.

In het artikel "*Onbewoonbaar wonen*" worden drie vluchtelingenvrouwen op zoek naar asiel aan het woord gelaten. De kans op de constructie van een eenzijdige subjectpositie is hier enigszins groter aangezien de vrouwen naar voren komen als slachtoffer en als een categorische groep. Dit is echter het enige artikel waarin dit het geval is; er wordt dus voldoende tegengewicht geboden.

De constructie van een eenzijdige subjectpositie wordt namelijk op een bepaalde manier vermeden; het gaat hier om het opnemen van artikels en reportages met betrekking tot een vluchtelingenproblematiek in de derde categorie. In de respectievelijke artikels "*Vrouwen getekend door Kosovo: Leila is Servische*" (8 juni 1999) "*Wachten, omdat je niet anders kunt: Lila* (26) *wacht op antwoord van de Dienst Immigratie*", (24 september 2002) en "*Emoties van 2008: woede. 'Ik was dertien en bleek zwanger van mijn verkrachter'*" (16 december 2008) wordt steeds één vrouw aan het woord gelaten die geconfronteerd wordt met een vluchtelingenproblematiek.

In het artikel "*Vrouwen getekend door Kosovo*" worden drie vrouwen aan het woord gelaten die elk op een andere manier betrokken zijn bij het geweld in Kosovo. Twee van de drie vrouwen zijn autochtoon en hebben respectievelijk een man die afkomstig is uit Kosovo en een man die als para in Albanië werkt. De andere vrouw vluchtte uit Kosovo naar België. Hier wordt de vluchtelingenvrouw niet op een categorische manier gerepresenteerd en wordt er geen subjectpositie van "dé vluchtelingenvrouw" geconstrueerd. De hoofdentiteit die hier geconstrueerd wordt is er met andere woorden niet één van "vluchtelingenvrouw", maar wel één van een vrouw die deel uitmaakt van onze maatschappij en die net als autochtone vrouwen met een bepaalde problematiek te maken krijgt. Een zelfde logica wordt gevolgd in de artikels "*Emoties van 2008*" en "*Wachten omdat je niet anders kunt*". De getuigenissen van de migrantenvrouwen in kwestie worden ook hier opgenomen naast getuigenissen van vrouwen van autochtone afkomst.

Door deze vrouwen op een dergelijke manier te representeren en geen gebruik te maken van een categorische representatie wordt de constructie van een stereotiepe subjectpositie dus vermeden.

Verder is in categorie zes nog een reportage met betrekking tot de vluchtelingenproblematiek terug te vinden. In deze categorie gaat het om de representatie van migrantenvrouwen door middel van een rubriek, reeks of column die (gedurende een periode) met regelmaat verschijnt en die is opgebouwd rond één of meerdere migrantenvrouw(en) en/of migrantenthema('s).

Het betreft hier een driedelige reeks over een Afrikaanse vrouw, Mamie, die naar ons land vlucht en die de zoektocht naar asiel begint.

In deze artikels staat de vluchtelingenproblematiek centraal. Toch zijn er enkele verschillen op te merken met de artikels die teruggevonden werden bij Libelle. Ten eerste kan opgemerkt worden dat het gaat om één vluchtelingenvrouw, namelijk Mamie. Op deze manier wordt de betrokken vrouw in feite op een individualistische manier voorgesteld. In de titels van de reeksen wordt dan ook de naam van de vrouw gebruikt en geen categorische benaming zoals "vluchteling" of "vluchtelingenmoeder".

Ten tweede is er een duidelijk verschil te merken met Libelle voor wat betreft de gekozen invalshoek. Het eerste deel van de reportage is goed te vergelijken met de teruggevonden artikels bij Libelle, maar bij de twee daaropvolgende delen wordt er zeer duidelijk voor een sterke-vrouwen invalshoek gekozen. Zo wordt ook duidelijk aan de hand van volgende tussentitel:

"Mamie worstelde zich door de asiel-mallemolen." (Flair volgde Mamie (30) op haar zoektocht naar asiel in ons land (17 april 2001), zie bijlage map "artikels"; map "categorie 6 Libelle").

Hier wordt de vrouw in kwestie duidelijk als actief en ondernemend gerepresenteerd.

Flair neemt vluchtelingenvrouwen dus zeker ook op; net als voor Libelle kan gesteld worden dat deze groep niet sociaal geannihileerd wordt. In tegenstelling tot Libelle representeert Flair vluchtelingenvrouwen minder als groep apart en vaker als deel uitmakende van onze samenleving en als sterke vrouw, en dit vooral door de gekozen invalshoek en het opnemen van artikels aangaande de vluchtelingenproblematiek in categorie drie. Door deze aanpak krijgt een stereotyperende, essentialiserende subjectpositie of identiteit minder kans en kan er bijgevolg, voor wat dit aspect betreft, niet van een problematische representatie gesproken worden.

Nu de vluchtelingeninvalshoek uitvoerig behandeld werd, kan overgegaan worden tot de maatschappelijk-actuele invalshoek die vooral in Flair sterk aanwezig is. Flair kaart op deze manier bepaalde problematieken aan die erg leven in de maatschappelijke actualiteit. Migrantenvrouwen en aanverwante thematieken komen hier op verschillende manieren aan bod. Enerzijds worden bepaalde schrijnende thema's niet gemedan, voorbeelden hiervan zijn: *"Vrouwen getekend door Kosovo"*, *"Je land in oorlog"*, *"Ik was dertien en bleek zwanger van mijn verkrachter"*, *"Souad overleefde de genocide in een vluchtelingenkamp"* (31 juli 2001), *"Irina rolde een Albanese maffiabende op"* (14 augustus 2001), *"Latifa leefde vijf jaar onder het juk van de Taliban"* (19 februari 2002), *"Saoud overleefde een eremoord"* (20 april 2004), *"Layla moest van haar familie trouwen met haar neef"* (14 juni 2005) en *"kappen met een zwaar verleden kan: Leila (30) werd vernederd door haar islamitische vader en misbruikt door een oom"* (6 april 2004).

Alvorens hier dieper op in te gaan is het nodig op te merken dat de vluchtelingeninvalshoek en de maatschappelijk-culturele invalshoek elkaar soms overlappen. Het artikel "*Vrouwen getekend door Kosovo*" moet zo bijvoorbeeld gekaderd worden binnen de actuele gebeurtenissen van de oorlog van 1994 die heel wat Kosovaarse vluchtelingen naar hier bracht. Deze opmerking geldt ook voor Libelle; zo moet het artikel "*Libelle-medewerkster (...)*" ook duidelijk gekaderd worden binnen de gebeurtenissen in Kosovo in het jaar 1994.

Verder moet ook vermeld worden dat het in de artikels "*Souad overleefde een genocide in een vluchtelingenkamp*", "*Latifa leefde vijf jaar (...)*" en "*Souad overleefde (...)*" in feite steeds gaat over een vluchteling. Toch ligt in deze artikels de klemtoon niet op het vluchten, maar wel op het maatschappelijk-actuele thema.

In al deze artikels en reportages blijft het door Flair gekoesterde sterke-vrouwenperspectief overeind. Maar worden deze artikels los van andere artikels en reportages bekeken, dan kan gesteld worden dat Flair een eenzijdig negatief beeld schetst van een bepaalde cultuur, vaak betreft het hier dan de moslimcultuur. Enkel het artikel "*Layla moest van haar familie trouwen (...)*" geeft zelf een nuance mee naar de lezer toe; in een kader onderaan het artikel wordt namelijk gesteld dat gedwongen huwelijken waarbij het kind in kwestie geen inspraak heeft, weinig voorkomen.

Toch kan niet gesteld worden dat er uiteindelijk een stereotiepe subjectpositie geconstrueerd wordt van de vrouw als slachtoffer van een gewelddadige. Er wordt immers genoeg tegengewicht geboden. Verschillende artikels die een niet-stereotiep en vaak positief beeld schetsen van de (moslim)cultuur worden namelijk opgenomen. Voorbeelden hiervan zijn terug te vinden in volgende artikels: "*Hoofddoek of niet? Moslimvrouwen ontsluiten hun mening*" (9 maart 2004), "*And the winner is...Hacer*" (10 mei 2005), "*Sultan Bali over de migrantenproblematiek*" (7 januari 2003).

De artikels "*Hoofddoek of niet? Moslimvrouwen ontsluiten hun mening*" en "*And the winner is...Hacer*" representeren moslimvrouwen als actief en ondernemend; ze hebben een mening en kiezen zelf of ze al dan niet een hoofddoek dragen. Bovendien geven beide artikels duidelijk aan dat het dragen van een hoofddoek - en dus het hebben van een bepaalde etnisch-culturele identiteit - en het leven als een jonge, actieve vrouw elkaar niet uitsluiten. Hier is weer de assumptie terug te vinden dat verschillende identiteiten elkaar niet hoeven uit te sluiten.

Het artikel "*Sultan Bali over de migrantenproblematiek*" biedt dan weer expliciet een tegengewicht tegen een eenzijdig beeld van ontspoorde en agressieve migrantenjongeren. Het wil daarentegen de moeilijkheden die een multiculturele samenleving met zich kan meebrengen op een niet-stereotiepe manier weergeven. In de bespreking van het materiaal van de eerste categorie die gaat over de visuele representatie van migrantenvrouwen, werd gesteld dat Flair de multiculturele samenleving beschouwt als een feit, en bovendien als wenselijk. Deze assumptie geldt nu nog steeds, maar hieraan moet toegevoegd worden dat Flair de moeilijkheden en de mogelijke ongelijkheden die het gevolg zijn van een dergelijke samenleving, erkent. Op deze manier kunnen

noties als "wenselijk", "verrijkend" en "niet zonder moeilijkheden" fungeren als co-hyponiemen voor het teken 'multiculturele samenleving'.

Duidelijk is verder dat de gebeurtenissen van 9/11 en het daaropvolgende maatschappelijke debat een "invloed" hebben op de representatie van migrantenvrouwen in Flair. Na deze datum zijn er aanzienlijk meer artikels terug te vinden die gesitueerd moeten worden binnen de maatschappelijke discussie omtrent de islam die het gevolg was van de gebeurtenissen van 9/11. Het betreft hier volgende artikels: "*Latifa leefde vijf*" (...) (19 februari 2002), "*Marokkaans volgens het boekje*" (12 november 2002), "*Sultan Bali* (...)" (7 januari 2003), "*Saoud overleefde*(...)" (20 april 2004) , "*Layla moest van haar familie trouwen* (...)", (14 juni 2005), "*Hoofddoek of niet?* (...)" (9 maart 2004) en "*And the winner is...Hacer*" (10 mei 2005).

Een deel van deze artikels gaat over vrouwen die als gevolg van bepaalde gewelddaden waarmee ze te maken kregen, gevlucht zijn naar België of een ander Europees land. Het betreft hier de reeds vermelde artikels "*Souad overleefde* (...)", "*Irina rolde* (...)", "*Latifa leefde vijf jaar* (...)", "*Saoud overleefde* (...)" en "*Layla moest van haar familie trouwen* (...)".

Indien dit de enige artikels betreffende de moslimcultuur zouden zijn die aan bod kwamen, zou er zonder twijfel van een problematische representatie gesproken kunnen worden.

Een ander deel van de artikels die gesitueerd dienen te worden binnen deze zelfde maatschappelijke discussie, schuift echter een heel ander beeld van de moslimcultuur en van moslimvrouwen in Vlaanderen meer specifiek naar voren. Hier gaat het om de reeds besproken artikels "*Hoofddoek of niet?* (...)", "*And the winner is...Hacer*" en "*Sultan Bali* (...)". Ook de columns "*De wereld van Amina*" en "*De wereld van Nadira*" dienen in dit kader gesitueerd te worden; deze columns bieden een anti-stereotiep beeld van de islam, maar negeren evenmin de moeilijkheden die het gevolg zijn van het leven van een jonge moslimvrouw in België. Deze columns zullen verder toegelicht worden wanneer straks overgegaan wordt tot de bespreking van categorie zes.

Omwille van deze verschillende invalshoeken kan gesteld worden dat Flair geen eenzijdige subjectpositie van "de moslimvrouw" of "de islam" construeert. Er wordt dan ook niet vervallen in het essentialiseren en stereotyperen van een bepaalde identiteit. Evenmin wordt echter verschil genegeerd en uit de weg gegaan.

Bij Libelle zijn artikels die gesitueerd moeten worden binnen de maatschappelijke discussie omtrent de islam die mede vorm kreeg door de gebeurtenissen van 9/11, veel minder aanwezig. Twee dergelijke reportages worden aangetroffen, namelijk: "*Latifa ging jarenlang gebukt onder de terreur van de Taliban in Afghanistan*" (28 februari 2002) en "*forum@Libelle: moet het dragen van hoofddoeken en kruisjes verboden worden op openbare scholen?*"(4 maart 2004).

Hierbij kan gesteld worden, dat wanneer het artikel "*Latifa ging jarenlang gebukt* (...)" los van andere artikels bekeken wordt, er een eenzijdige en een stereotyperende subjectpositie naar voren wordt geschoven; namelijk die van de moslimvrouw die onderdrukt wordt door de

vrouwonvriendelijke moslimcultuur. Het artikel "*Forum@Libelle(...)*" hoort in feite thuis in categorie vijf omdat het een vaste rubriek betreft. Hierop zal dan ook later nog ingegaan worden.

Naast deze belangrijke clusters die zonet besproken werden; namelijk artikels rond de vluchtelingenproblematiek en artikels die een maatschappelijk actueel thema aankaarten, zijn er bij zowel Flair als Libelle artikels terug te vinden die onderwerpen van een algemeen human-interest gehalte behandelen. Bij Flair zijn deze artikels: "*Waarom gaan Braziliaanse vrouwen zo graag vreemd?* (4 juli 2000), "*Sluwe schoonmoeders, zo overleef je ze. Ben jij de tweede vrouw in zijn leven? Type drie, de schoonmoeder van een andere cultuur*" (18 september 2001) "*Marokkaans volgens het boekje*" (12 november 2002), "*Buitenlandse vrouwen over hun lichaam*" (18 juli 2006) en "*Als kind gepest, nu BV, zangeres Leki liet zich niet kisten door racisme*" (18 september 2007). Het gaat hier om reportages met een vaak luchtig onderwerp; toch kunnen ook deze artikels iets meer zeggen over de representatie van migrantenvrouwen.

Het artikel "*Marokkaans volgens het boekje*" moet beschouwd worden als een bijdrage tot een niet-eenzijdig en niet-stereotiep beeld van de islamcultuur. Dit artikel kan dus in zekere zin gezien worden als deel uitmakende van een tegenstrategie die ingaat tegen een stereotiepe beeldvorming. Ook de artikels "*Buitenlandse vrouwen over hun lichaam*" en "*Waarom gaan Braziliaanse vrouwen zo graag vreemd*" kunnen in het kader van tegenstrategieën verklaard worden. Op deze artikels zal bij het beantwoorden van de tweede onderzoeksvraag nog dieper ingegaan worden.

De artikels "*Als kind gepest nu BV, (...)*" en "*Sluwe schoonmoeders, (...)*" dragen dan weer bij tot een bepaalde assumptie; namelijk dat een multiculturele samenleving wenselijk is, maar dat deze evenzeer moeilijkheden en ongelijkheden met zich meebrengt.

Ook bij Libelle zijn artikels terug te vinden die geclassificeerd kunnen worden onder algemene human-interest. Hierbij lijkt Libelle vaak te opteren voor een adoptie-invalshoek. Deze invalshoek is te verklaren aan de hand van de positionering en de doelgroep die Libelle voor ogen heeft; Libelle wordt namelijk vaak gelezen door vrouwen met een gezin. Familiale invalshoeken worden dan ook vaak gehanteerd. De artikels "*Mijn moeder, uit Bangladesh*" (11 juni 1993), "*Adoptiekinderen, ze zijn even lief als je eigen kind*" (12 juni 2001) en "*Op zoek naar je roots*" (6 september 2007) moeten in dit kader begrepen worden.

Hier is het van groot belang op te merken dat Libelle door - zowel in deze categorie als in categorie vijf - verschillende artikels te publiceren over vrouwen die geadopteerd werden, veel minder dan Flair vrouwen opneemt met een specifieke cultureel-etnische identiteit. Migrantenvrouwen worden hier dan wel opgenomen, maar cultureel en etnisch verschil wordt door deze adoptie-invalshoek vaak ontweken.

Verder zijn er nog enkele andere artikels met een algemeen human-interest gehalte die terug te vinden zijn bij Libelle; het gaat hier om "*Gemengde relaties: hoe is het om met iemand uit een andere cultuur te leven?*" (21 september 1995), "*Mijn buurvrouw is Turks, mijn buurvrouw is Vlaams*" (28 mei 1998), "*Kers is pas echt kerst, als zij erbij zijn*" (4 december 2008) en "*één koppel, twee religies*" (1 december 2008). Vermeld moet worden dat deze artikels, samen met het

artikel *Forum@Libelle*, de enige artikels zijn die cultureel en etnisch verschil aangaande de moslimcultuur opnemen. Tussen de jaren 1999-2004 wordt cultureel en etnisch verschil met betrekking tot de Islam genegeerd. Een dergelijke negatie is zonder twijfel problematisch te noemen, zeker wanneer geweten is dat deze negatie vooral gesitueerd wordt rond de periode van 9/11 waarin een maatschappelijk debat omtrent een dergelijk cultureel verschil erg leeft.

Libelle begint wél reeds vroeg met het opnemen van human-interest artikels. Met de artikels uit respectievelijk 1995 en 1998 lijkt Libelle thematieken die te maken hebben met de multiculturele samenleving die steeds meer vorm krijgt, te willen opnemen. Deze artikels vertrekken beide vanuit de assumptie dat een samenleving waarin verschillende culturen aanwezig zijn, een feit is. Dit wordt ook letterlijk gesteld in de artikels:

"Een buurman uit Turkije of een collega uit Finland waar je meer voor voelt dan gewone vriendschap. In onze samenleving is een multi-culturele relatie zo geboren!" ("Gemengde relaties: (...)?" (21 september 1995), zie bijlage map "artikels; map "categorie 2 Libelle").

en

" Ze is opgegroeid in een Gentse volkswijk waar ze nog steeds woont en heeft die zien veranderen in een multiculturele buurt waar de helft van de bewoners van buitenlandse afkomst is" ("Mijn buurvrouw is Turks, (...)") (28 mei 1998), zie bijlage map "artikels"; map "categorie 2 Libelle).

Deze artikels geven verder ook op een bepaalde manier invulling aan de notie "multiculturele samenleving". Mensen van verschillende origine en cultuur kunnen niet alleen naast, maar ook mét elkaar leven; dit is de proportionele assumptie waar deze beide artikels vanuit gaan. De multiculturele samenleving wordt dus als positief geëvalueerd. Toch worden ook verschil en de mogelijke moeilijkheden die dat verschil met zich meebrengt niet genegeerd. Zo wordt zowel op de verrijkende aspecten als op bepaalde moeilijkheden gewezen die het gevolg zijn van gemengde relaties.

Wat dit betreft is er dus geen sprake van een problematische representatie. Wanneer de artikels echter op een dieper niveau geanalyseerd worden, kan vastgesteld worden dat er vooral vanuit het perspectief van de Vlaamse vrouw geschreven wordt en dat de stemmen van Vlaamse vrouwen vaak veel sterker naar voren komen.

In het artikel *"Mijn buurvrouw is Turks, mijn buurvrouw is Vlaams"*, is het bijvoorbeeld zo dat het inleidend stukje dat door de journaliste geschreven werd, vanuit het perspectief van de Vlaamse vrouw vertrekt. Het is de Vlaamse vrouw die als actief wordt voorgesteld. De Turkse vrouw ondergaat dan weer de actie:

"Krista De Bie ging met haar man en kinderen Turkse spaghetti eten bij haar Turkse buurvrouw Yildiz. En zij nodigde Yildiz en haar dochters op haar beurt uit voor een tegenbezoek(...)" ("Mijn buurvrouw is Turks (...)") (28 mei 1998), zie bijlage map "artikels"; map "categorie 2 Libelle).

Verder is het zo dat in het eigenlijke artikel beide vrouwen evenveel aan het woord komen. Maar wanneer gekeken wordt naar de subtitel en uitvergroete citaten kan vastgesteld worden dat de stem van de Vlaamse vrouw heel wat sterker doorweegt dan de stem van de Turkse vrouw. De subtitel luidt namelijk: *"Ik zorg voor koffie, Yildiz voor gebak. En dan maar kletsen"*. Verder zijn twee van de drie uitvergroete citaten afkomstig van de Vlaamse vrouw.

Ook in het artikel over gemengde relaties worden de Vlaamse stemmen sterker gehoord dan de allochtone stemmen. In totaal komen hier vier autochtone vrouwen aan het woord die getrouwd zijn of die samenwonen met iemand van een andere afkomst. Daarnaast komen twee allochtone vrouwen aan het woord die samen zijn met iemand van autochtone afkomst. De getuigenissen van de twee allochtone vrouwen worden onderaan opgenomen in een kader, terwijl de getuigenissen van de autochtone vrouwen de kern van het artikel uitmaken. Op deze manier kan een assumptie van de Vlaamse vrouw die de norm is tegenover de allochtone vrouw die de uitzondering is, blootgelegd worden.

Deze asymmetrie kan problematisch genoemd worden. Toch moet er rekening mee gehouden worden dat het hier gaat over artikels uit respectievelijk 1995 en 1998. De multiculturele samenleving was toen van een ander niveau in die zin dat ze minder ver gevorderd was dan in het jaar 2008. Er kan gesteld worden dat dit asymmetrische problematische aspect niet opweegt tegen bovenvermelde assumpties aangaande het bestaan van de multiculturele samenleving en de invulling van deze laatste notie.

Bovendien is er wat betreft deze asymmetrie een evolutie vast te stellen. In het artikel *"1 koppel, twee religies...hoe vier je dan kerst?"* worden drie vrouwen aan het woord gelaten; daarvan is één vrouw van allochtone afkomst en zijn twee vrouwen van autochtone afkomst. Eén van de twee "autochtone getuigenissen" neemt een halve pagina in, terwijl de andere "autochtone getuigenis" en de "allochtone getuigenis" elk een pagina innemen. Analooq met het aantal getuigenissen is één van de drie uitvergroete citaten een citaat van de allochtone vrouw.

Voor wat betreft dit artikel is het niet mogelijk te spreken van een eenzijdig Vlaams perspectief of van een verdringing van de allochtone vrouw(en) naar de achtergrond van het artikel.

Een dergelijke asymmetrie is hier in geen geval problematisch te noemen en vormt een accurate weerspiegeling van de multiculturele samenleving in Vlaanderen.

- Categorie 4 (zie bijlage map "artikels"; mappen "categorie 4 Flair" en "categorie 4 Libelle):

Bij deze categorie gaat het om artikels, reportages en rubrieken waarin tenminste één migrantenvrouw wordt opgenomen en waarbij het migrant-zijn of een aanverwante problematiek *niet* centraal staat.

In Flair worden tien artikels teruggevonden en in Libelle twaalf. De reden waarom er in deze categorie minder artikels in Flair worden teruggevonden dan in Libelle moet gezocht worden in het feit dat vele artikels uit de eerste categorie (visuele representaties van migrantenvrouwen), eveneens thuishoren binnen deze categorie. In de eerste categorie gaat het immers ook zeer vaak om representaties van migrantenvrouwen waarbij het migrant-zijn niet centraal staat, maar waarbij de migrantenvrouw in kwestie wordt opgenomen als deel uitmakende van de samenleving.

Migrantenvrouwen worden hier niet in de eerste plaats als "migrantenvrouw" opgenomen, maar wel als "vrouw onder de vrouwen, één van de lezeressen". De assumptie dat deze vrouwen actief deel uitmaken van onze maatschappij en dat ze geen geïsoleerde groep vormen, wordt hier dus gevolgd.

Enkele voorbeelden kunnen hier makkelijk gegeven worden.

Het artikel "*11 jonge dromers en durvers*" (19 juni 2001, Flair) laat zo bijvoorbeeld 4 jonge vrouwen aan het woord die hun droomjob vonden zonder over het juiste diploma te beschikken. Eén van de vrouwen die aan het woord gelaten worden, is een vrouw van andere origine. Dit wordt duidelijk aan de hand van haar naam en haar huidskleur; toch wordt er niet verwezen naar haar afkomst. De vrouw in kwestie wordt dus niet naar voren gebracht als migrant, maar wel als één van de jonge vrouwen die haar droom waarmaakte. Eenzelfde representatie is terug te vinden in de artikels "*Altijd en overal in je eentje, hoe red je dat?*" (30 april 2001, Flair) en "*Mijn vader is mijn beste vriend*" (9 juni 1998, Flair). Ook hier worden migrantenvrouwen opgenomen tussen vrouwen van autochtone afkomst zonder dat hun migrant-zijn centraal staat.

Bij Libelle is een dergelijke logica ook terug te vinden. In de reportages "*Sorry, maar da's privé*" (9 juni 2005) en "*Libelles grote generatie-enquête*" (20 september 2001) wordt bijvoorbeeld steeds een migrantenvrouw opgenomen in een panelgesprek over respectievelijk privacy en generatieverschillen. Hier worden de betrokken migrantenvrouwen, in beide gevallen vrouwen van Marokkaanse origine, dus opgenomen en gerepresenteerd als vrouwen die actief deel uitmaken van de samenleving. In deze reportages staat het migrant-zijn ook weer niet centraal, maar waar nodig en gepast wordt de origine of de cultuur wel aangehaald; bijvoorbeeld wanneer er een duidelijk verschil bestaat tussen de Marokkaanse cultuur en de Vlaamse cultuur voor wat betreft het belang van privacy.

In het artikel "*Een schoonkind uit de 1000*" (17 oktober 2002) worden vier vrouwen met hun respectievelijk schoonkind aan het woord gelaten. In dit artikel worden naast vrouwen van autochtone afkomst twee migrantenvrouwen opgenomen; één Indiase vrouw met haar schoonzoon en één Chinees meisje met haar schoonmoeder. Ook hier wordt dus eenzelfde logica gevolgd.

Uiteindelijk kan gesteld worden dat zowel Flair als Libelle migrantenvrouwen in deze categorie niet representeren als een aparte groep, maar dat deze vrouwen daarentegen wel gerepresenteerd worden als volledig deel uitmakende van onze samenleving. In de eerste plaats wordt dan ook een overkoepelende identiteit van "vrouw onder de vrouwen" geconstrueerd. Net als vrouwen van

autochtone afkomst krijgen migrantenvrouwen die deel uitmaken van onze samenleving te maken met thematieken die eigen zijn aan het vrouw-zijn.

Wat verder nog vermeld dient te worden, is dat zowel in Flair als in Libelle vanaf het einde van 2001 een stijging van het aantal moslimvrouwen dat wordt opgenomen, vast te stellen is. In zes van de twaalf artikels uit Libelle die tot stand kwamen na de gebeurtenissen van 9/11, wordt een moslimvrouw opgenomen. Hier merken we bij Libelle dus een duidelijk verschil met de vorige twee categorieën waar van een dergelijke stijging nauwelijks sprake was.

Samenvattend kan met betrekking tot deze categorie gesteld worden dat migrantenvrouwen hier gerepresenteerd worden vanuit verschillende assumpties. Ten eerste wordt er vanuit gegaan dat de multiculturele samenleving een feit is. Ten tweede wordt de veronderstelling gevolgd dat migrantenvrouwen écht deel uitmaken van de samenleving. Mensen met verschillende culturen leven niet naast elkaar maar ook mét elkaar. Op deze manier kan er vanuit gegaan worden dat Flair en Libelle de multiculturele samenleving als positief evalueren. Voor wat betreft Flair horen in feite zeer veel artikels waarin migrantenvrouwen visueel gerepresenteerd worden, ook thuis binnen deze categorie. Gesteld kan dus worden dat Flair migrantenvrouwen als actief deel uitmakende van de samenleving in meerdere mate dan Libelle opneemt. Bovendien kan vastgesteld worden dat Flair iets vroeger (in het jaar 1998) aanvangt met het opnemen van een dergelijke representatie dan Libelle (in het jaar 2000).

- Categorie 5 (zie bijlage, map "artikels"; mappen "categorie 5 Flair" en "categorie 5 Libelle"):

In deze categorie gaat het over de representatie van migrantenvrouwen door middel van een rubriek of reeks die (gedurende een periode) met regelmaat verschijnt en die niet opgebouwd is rond één of meerdere migrantenvrouw(en) en/of migrantenthema('s), maar waar in het betrokken deel van de reeks of rubriek wél tenminste één migrantenvrouw wordt opgenomen.

In Flair wordt binnen deze categorie slechts één artikel teruggevonden, terwijl Libelle hier tien artikels opneemt. De meest waarschijnlijke verklaring hiervoor moet gezocht worden in het feit dat Libelle, in tegenstelling tot Flair, zeer vaak met leesreeksen werkt. Bovendien is het zo dat het in verschillende reeksen en rubrieken uit Flair vaak gaat om vooral visuele representaties. Denk hierbij aan rubrieken als *"Zij heeft Flair"*.

De artikels uit Libelle die in deze categorie teruggevonden worden, zijn respectievelijk: *"Beste Libelle. Dank je wel, Duitse buurvrouw"* (24 april 1992), *"Beste Libelle. Zo veranderde mijn idee over vreemdelingen"* (25 juni 1993), *"Mijn verhaal: Irina, een Indische, vluchtte omdat ze ongetrouwd zwanger was"* (26 oktober 1995), *"Sporloos, het vervolg. Anna ging op zoek naar de jeugdliefde van haar vader"* (3 juni 1999), *"Sporloos, het vervolg. Hélène (24) vond eindelijk rust bij haar Chileense moeder"* (13 juli 2000), *"Leesreeks: vrouwen met een missie. Deel 2: Waris Dirie"* (24 januari 2002), *"Culi-reeks. Deel 1: 'Moniek gaat vreemd'"* (28 november 2002),

"Spoorloos, deel 6. Sumana (22) zoekt in Sri Lanka naar haar echte moeder" (10 oktober 2002), *"Mijn verhaal: Shanti is een gelukkig adoptiekind"* (13 februari 2003) en *"Forum@Libelle; moeten hoofddoekjes en kruisjes op openbare scholen verboden worden?"* (4 maart 2004).

Wanneer naar de data van verschijnen van deze artikels gekeken wordt, kan vastgesteld worden dat Libelle over het algemeen vroeger start met de representatie van migrantenvrouwen. Daar waar in Flair van de jaren 1991 tot en met 1995 amper twee artikels gevonden worden waarin tenminste één migrantenvrouw wordt opgenomen, zijn in datzelfde tijdsbestek in Libelle reeds zes dergelijke artikels terug te vinden. Drie van die zes artikels vinden we in deze categorie.

Door in bepaalde rubrieken als *"Mijn verhaal"* en in bepaalde reeksen zoals de leesreeks *"Vrouwen met een missie"* en de culi-reeks *"Moniek"*, op sommige momenten een migrantenvrouw op te nemen, worden migrantenvrouwen in feite opnieuw gerepresenteerd als (actief) deel uitmakende van de samenleving. Bovendien kan gesteld worden dat er, door een bepaalde thematiek met betrekking tot de multiculturele samenleving op te nemen in een rubriek zoals *"Beste Libelle"*, uitgegaan wordt van de multiculturele samenleving als zijnde een feit.

Door het opnemen van de lezersbrief *"Beste Libelle, zo veranderde mijn idee over vreemdelingen"* wordt de multiculturele samenleving enerzijds gerepresenteerd als verrijkend en positief en wordt aangegeven dat stereotiepe beelden niet altijd stroken met de werkelijkheid. Toch wordt anderzijds in de titel reeds toegegeven aan een bepaalde essentialistische identiteit van *"vreemdelingen"*; wat enigszins problematisch kan genoemd worden. Uiteraard moet er rekening mee gehouden worden dat het hier een lezersbrief betreft en dat het dus niet gaat om woorden van de journalisten van Libelle; een dergelijke extreem categorische representatie wordt dan ook niet meer terug gevonden. Toch wordt deze brief opgenomen in Libelle en draagt hij dus bij tot een bepaalde beeldvorming.

De rubriek *"Forum@Libelle: moeten hoofddoekjes en kruisjes op openbare scholen verboden worden?"* moet gesitueerd worden binnen een maatschappelijk-actuele discussie die sterkt aangewakkerd werd door de gebeurtenissen van 9/11. Dit is een van de weinige keren dat Libelle de confrontatie met dit sterk levend en enigszins controversieel maatschappelijk thema aangaat. Vrouwen van allochtone afkomst en vrouwen van autochtone afkomst worden hier aan het woord gelaten; gesteld kan dus worden dat migrantenvrouwen ook hier worden gerepresenteerd als actief deel uitmakende van de maatschappij.

Zoals reeds vermeld, wordt bij Flair slechts één artikel teruggevonden binnen deze categorie. Dit om de reden dat Flair simpelweg weinig gebruik maakt van leesreeksen. Het ene artikel dat hier wordt teruggevonden is het volgende: *"Flair ontmoet: Alida Nin"* (maart 1992). Het betreft hier een rubriek waarbij Flair elke week een kort gesprekje aangaat met een bekend iemand. De origine van de betrokken vrouw wordt hier wel aangehaald, maar het is vooral de zangcarrière van Alida Nin waarover gepraat wordt. Op basis van dit ene artikel kan niet veel gezegd worden met betrekking tot de representatie van migrantenvrouwen. Het enige wat hier vermeld kan worden is dat ook dit artikel uitgaat van de assumptie dat migrantenvrouwen deel uitmaken van onze maatschappij.

Voor wat betreft Libelle kan samenvattend gesteld worden dat de artikels binnen deze categorie migrantenvrouwen opnemen als deel uitmakende van de samenleving waarin ze leven. Het blad begon reeds snel met het opnemen van dergelijke artikels. In Libelle worden dan ook reeds vroeger dan in Flair meerdere artikels gevonden waarin tenminste één migrantenvrouw wordt opgenomen. Dit gegeven is op zich zeker positief. Maar wel is het zo dat, wanneer bepaalde artikels zoals *"Beste Libelle. Zo veranderde mijn idee over vreemdelingen"* afzonderlijk worden bekeken, problematische representaties bloot te leggen zijn.

- Categorie 6 (zie bijlage, map "artikels"; mappen "categorie 6 Flair" en "categorie 6 Libelle"):

Een laatste categorie die besproken dient te worden betreft de representatie van migrantenvrouwen door middel van een reeks, rubriek of column die opgebouwd is rond tenminste één migrantenvrouw. Voor wat betreft deze categorie worden bij Flair 27 items teruggevonden en bij Libelle twee. Dit markante kwantitatief verschil is grotendeels te wijten aan het aantal items dat binnen deze categorie teruggevonden wordt in de jaren 2005, 2006 en 2007. In deze jaren worden namelijk twee columns teruggevonden die gedurende een zekere periode elke week verschijnen. Het gaat hier over de columns *"De wereld van Amina; het leven zoals het is voor een jonge Marokkaanse vrouw in België"* en *"De wereld van Nadira; ze werd geboren onder de Marokkaanse zon..."*.

In beide columns, die gesitueerd moeten worden binnen de actuele maatschappelijke discussie omtrent multiculturalisme en de islam, gaat het om een jonge vrouw van Marokkaanse origine die vertelt over haar dagelijks leven in België. Het gaat dan steeds om besommeringen en ervaringen die herkenbaar zijn voor alle jonge vrouwen. Anderzijds gaan deze columns ook over de Marokkaanse cultuur die een extra dimensie geeft aan het leven van deze vrouwen. Deze extra dimensie brengt dan zowel verrijkingen als moeilijkheden met zich mee.

Eenzijds wordt verschil dus zeker niet genegeerd en anderzijds wordt op een verschiloverschrijdende manier uitgegaan van een gemeenschappelijke basis. Achter beide columns gaat de assumptie schuil dat verschillende identiteiten elkaar niet uitsluiten. De columnistes zijn op de eerste plaats "jonge vrouwen" en op de tweede plaats "Moslima's".

Enkele voorbeelden die deze twee aanwezige identiteiten illustreren zijn makkelijk te vinden:

"Op de voorpagina van een reclameblaadje prijkt de foto van een vrouw met een zwoele blik in een niets verhullende outfit. Wanneer ik het blaadje achterlaat, heb ik de voorpagina al omgeslagen voor als mijn vader of broer het ziet. Zoiets is Hsjoema, vrij vertaald, "onkuis" ("De wereld van Amina" (3 mei 2005), zie bijlage, map "artikels"; map "categorie 6 Flair")

,

"Ik somde in mezelf nog snel wat gedragsregels op: als je klaar bent, vork en mes samen schuin op het bord leggen (...)beter geen spaghetti of scampi bestellen, dat kan alleen maar gênante situaties opleveren. De vork lag zoals altijd links van het bord en ik hoopte dat niemand iets zou merken als ik vork en mes van plaats verwisselde. De regels van de islam zeggen dat een moslim het best met zijn rechterhand eet, schrijft en groet (...)" ("De wereld van Amina" (24 mei 2005), zie bijlage, map "artikels"; map "categorie 6 Flair").

en

"Ik kan wel begrijpen waarom de kinderen van Fonske voor een bejaardentehuis hebben gekozen (...) Het is me wel opgevallen hoe sterk de Marokkaanse cultuur verschilt van de Belgische wanneer het op zulke zaken aankomt. In Marokko hèb je gewoon geen bejaardentehuizen. Wanneer je ouders een dagje ouder worden, neem je hen in huis" ("De wereld van Nadira" (30 oktober 2007), zie bijlage, map "artikels"; map "categorie 6 Flair").

Vastgesteld kan wel worden dat de column van Amina over het algemeen sterker draait rond de moslimcultuur dan de column van Nadira. Waar bij de column van Amina de Marokkaanse identiteit haast elke week duidelijk aanwezig is, is dat bij de andere column minder het geval. Er zou op deze manier gesteld kunnen worden dat de klemtoon bij Amina iets meer ligt op de Marokkaanse identiteit terwijl bij Nadira de identiteit van "jonge vrouw" duidelijk primeert op die van "moslima".

Wat uit al het voorgaande blijkt, is dat Flair Marokkaanse vrouwen niet in een stereotyperende subjectpositie dwingt. Daarentegen wordt er vanuit gegaan dat het combineren van verschillende identiteiten mogelijk is. Dat deze columns de existentiële assumptie dat een multiculturele samenleving een feit is, ondersteunen, spreekt voor zich. Ook de proportionele assumptie dat mensen met verschillende culturen niet alleen naast maar ook mét elkaar kunnen leven en dat een multiculturele samenleving verrijkend en daarom wenselijk kan zijn, wordt door middel van deze columns kracht bijgezet. Toch wordt multiculturalisme niet enkel voorgesteld als verrijkend en positief; moeilijkheden die het resultaat kunnen zijn van een dergelijke samenlevingsvorm worden immers niet genegeerd. Dat verschil niet genegeerd wordt, kan bovendien afgeleid worden uit het feit zelf dat dergelijke columns opgenomen worden.

Verder kan nog worden opgemerkt dat de schrijfsters van beide columns in zekere mate trouw zijn aan hun geloof en cultuur, maar dat ze ook sterk geïntegreerd zijn. Integratie, en dus het aanwezig zijn van een gemeenschappelijke basis in een context van verschil, kan dan ook opgenomen worden als een bepaalde waarde-assumptie. Deze assumptie is bovendien ook terug te vinden in reportages als *"Hoofddoek of niet"* en *"And the winner is...Hacer"*.

Naast deze columns verscheen in Flair nog één item dat onder deze categorie kan geclassificeerd worden. Het betreft hier de driedelige reeks over een Afrikaanse vrouw (Mamie) die asiel zoekt in België. Deze reeks is dus integraal opgebouwd rond een migrantenvrouw. Wanneer deze reportage

aangehaald werd bij de bespreking van artikels uit categorie twee, werd duidelijk dat het in deze reportage echter wel gaat om een individualistische representatie. De vrouw wordt dus niet categorisch gerepresenteerd als "vluchtelingenvrouw". Bovendien draagt dit artikel bij tot het feit dat de vluchtelingenproblematiek in Flair niet wordt doodgezwegen en dat vrouwen die met deze problematiek in aanraking komen dus niet symbolisch geannihileerd worden.

In Libelle worden zoals reeds vermeld slechts twee items teruggevonden die thuishoren in deze categorie. Het gaat hier over twee delen van de vijfdelige leesreeks "*Libelle leesreeks; 10 nieuwe EU landen, 10 vrouwen vertellen, 5 weken lang*" die in het jaar 2007 verscheen. Drie delen van de reeks verschenen dus in tijdschriften die niet werden doorgenomen.

Deze leesreeks verscheen naar aanleiding van de uitbreiding van de Europese Unie met tien nieuwe landen. Telkens komt een Belgische vrouw aan bod die afkomstig is uit één van deze landen. De geïnterviewde vrouwen wonen dan wel in België, toch worden ze in de eerste plaats gerepresenteerd als deel uitmakende van "hun volk". Dat maken onder meer volgende vragen duidelijk:

"Mis je je land?" en "Wij hebben mosselen met friet. En jullie?" ("Libelle leesreeks; 10 nieuwe EU landen, (...)") (april 2007), zie bijlage, map "artikels", map "categorie 6 Libelle").

Op deze manier wordt in feite ergens een "wij versus zij"-perspectief gecreëerd. Uiteraard is het nodig rekening te houden met de opzet van het betrokken artikel. Bedoeling is hier duidelijk om vrouwen aan het woord te laten die de Vlaamse vrouw iets kunnen bijleren over de betrokken landen. Het is dus in zekere zin logisch en bijgevolg niet problematisch dat deze vrouwen worden aangesproken op hun identiteit die verbonden is met hun land van herkomst.

Vastgesteld kan zonder meer wel worden dat Flair veel meer rubrieken opneemt die thuishoren binnen deze categorie dan Libelle. Wanneer een magazine effectief frequent verschijnende rubrieken opneemt die opgebouwd zijn rond een migrantenvrouw, kan het er zeker van zijn dat migrantenvrouwen gedurende een bepaalde tijd zullen worden opgenomen in het blad.

3.2.2. In welke mate wordt er, doorheen de tijd, gebruik gemaakt van tegenstrategieën door respectievelijk Flair en Libelle?

Bij het beantwoorden van de eerste deelonderzoeksvraag werd al duidelijk dat bepaalde artikels ingaan tegen bepaalde problematische representaties. Bij het beantwoorden van deze tweede deelonderzoeksvraag zal hier dieper op ingegaan worden. De verschillende theoretisch besproken tegenstrategieën zullen nu aan de praktijk getoetst worden.

- Strategie 1: *"Image to the invisible, voice to the voiceless"* (Cottle, 2006: 175-176).

Zowel Flair als Libelle maken in ruime mate gebruik van deze strategie. Gezien het journalistieke genre van beide bladen, ligt deze strategie dan ook enigszins voor de hand.

Gebruik makend van deze strategie trachten Flair en Libelle de feiten die in andere journalistieke genres zoals kranten en televisienieuwsuitzendingen gebracht worden, te voorzien van een gezicht en een persoonlijk verhaal. Voorbeelden zijn hierbij makkelijk aan te halen. Het artikel *"Libelle medewerkster Kathleen (...) de vluchtelingen uit Kosovo"* gaat duidelijk op zoek naar de menselijke verhalen achter de oorlog in Kosovo. Voor dergelijke persoonlijke verhalen is in feitelijke nieuwsgenres vaak geen plaats. Op deze manier wordt duidelijk een "gezicht aan de onzichtbaren" gegeven. In dit artikel wordt bovendien letterlijk aangegeven dat er op zoek wordt gegaan naar de mensen en hun persoonlijke verhalen die schuilgaan achter wat in het nieuws wordt verteld:

"Op het radionieuws werd gezegd dat al die mensen bewust voor België gekozen hebben. Ik vraag me luidop af of ze hier misschien familie hebben. Maar zo is het helemaal niet gegaan. Het "bewust kiezen" is erg relatief geweest, zo blijkt. (...)" (*"Libelle-medewerkster(...)"* (13 mei 1999), zie bijlage, map "artikels", map "categorie 2 Libelle").

Op deze manier geeft de journaliste in kwestie dus aan dat bepaalde "feitelijkheden" vaak genuanceerd dienen te worden. Achter nieuwsfeiten schuilen namelijk persoonlijke verhalen van mensen die vaak niet gehoord worden.

Een dergelijke expliciete verwoording komt ook terug in het artikel *"Een job vinden, niet voor iedereen even gemakkelijk(...)"*. In de inleiding van het artikel stelt de journaliste het volgende:

"Een subsidie moet aanmoedigen om meer allochtonen in dienst te nemen. Ministers die met cijfers gaan goochelen, allemaal goed en wel, maar achter die statistieken zitten wel echte mensen". (*"Een job vinden(...)"*, (22 november 2002), zie bijlage, map "artikels", map "categorie 2 Libelle").

Verder moeten de artikels *"Een beetje warmte en geluk(...)deze vluchtelingenmoeders"*, *"Gevlucht, weg uit je vaderland (...)"* en *"Drie tieners zochten hun toevlucht(..)"* in het kader van deze tegenstrategie begrepen worden.

Deze strategie is zeker waardevol; bepaalde mensen en groepen worden op deze manier immers niet symbolisch geannihileerd. Zoals reeds bleek, wil dit echter niet zeggen dat deze strategie per definitie een niet-stereotiepe beeldvorming met zich meebrengt. Bij het beantwoorden van de eerste deelonderzoeksvraag werd dit zonder meer duidelijk.

Ook Flair maakt gebruik van deze tegenstrategie, zij het op een meer subtiële en meer diverse manier. Flair geeft zeker ook een gezicht en een stem aan vluchtelingenvrouwen die in andere journalistieke genres vaak weinig gehoord worden. De artikels *"Je land in oorlog"*, *"Vrouwen*

getekend door Kosovo", *"Wachten, omdat je niet anders kunt"*, *"Onbewoonbaar wonen"* en de driedelige Mamie-reeks moeten duidelijk in deze context begrepen worden. Deze strategie wordt evenwel op een subtielere manier doorgevoerd aangezien de getuigenissen van deze vrouwen, zoals reeds vermeld werd, eerder opgenomen werden tussen getuigenissen van autochtone vrouwen en omdat deze vrouwen eerder op een individualistische manier werden gerepresenteerd.

Daar waar Libelle deze tegenstrategie vooral en haast enkel toepast op vluchtelingenvrouwen die dan meestal categorisch gerepresenteerd worden, kiest Flair ervoor om deze strategie op verschillende groepen en problematieken toe te passen. De artikels *"Kappen met een zwaar verleden kan (...)"*, *"Saoud overleefde(...)"*, *"Layla moest van haar familie (...)"*, *"Latifa leefde 5 jaar(...)"*, *"Irina rolde een Albanese(...)"* geven zo een menselijk verhaal achter gruwelijkheden als vermoord en vrouwenhandel.

Artikels als *"Hoofddoek of niet(..)"* en *"And the winner is(...)"* kunnen ook beschouwd worden als deel uitmakende van deze strategie. Zij geven een gezicht en een stem aan een soms abstracte maatschappelijke discussie over respectievelijk het al dan niet dragen van hoofddoeken en over het fenomeen van de moslimraad die voor velen volledig onbekend is.

- Strategie 2: Het omkeren van stereotypes

Deze strategie, die erop gericht is aan bepaalde stereotiepe eigenschappen die algemeen als negatief worden aangezien een positieve waarde te hechten, wordt in feite noch bij Libelle, noch bij Flair teruggevonden.

Wel zijn er artikels die bepaalde aspecten die vaak bijdragen tot een stereotiep beeld van een bepaalde groep of cultuur op een niet-stereotiepe manier behandelen. Het artikel *"Hoofddoek of niet(...)"* representeert een hoofddoek bijvoorbeeld niet als een symbool voor onderdrukking. Toch kan niet gesteld worden dat een dergelijk artikel de hoofddoek verheerlijkt en representeert als symbool van macht en vrijheid.

- Strategie 3: positieve beeldvorming

Van deze strategie wordt, net als van de eerste strategie, sterk gebruik gemaakt. Zowel in Flair als in Libelle zijn verschillende artikels terug te vinden die aan het arsenaal aan bestaande (negatieve) beelden en representaties een reeks positieve beelden en representaties trachten toe te voegen.

Libelle start reeds vroeg met het opnemen van artikels die binnen deze strategie kunnen gesitueerd worden; de artikels *"Gemengde relaties (...)"* (1995) en *"Mijn buurvrouw is Turks (..)"* (1998) bieden beide een positief beeld van samenleven en bevriend zijn met iemand van een andere cultuur. De betrokken migrantenvrouwen worden bovendien op een positieve manier gerepresenteerd in die zin dat ze worden voorgesteld als geïntegreerd en als actief deel uitmakend

van de samenleving. Toch is hier geen sprake van een volledige omkering van stereotypes; de moeilijkheden die inherent zijn aan het samenleven met iemand van een andere cultuur worden immers niet genegeerd. De onderliggende assumptie dat een multiculturele samenleving een feit is en dat ze wenselijk is, maar dat ze evenwel niet probleemloos bestaat, wordt hier dus nogmaals geïllustreerd. Wel werd reeds gesteld dat deze twee artikels niet geheel onproblematisch zijn omdat de stemmen van de allochtone vrouwen vaak naar de achtergrond worden geschoven.

Verder moeten artikels als *"Zo veranderde mijn idee over vreemdelingen"*, *"1 koppel, 2 religies"*, en *"Sorry, maar da's privé"*, elk in hun eigen tijdsbestek, in het kader van deze tegenstrategie begrepen worden. Het artikel *"Zo veranderde mijn idee (...)"* biedt een positief beeld van migranten(vrouwen); ze worden immers naar voren geschoven als respectvol en hulpvaardig. Wel is hier, zoals al werd gesteld, sprake van een veralgemenend woordgebruik zoals "vreemdelingen".

Ook Flair maakt gebruik van deze tegenstrategie; artikels en rubrieken zoals *"Hoofddoek of niet?"*, *"De wereld van Amina"*, *"De wereld van Nadira"*, *"Soulmates"* en *"11 jonge dromers en durvers"* illustreren dat. Aan het bestaande stereotiepe beeld van de moslimvrouw die onderdrukt wordt en van de hoofddoek die symbool staat voor deze onderdrukking, wordt door middel van het artikel *"Hoofddoek of niet (...)"* een veel positiever beeld van moslimvrouwen toegevoegd. Het gaat hier dan over een representatie van moslimvrouwen als vrouwen die zelf beslissen of ze al dan niet een hoofddoek dragen en die dus niet per definitie onderdrukt worden. Ook het artikel *"11 jonge dromers(...)"* schept een actief en ondernemend beeld van de betrokken vrouw.

In de twee columns *"De wereld van Amina"* en *"De wereld van Nadira"* wordt er uitgebreid werk gemaakt van een positieve beeldvorming van migrantenvrouwen en van moslimvrouwen meer specifiek. Zonder afbreuk te doen aan de complexiteit van een multiculturele samenleving brengen deze columns een beeld van een moslimvrouw naar voren als een vrouw die een specifieke etnisch-culturele identiteit heeft, maar die tevens geïntegreerd is in de samenleving waarin ze woont en die met situaties geconfronteerd wordt die voor alle jonge vrouwen herkenbaar zijn.

Verder schetsen zowel Flair als Libelle indirect een positief beeld van geïntegreerde migrantenvrouwen door deze vrouwen op te nemen in artikels uit de vierde categorie en ze op die manier te representeren als actief deel uitmakende van de samenleving.

- Strategie 4: het uitdagen van stereotypes van binnenuit

Bij een dergelijke strategie wordt getracht het bestaande stereotype tegen zichzelf te laten keren en "vreemd" te laten lijken net door het stereotype niet uit de weg te gaan. Deze strategie zien we vooral bij Flair terugkeren. De artikels *"Hoofddoek of niet? (...)"*, *"Waarom gaan Braziliaanse vrouwen zo graag vreemd?"*, *"Sultan Bali over (...)"* en de columns van Amina en Nadira moeten begrepen worden in het kader van deze strategie. Bij deze artikels is het namelijk zo dat een bepaald stereotiep beeld niet uit de weg wordt gegaan, maar dat dit beeld in feite centraal gesteld wordt. In het artikel *"Hoofddoek of niet(...)"* worden verschillende moslimvrouwen aan het woord gelaten over het feit of ze al dan niet een hoofddoek dragen en waarom. Door verschillende vrouwen en meningen naar voren te schuiven, wordt het stereotiepe beeld van de moslimvrouw die

een hoofddoek móét dragen als het ware "vreemd" gemaakt. Ook het inleidende tekstje van de journaliste draagt bij tot dit "vreemd" maken:

"Hoofddoek, ja of nee? Iedereen lijkt er wel een mening over te hebben. Maar wat denken moslimvrouwen er zélf van?" ("Hoofddoek of niet (...)") (9 maart 2004), zie bijlage map "artikels", map "categorie 2 Flair).

In het artikel *"Waarom gaan Braziliaanse vrouwen(...)"* staan bepaalde stereotypes rond seksualiteit en relaties in andere culturen centraal. Stereotiepe beelden worden hier noch ontweken, noch volledig ontkend. Verschillende interpretaties zijn hier evenwel mogelijk; dit artikel kan gezien worden als een artikel dat op een ludieke manier de spot drijft met bepaalde stereotypes en ze op die manier "vreemd" maakt. Anderzijds is het mogelijk te stellen dat dit artikel bestaande stereotypes lijkt te bevestigen.

Het interview met Sultan Bali vertrekt vanuit het stereotiepe beeld dat migrantenjongeren steeds voor rellen en problemen zorgen. Door dit beeld niet uit de weg te gaan, maar het te kaderen en te analyseren, wordt ook hier een stereotiep beeld "vreemd" gemaakt.

Tot slot kunnen ook de columns van Amina en Nadira in het kader van deze strategie begrepen worden; beide vrouwen gaan bepaalde aspecten van de moslimcultuur die vaak bijdragen tot een stereotiep beeld niet uit de weg, maar maken wel duidelijk dat een identiteit van "moslimvrouw" en een identiteit van "moderne jonge vrouw" goed samengaan. Op deze manier wordt een stereotiep beeld van de moslimcultuur weer "vreemd" gemaakt.

Libelle maakt zeer weinig gebruik van deze strategie. De artikels *"Gemengde relaties (...)"* en in zekere mate *"Mijn buurvrouw (...)"* zouden nog in het kader van deze strategie gesitueerd kunnen worden. In feite wordt in deze artikels vertrokken vanuit de stereotiepe beelden dat gemengde relaties en vriendschappen niet mogelijk zijn en dat migrantenvrouwen zich niet integreren. Door te bewijzen dat dit niet steeds het geval is en dat zulke relaties en vriendschappen wél mogelijk zijn, wordt het stereotiepe beeld "vreemd" gemaakt. Wat opmerkelijk is, is dat een dergelijke strategie niet terug te vinden is na de gebeurtenissen van 9/11. Bepaalde stereotypes moslimvrouwen worden dan ook gemeden.

Nu een antwoord gegeven werd op de eerste twee deelonderzoeksvragen en de bestaande representaties blootgelegd werden, kunnen deze nu aan de hand van de laatste deelonderzoeksvraag geduid worden. Mogelijke verklaringen hierbij zullen aangereikt worden. Aangezien de klemtoon van dit onderzoek ligt op de tekstuele analyse en er "slechts" met vijf journalisten gesproken werd, is het uiteraard niet de bedoeling universele uitspraken te doen.

3.2.3. Hoe kan de journalistieke context van productie bij Flair en Libelle een mogelijke verklaring bieden voor de bestaande representaties van migrantenvrouwen gedurende de periode 1991-2008 in deze magazines?

Bij het beantwoorden van deze laatste vraag zullen de theoretisch besproken productiefactoren getoetst worden aan de ervaringen van de geïnterviewde journalisten. Op deze manier zal telkens blijken hoe ervaringen met een bepaalde productiefactor een mogelijke verklaring kunnen bieden voor de gevonden representaties in Flair en Libelle.

- Het journalistieke genre

Het journalistieke genre dat human-interest journalistiek genoemd wordt, legt zoals al aangehaald de klemtoon op het persoonlijke en het private. In deze context kunnen verschillende uitspraken van de geïnterviewde journalisten bepaalde gevonden representaties in Flair en Libelle duiden.

Zo stelt een journaliste die op freelance basis voor zowel Flair als Libelle verschillende artikels schreef (J1), het volgende:

"Wel, er komt geen politiek doorsijpelen in vrouwenbladen. Alles wat politiek is, ja dat gaat niet. Of toch geen openlijke politiek. Meer menselijk..."(zie bijlage, map "interviews", interview 1).

Ook een vaste Libelle-redactrice(J2), een journaliste die lange tijd vast werkte voor Flair(J5) en een journaliste die zeer lang schreef voor Libelle(J3)gaan uit van een dergelijk idee:

"(...) Dus eigenlijk kunnen wij nieuws oprapen en er een heel aparte invalshoek aan geven en daar echt zo die, die diepte van emoties veel meer meegeven en wegblijven van da problematiseren(...)"(zie bijlage, map "interviews", interview 2).

,

"Een krant is feitelijk, en Flair gaat over emotie" (zie bijlage, map "interviews", interview 4)

en

"Een stem te geven en een gezicht te geven, en onze lezeressen eumm ja...bewust te maken van kijk 's naar die mensen in wat voor omstandigheden die hier zitten" (zie bijlage, map "interviews", interview 3)

De vele persoonlijke getuigenissen die in Flair en Libelle worden aangetroffen en de strategie "een gezicht en een stem geven aan..." moeten duidelijk in dit kader begrepen worden. Vooral Libelle lijkt zeer veel waarde te hechten aan het geven van een persoonlijke stem aan bepaalde groepen

zoals vluchtelingenvrouwen. Het laatst aangehaalde citaat kan bovendien de categorische representatie van deze vrouwen duiden. Libelle lijkt er prat op te gaan bepaalde schrijvende situaties aan te kaarten, maar vervalt hierbij in een problematische representatie.

Volgende uitspraak van een journaliste die zeer lang voor Libelle werkte kan een dergelijke problematische categorische representatie bovendien duiden. Zij stelt:

"(...)dan zijn de asielzoekers gekomen en die mensen zijn zo als een uitzondering gepresenteerd" zie bijlage, map "interviews", interview 3).

Er kan effectief worden vastgesteld dat, door het gebruik van een steeds terugkomende categorische representatie, asielzoekers sterk als "uitzondering" worden naar voren gebracht.

- Etnische compositie van de redactie

Zoals reeds aangehaald maakt de aanwezigheid van journalisten van andere etnisch-culturele origine deel uit van een "fair portrayal". Het aantal journalisten van andere etnisch-culturele afkomst is bij Flair en Libelle zeer beperkt. Bij Libelle werkt momenteel één Marokkaans-Belgische vrouw vast in dienst. Bij Flair werken geen vaste journalisten van andere afkomst.

De meningen over het belang en de mogelijke invloed van een etnisch diverse redactie lopen bij de journalisten sterk uiteen. Zo stelt journaliste 1:

"Ik vind dat elke groep van de bevolking aanwezig moet zijn in de pers van dat land. Flair is voor de jonge vrouw, ik vind dat daar minstens twee jonge allochtone vrouwen moeten bij zijn. Dat wil niet zeggen dat die dan alleen over migrantenproblematieken moet schrijven en die andere journalisten niet(...)"(zie bijlage, map "interviews", interview 1)

en

"Ik denk dat quota de enige oplossing zijn" (zie bijlage, map "interviews", interview 1).

Journalisten 4 (een vaste redactrice van Flair) en 5 houden er een andere mening op na:

"Het draait niet om welke afkomst je hebt of welke etnische, eum of welke cultuur, het draait erom hoe je er zelf mee omgaat, je hebt allochtonen die zich heel bewust zijn en je hebt allochtonen die er totaal nie me bezig zijn. Hetzelfde geldt voor autochtone vrouwen" (zie bijlage, map "interviews", interview 4)

,

"Ik denk da het een foute redenering is om iemand aan te nemen omdat die allochtoon, da's dan positieve discriminatie" (zie bijlage, map "interviews", interview 4)

en

"Dus ja, wij zijn ook heel verdraagzaam tegenover homo's en lesbiennes, hier zit nu toevallig geen lesbienne bij ons, maar da wil nie zeggen dat we daar nie aan denken als we producties doen me koppels (..) "(zie bijlage, map "interviews", interview 4).

Journalistes 2 en 3 nemen dan weer een tussenpositie in. Zij stellen respectievelijk dat de aanwezigheid van migrantenvrouwen zeker verrijkend zou zijn, maar dat taalvaardigheid uiteraard nodig is en dat de etnische diversiteit op redacties nu nog beperkt is, maar dat deze diversiteit zal toenemen naarmate de multiculturele samenleving verder evolueert.

Waar deze laatste journaliste (journaliste 3) gelooft dat meer en meer migranten voor een journalistieke loopbaan opteren, menen de andere journalistes dat taalvaardigheid en het krijgen van de juiste opleiding bij migranten(meisjes) nog steeds heikele punten zijn.

Zij stellen bijvoorbeeld:

"(...) het moet nog iemand zijn die hier opgegroeid is en die taalvaardig is" (zie bijlage, map "interviews", interview 2)

,

"Heel vaak zijn er jonge vrouwen die in zorgende beroepen aan de slag gaan hé(...)" (zie bijlage, map "interviews", interview 4)

en

"(...) omdat zij vaak thuis nog Marokkaans of Turks praten, en in dat Nederlands minder sterk zijn." (zie bijlage, map "interviews", interview 4).

Op basis van de gesprekken met de journalistes kan gesteld worden dat er geen sprake is van onwil, maar dat een verklaring voor het gebrek aan etnische diversiteit op de redactie vooral gezocht moet worden in het feit dat weinig mensen van andere etnisch-culturele origine journalistieke ambities hebben, dat ze vaak niet taalvaardig genoeg zijn en/of dat allochtone meisjes vaak (nog) in een zorgende sector belanden. Of er werkelijk andere representaties van migrantenvrouwen zouden gevonden worden indien er wel meer journalistes van andere etnisch-culturele afkomst aanwezig waren bij Flair en Libelle, is uiteraard moeilijk te bepalen en een antwoord zou op speculatie gebaseerd zijn.

- Marktmechanismen

Voor wat betreft een mogelijke commerciële druk vanuit de markt, lopen de meningen van de geïnterviewde journalistes ook sterk uiteen. De journaliste die vast op de redactie van Libelle werkt, ervaart een sterke druk.

Zij stelt onder meer het volgende:

"Vanuit de doelgroep die Libelle heeft en vanuit de commerciële druk die er momenteel is, gebeurt er heel weinig rond migrantenvrouwen en eum als dat al zo is, is dat echt wel als migrant dat ze benaderd worden, terwijl bij Flair dat er zo meer een...naturel is...(..)" (zie bijlage map "interviews", interview 2)

,

"Want ik denk vanuit de journalisten uit is een zeer grote wens om dat soort migrantenthema's aan bod te laten komen, om dat vooral open te trekken, maar er is een enorme druk, nu zeker met de crisis, adverteerders die zich terugtrekken..." (zie bijlage map "interviews", interview 2)

,

"(...)maar ' t is dus een enorme tegenkanting voelen wij eumm, zodra da't over migrantenthema's gaat...dat er lezersbrieven komen(...)" (zie bijlage map "interviews", interview 2)

en

"Hoofredacteurs worden heel snel afgerekend op de verkoop(...)" (zie bijlage map "interviews", interview 2).

Ook journaliste 1 ervaart een dergelijke druk:

"(...)het uiteindelijke doel is verkopen hé, geld opbrengen. Dus als de gemiddelde Vlaamse vrouw denkt van wat komt dat hier doen, dan gaat Libelle dat niet brengen hé" (zie bijlage map "interviews", interview 1).

Journaliste 3 ervaart duidelijk in mindere mate een druk:

"(...) maar ik blijf er ook wel van overtuigd dat ze naar buiten toe, dat ze niet alleen uit commerciële overwegingen zeggen laten we maar wel of niet een Turkse en een Marokkaanse vrouw erbij betrekken, dan verkoopt het beter(...)" (zie bijlage map "interviews", interview 3)

Uiteraard is het zo dat een journalist die vast op een redactie werkt, in sterkere mate te maken krijgt met een eventuele commerciële druk waarmee een redactie geconfronteerd wordt. Dit haalt ook journaliste 3 aan:

"Dat is struggle for life. Maar goed als freelancer ontkom je daar altijd wel aan hé" (zie bijlage map "interviews", interview 3).

De druk die journaliste 2 en in mindere mate journaliste 1 ervaren kan een mogelijke duiding bieden voor bepaalde gevonden representaties. Het feit dat in Libelle veel minder artikels werden

gevonden dan in Flair kan bijvoorbeeld verklaard worden aan de hand van de druk vanuit het doelpubliek die journaliste 2 ervaart. Op basis van het gesprek met deze journaliste kan dan gesteld worden dat Libelle ervoor kiest minder artikels te publiceren waarin tenminste één migrantenvrouw wordt opgenomen omdat de kans bestaat dat bepaalde lezers zouden afhaken.

Ten tweede kan deze ervaren druk een mogelijke verklaring bieden voor het feit dat er weinig artikels werden teruggevonden waarin culturele identiteit van moslimvrouwen en cultureel verschil aangaande deze vrouwen enigszins centraal staan. Vooral in de eerstvolgende jaren op 9/11 is deze afwezigheid opmerkelijk. Zoals nog zal blijken voelen de geïnterviewde Libelle-journalistes een verantwoordelijkheid om migrantenvrouwen op te nemen in hun blad ; op basis van het interview met journaliste 2 zou dan gesteld kunnen worden dat Libelle moslimvrouwen enerzijds niet wil negeren, maar dat het magazine anderzijds aspecten die wijzen op cultureel verschil, zoals het dragen van hoofddoeken, mijdt teneinde niet geconfronteerd te worden met afvallige lezers.

In deze context kan ook volgende uitspraak van journaliste 1 begrepen worden:

"Alles wat discussie kan veroorzaken wordt bij Libelle eumm...op een afstand gehouden"
(zie bijlage map "interviews", interview 3).

Journalistes 4 en 5 van Flair ervaren wel een commerciële druk, maar weten die meestal te verzoenen met de standpunten van Flair:

"Moet je een sterk krachtig verhaal niet brengen enkel en alleen omdat je dan misschien meegaat in een beeld van hen, dat weet ik niet, ik denk dat wij daarom daar veel over discussiëren en proberen te zoeken naar een goed evenwicht"(zie bijlage, map "interviews", interview 4)

en

"Wij slagen er eigenlijk altijd in om die twee te verbinden met elkaar, wij denken ook, de ideeën die op de planning komen, die passen ook altijd binnen de filosofie die we hebben"
(zie bijlage, map "interviews", interview 4).

Deze uitspraken zijn te verzoenen met de gevonden representaties in Flair. Ten eerste ligt het aantal gevonden artikels bij Flair beduidend hoger dan bij Libelle. Het evenwicht dat door journaliste 5 wordt aangehaald, werd bovendien ook teruggevonden door middel van de tekstuele analyse. Zoals reeds aan bod kwam, mijdt Flair de, soms wrede, sociale werkelijkheid niet, maar neemt het blad eveneens artikels op die een positieve beeldvorming van migrantenvrouwen naar voren schuiven. Ook kan een evenwicht teruggevonden worden tussen artikels die een migrantenvrouw of een migrantenthema centraal stellen en artikels die migrantenvrouwen opnemen als "vrouw onder de vrouwen", zonder het migrant-zijn centraal te stellen.

- Verantwoordelijkheid

Een gevoel van verantwoordelijkheid betreffende de representatie van migranten(vrouwen) is bij alle geïnterviewde journalistes aanwezig. Zo stellen de respectievelijke journalisten:

"Ja, ik denk dat dat onze verantwoordelijkheid is(...)ja, van redacties, directies, uitgevers uit...een verantwoordelijkheid om er ook allochtonen in te zetten"(zie bijlage, map "interviews", interview 1)

,

"Ja, jaa. Kijk alé...het is natuurlijk een ontspanningsblad hé, (...) ik vind, ik vind dat we met onze insteek van een ontspanningsblad eum toch engagement kunnen opnemen"(zie bijlage, map "interviews", interview 2)

,

"(...)ik voel mij dan verantwoordelijk om eum ja, een goed beeld, een juist beeld van die mensen te brengen"(zie bijlage, map "interviews", interview 3)

en

"(...)de macht van geschreven woord is zo gigantisch(...).Flair maakt ontzettend veel dingen bespreekbaar en die verantwoordelijkheid heb je al journalist"(zie bijlage, map "interviews", interview 4)

Vaak geven de geïnterviewde journalistes ook aan dat die verantwoordelijkheid samenhangt met het grote bereik dat de magazines hebben en de invloed die representaties bijgevolg kunnen hebben:

" Stel dat we daar maar een fractie meer aandacht zouden besteden aan allochtone groepen, op een positieve, leuke manier(...)dan eum ja dat dat een enorme invloed zou hebben op hoe de Vlaamse vrouw denkt(...) "(zie bijlage, map "interviews", interview 1)

,

"ja...wel een blad als Libelle met zoveel lezeressen(...)dat blad kan echt een verschil maken. Het lezerspubliek een beetje kan opvoeden zonder dat het dan te opvallend is. "(zie bijlage, map "interviews", interview 1)

,

"(...)als ik er een iemand mee kan helpen of een iemand een klein beetje kan opvoeden van hé, wees lief voor mekaar, dan heb ik een fantastische job gedaan"(zie bijlage, map "interviews", interview 4)

en

"(...) een bepaald gedeelte van de lezers van Libelle(...)die nog niet helemaal mee zijn en dat voor deze mensen dat wel een beetje "pedagogisch" werkt, denk ik(...)"(zie bijlage, map "interviews", interview 3).

Verder lijken alle journalistes het erover eens dat migrantenvrouwen niet enkel moeten worden gerepresenteerd met de nadruk op hun migrant-zijn, maar eveneens op een "spontane" manier, als vrouw onder de vrouwen. Dat representaties op een niet-stereotiepe en op een zo accuraat mogelijke manier dienen te gebeuren, is voor alle geïnterviewde journalistes een evidentie. Bovendien is het van belang dat in artikels waarin migrantenvrouwen worden opgenomen de aandacht vooral naar de identiteit van "vrouw" gaat, en niet naar een identiteit van "migrantenvrouw met een bepaalde etnische identiteit". Dit maken onder meer volgende uitspraken duidelijk:

"Ik toon dat eigenlijk wel graag aan dat...ja, dat het verschil ook maar zo groot is als wij dat benadrukken he" (zie bijlage, map "interviews", interview 3)

'
"Het zoeken naar wat u bindt als vrouwen, dat vind ik de kracht van vrouwenbladen" (zie bijlage, map "interviews", interview 2)

'
"Ik vind dat er meer op de gelijkenissen moet geconcentreerd worden dan op de verschillen" (zie bijlage, map "interviews", interview 1)

en

"(...)dat ze eigenlijk allemaal zeiden dat ze liefst in Flair aan bod kwamen geïntegreerd in de producties(...)" (zie bijlage, map "interviews", interview 4)

Libelle en (vooral) Flair nemen migrantenvrouwen inderdaad vaak op als deel uitmakende van de maatschappij, zonder dat gefocust wordt op hun migrant-zijn, zo blijkt uit de tekstuele analyse.

Het feit dat Libelle vooral moslimvrouwen opneemt in artikels die niet focussen op verschil, maar die deze vrouwen opnemen zonder hun migrant-zijn centraal te stellen, kan bovendien geduid worden aan de hand van bovenstaande uitspraken.

Twee journalistes (journalistes 2 en 3) die affiniteit hebben met Libelle wijzen er wel op dat het ook van belang is bepaalde thematieken en schrijvende situaties waarmee migranten te maken krijgen, te belichten en centraal te stellen:

"Dit was echt wel de aard van dit thema omdat die problematiek moest belicht worden" (zie bijlage, map "interviews", interview 2)

en

"Ja, maar natuurlijk schrijnende toestanden, ik denk dat dat allemaal nog niet uit de wereld is hoor, ik vind dat schrijnende toestanden, ook in de krant, toch zeker nog wel eens alle aandacht mogen hebben"(zie bijlage, map "interviews", interview 3)

Libelle opteert inderdaad vaak voor het behandelen van bepaalde thematieken door die in een artikel of reportage volledig centraal te stellen. De verschillende artikels die vertrekken vanuit een vluchtelingenproblematiek kunnen in deze context begrepen worden.

Omdat alle journalistes een gevoel van verantwoordelijkheid ervaren, staan ze ook niet weigerachtig tegenover richtlijnen die aangereikt worden. Journaliste 1 heeft geen bezwaar tegen strakke richtlijnen zoals quota. Voor journalistes 3, 4 en 5 is het echter wel van belang dat richtlijnen niet dwingend zijn, anders zouden die ervaren worden als betuttelend en beklemmend. Journaliste 2 staat niet vijandig tegenover richtlijnen die aangereikt worden door de overheid, maar is wel sceptisch omwille van de commerciële druk.

Wat betreft redactionele richtlijnen, blijkt uit de gesprekken dat Libelle geen concrete richtlijnen hanteert met betrekking tot de representatie van migranten(vrouwen), terwijl Flair daar bewust mee bezig is. Zo blijkt uit volgende uitspraken:

"Terwijl ik denk, voorzover ik weet, staat dat bij Libelle nergens in een mission-statement. (...)bij Flair is dat veel explicieter, daar staat van die en die en die doelgroepen komen regelmatig aan bod(...)"(zie bijlage, map "interviews", interview 2)

,

"Jaja, absoluut, en da staat op papier. Waar houden we ons me bezig, waar moeten we op letten, wie moeten we aan bod laten komen... dat staat allemaal op papier." (zie bijlage, map "interviews", interview 4)

,

"Dus een aantal jaar geleden is er wel bewust bij stil gestaan, van kijk, "we vinden da belangrijk, hoe pakken we da aan", en dan die casting is daar uit voortgekomen" (zie bijlage, map "interviews", interview 4)

en

"(...) wij hebben twee of drie jaar geleden een eum een casting gedaan voor allochtone vrouwen, dus wij hebben,... het plan was om 20 vrouwen uit te nodigen en aan hen te vragen van "hoe willen jullie aan bod komen en hoe kunnen wij dat behelpen?(...)" (zie bijlage, map "interviews", interview 4)

Het zijn vooral de columns van Amina en Nadira en de rubriek "Soulmates" die begrepen kunnen worden als het bewust omgaan van Flair met de representatie van migrantenvrouwen.

- Routineuze praktijken

Een bepaalde toon die deel uitmaakt van de eigenheid van Flair en Libelle en die bijgevolg als routineus kan aangezien worden, biedt reeds een verklaring voor de gevonden representaties.

Zo zijn alle journalisten het erover eens dat de toon die Libelle hanteert veel gematigder en voorzichtiger is dan de taboedoorbrekende toon die eigen is aan Flair:

"Dat is heel erg veranderd en modern geworden, maar 't blijft natuurlijk een zekere gematigde toon hebben hé" (zie bijlage, map "interviews", interview 3)

"Dus sowieso zij profileren zich als blad dat taboedoorbrekend is. Zij zitten eigenlijk... zij veronderstellen bij hun doelpubliek een grote openheid naar alle mogelijke thema's" (zie bijlage, map "interviews", interview 2)

"Ja...ik denk dat Flair daar progressiever in is en Libelle is daar traditioneler in." (zie bijlage, map "interviews", interview 1)

"Wij hebben effectief die filosofie, als wij vergaderen met de kernredactie van Flair dat empowerment is belangrijk, dat is onze slagzin" (zie bijlage, map "interviews", interview 4)

en

"Terwijl bij Flair dat er zo meer een...naturel is...om om migrantenthema's..alé, om vrouwen die migrant zijn aan bod te laten komen in het blad zonder dat het over een typisch migrantenthema gaat" (zie bijlage, map "interviews", interview 2).

De routineuze, voorzichtige toon van Libelle die door de journaliste aangehaald wordt, brengt een enigszins problematische representatie met zich mee; zo kan gesteld worden dat het uit de weg gaan van bepaalde thema's, zoals het dragen van een hoofddoek, in zekere mate leidt tot de negatie van verschil. Bovenstaande uitspraken bieden dan ook een verklaring en duiding voor deze problematische representatie in Libelle. Het "empowerment" dat journaliste 4 aanhaalt, duidt het sterke-vrouwen-perspectief dat in Flair meermaals teruggevonden werd.

Routineuze praktijken krijgen vorm in een "community of practice", zo werd duidelijk. De journaliste in kwestie wordt dus gesocialiseerd en moet in zekere mate afstand doen van haar persoonlijke opvattingen en ideeën.

Aan de hand van de gesprekken met de journalistes die in een redactie functioneren, wordt dit geïllustreerd:

"Dat heeft zeker te maken met visie op wat een blad moet zijn, de éne hoofdredacteur legt meer de nadruk op verkoop en de ander zal zeggen we moeten verkopen, maar we moeten toch ook voor da engagement gaan" (zie bijlage, map "interviews", interview 2)

,'
"Er is dus veel jong bloed gekomen. En ook alé, de mensen die begonnen, bijna allemaal beginnende mensen en die..., en voor hen is 't ook niet evident, alé.... zij moeten ook hun positie nog verdedigen, dus voor hen is zo niet evident om op tafel te kloppen" (zie bijlage, map "interviews", interview 2).

,'
"Ik denk nie (...) da we da nu nog zouden brengen denk ik, tenzij dat heel het team zegt van we doen het wel (...)"(zie bijlage, map "interviews", interview 4)

en

"(...) wij stellen wij veel thema's voor, maar die worden niet allemaal weerhouden en dat is de coördinator het repo-team da's al een eerste filter die denkt van "ah, nee da gaan die boven niet zien zitten" (zie bijlage, map "interviews", interview 2)

Gesteld kan dus worden dat de journalistes hun eigen ideeën soms moeten laten varen of afzwakken teneinde te kunnen functioneren in de "community of practice" waarbinnen bij Libelle dan een gematigde toon centraal staat. Op zich kan dit een mogelijke verklaring bieden voor het feit dat ten eerste niet veel artikels werden gevonden in Libelle in vergelijking met Flair en ten tweede voor het feit dat soms vervallen wordt in het negeren van verschil.

Het werd reeds duidelijk dat Libelle vaak gebruik maakt van leesreeksen. Het (reeds vrij vroeg) integreren van migrantenvrouwen in deze reeksen zorgde ervoor dat migranten in zekere mate werden gerepresenteerd als deel uitmakende van de samenleving en minder als "uitzondering".

Dit fenomeen kan geduid en verklaard worden aan de hand van een routineuze praktijk die blijkt uit volgende uitspraak:

"(...)maar ik weet dat het zo gegroeid is via de themanummers of de thema's dat ze dan zeiden ze van doe daar nu ook eens een donkere mevrouw bij, uit goodwill"(zie bijlage, map "interviews", interview 3).

Van spontaniteit is dus nog geen sprake, maar toch kan gesteld worden dat deze "goodwill" tot gevolg heeft dat migrantenvrouwen of migrantenthema's in Libelle al vrij vroeg opgenomen werden.

- Interculturele competenties

Uit de gesprekken blijkt dat journalistes van Libelle zich bewust zijn van het feit dat het magazine door zijn voorzichtige toon soms vervalt in problematische representaties zoals het ondervertegenwoordigen van migrantenvrouwen en het negeren van bepaalde thematieken. Gesteld kan dus worden dat de journalistes beschikken over een *"intercultural media competence"*. Om een bepaalde routineuze toon die eigen is aan het blad eventueel te herzien, moeten routineuze praktijken uiteraard vanuit een hoger en overkoepelend niveau (her)bekeken worden.

Verder is het zo dat de verschillende journalistes zich naar eigen zeggen openstellen voor alle culturen en groepen. Wanneer de gevonden representaties bekeken worden, kan niet gesteld worden dat er bij de individuele artikels sprake is van een problematische "wij-zij-stereotypering" (op enkele uitzonderingen na zoals *"Zo veranderde mijn idee over vreemdelingen"*). De stereotypering van vluchtelingenvrouwen die bij Libelle werd gevonden, is veeleer het gevolg van een eenzijdige invalshoek die ervoor kiest deze vrouwen categorisch voor te stellen.

Ook het tonen van empathie blijkt voor de journalistes geen probleem. Wel ervoeren sommige journalistes moeilijkheden met bepaalde cultuurverschillen:

"De cultuur om over u gevoelens te praten dus echt wel een Westerse cultuur is(...) dan was da niet evident om mensen te vinden met inzicht over hun eigen gevoelens konden praten (...)"(zie bijlage, map "interviews", interview 2)

en

"(...) maar als op da blad zelf in' t groot op de cover staat "anale seks ja of nee", (...)da kunnen zij nie maken om daar in te gaan staan." (zie bijlage, map "interviews", interview 4).

In dit kader kan vastgesteld worden dat Flair weliswaar taboedoorbrekende thema's opneemt, maar dat in reportages over seksualiteit en lichamelijkeheid weinig moslimvrouwen worden opgenomen. De journalistes stellen zelf ook dat ze meer moslimvrouwen zouden willen opnemen dan nu het geval is.

Tot slot kan gesteld worden dat de journalistes naar eigen zeggen voldoende werk besteden aan het opdoen van kennis van de betrokken cultuur die opgenomen wordt in een artikel of reportage en dus beschikken over een culturele communicatieve competentie.

Het doen van een gegronde uitspraak over de interculturele communicatieve competentie en de culturele communicatieve competentie bij de betrokken journalisten, ligt echter niet voor de hand. Ik baseerde me hier op de gevonden artikels en op de uitspraken van de journalistes. Nauwkeurige observaties zouden echter nodig zijn om een zeer gegronde uitspraak te kunnen doen.

3.3. SAMENVATTING: HOE EVOLUEERDE DE REPRESENTATIE VAN MIGRANTENVROUWEN GEDURENDE DE PERIODE 1991-2008 IN RESPECTIEVELIJK FLAIR EN LIBELLE?

Wat betreft de evolutie van de representatie van migrantenvrouwen in Flair en Libelle kan ten eerste opgemerkt worden dat zowel in Flair als in Libelle een stijging van het aantal artikels waarin ten minste één migrantenvrouw wordt opgenomen, vast te stellen is. Waar die stijging in Libelle zeer geleidelijk gaat, kan in Flair een duidelijk kantelmoment vastgesteld worden; vanaf het jaar 2005 is hier een sterke stijging op te merken. In het jaar 2008 is echter een zekere terugval te zien; of er hier al dan niet sprake is van een trend, valt op dit ogenblik uiteraard niet te bepalen. De stijging die vanaf het jaar 2005 is vast te stellen, is grotendeels het gevolg van de columns van respectievelijk Amina en Nadira en van de rubriek "*Soulmates*". Het is in deze periode dat Flair bewust begon om te gaan met de representatie van migrantenvrouwen, zo bleek uit de gesprekken met de Flair-journalistes.

Een zeer opmerkelijk kwantitatief verschil is vast te stellen tussen Flair en Libelle; daar waar in Flair 105 artikels gevonden werden, zijn dat er in Libelle 44. Op basis hiervan kan gesteld worden dat er in Libelle in zekere mate sprake is van een symbolische annihilatie van migrantenvrouwen. Belangrijk is dat het hier gaat om een uitspraak aangaande symbolische annihilatie *in vergelijking* met Flair.

De commerciële druk die door bepaalde journalistes van Libelle wordt ervaren, kan een verklaring bieden voor het weinige materiaal dat gevonden werd. Een Libelle-redactrice sprak naar eigen zeggen in naam van vele Libelle-redactrices wanneer ze stelde dat er bij de journalisten een sterke wil en een gevoel van verantwoordelijkheid aanwezig zijn, maar dat deze niet in de praktijk kunnen worden omgezet omwille van de druk vanuit adverteerders en lezeressen.

Libelle startte echter wel vlugger dan Flair met het opnemen van artikels waarin tenminste één migrantenvrouw aan bod komt; het betreft hier dan vooral de artikels "*Gemengde relaties(...)*" uit 1995 en "*Mijn buurvrouw is Turks, mijn buurvrouw is Vlaams*" uit 1998. Deze artikels nemen niet enkel migrantenvrouwen op, maar gaan ook cultureel verschil niet uit de weg. Ze gaan dus uit van een multiculturele samenleving waarin verschillende culturen mét elkaar leven, maar die evenwel niet vrij van verschil en daarmee samenhangende moeilijkheden is. Dergelijke artikels worden gedurende de periode 1999-2004 echter niet teruggevonden.

Flair neemt daarentegen verschillende artikels op die aspecten van cultureel verschil centraal stellen. Rekening houdend met de actuele maatschappelijke context, gaat het hier dan vaak om aspecten van cultureel verschil aangaande de moslimcultuur; denk hierbij aan het dragen van een hoofddoek. Gesteld kan worden dat Libelle hier, in tegenstelling tot Flair, vervalt in een problematische negatie van verschil. Dit wordt ook duidelijk aan de hand van het feit dat Libelle weinig gebruik maakt van een strategie die stereotypes tracht uit te dagen net door ze centraal te stellen; eerder is het zo dat stereotypes uit de weg worden gegaan. Duidelijk moet zijn dat het hier

gaat om de negatie van *verschil* en niet om de symbolische annihilatie van moslimvrouwen tout court. Deze vrouwen worden door Libelle, net als door Flair, wel gerepresenteerd als actief deel uitmakende van de samenleving. Ze worden dan ook vaak opgenomen in artikels uit de vierde categorie die het migrant-zijn niet centraal stellen. Verder is het zo dat Libelle vooral migrantenvrouwen opneemt die géén uitgesproken cultureel-etnische identiteit hebben (zoals vrouwen die geadopteerd werden). Op deze manier wordt vooral een overkoepelende identiteit van "vrouw" geconstrueerd. Een mogelijke productionele verklaring voor dit alles kan gezocht worden in het feit dat bepaalde journalistes van Libelle een grote druk ervaren vanuit een deel van het publiek dat dergelijke artikels liever niet wil lezen. Ook een routineuze, voorzichtige toon die eigen is aan Libelle kan hier een mogelijke verklaring bieden.

Uit wat zonet gesteld werd over Flair zou afgeleid kunnen worden dat dit blad hard focust op verschil en verschil hierdoor zou kunnen gaan essentialiseren. Dit is echter niet het geval; Flair representeert moslimvrouwen en migrantenvrouwen in het algemeen op een zeer diverse manier. In bepaalde artikels worden verschil en "migrant-zijn" centraal gesteld; in vele andere artikels worden migrantenvrouwen dan weer opgenomen vanuit de assumptie dat ze actief deel uitmaken van de samenleving en wordt het migrant-zijn niet centraal gesteld. Deze gediversifieerde representaties uiten zich ook in het feit dat Flair van verschillende strategieën gebruik maakt; Flair voorziet bepaalde feitelijkheden van een stem en een gezicht, voegt positieve beelden toe aan reeds bestaande beelden en daagt bepaalde stereotypes uit net door ze niet te negeren. Een taboedoorbrekende toon die eigen is aan Flair en die ook door de journalistes werd aangehaald, kan de gevonden representaties in deze context duiden.

Voor wat betreft het essentialiseren en stereotyperen van migrantenvrouwen is in Libelle wél een problematische representatie vast te stellen. Het betreft hier de constructie van een eenzijdige subjectpositie van een afwachtende, passieve vluchtelingenvrouw. Deze chain of equivalence wordt bereikt door het veelvuldig categorisch representeren van vluchtelingenvrouwen vanuit een slachtofferperspectief.

Uit de gesprekken met Libelle-journalistes bleek dat zij belang hechten aan het centraal stellen van bepaalde schrijnende problematieken. Libelle besteedt dan ook veel aandacht aan bepaalde thematieken en aan de persoonlijke verhalen die erachter schuilgaan, zo blijkt uit de tekstuele analyse. Hoewel dit op zich waardevol is, heeft een gebrek aan een verscheidenheid in perspectief echter een problematische representatie tot gevolg. In tegenstelling tot Libelle, neemt Flair vluchtelingenvrouwen niet in de eerste plaats in categorie twee op, maar vooral in categorie drie. Onder meer op deze manier wordt de constructie van een eenzijdige subjectpositie vermeden. Wel is het zo dat ook in Libelle vanaf het jaar 2004 enkele artikels worden teruggevonden die vluchtelingenvrouwen niet op een categorische manier representeren en die dus enig tegengewicht bieden. Wanneer deze weg verder bewandeld wordt, kan de problematische representatie gecounterd worden.

Zonet werd gesteld dat Libelle-journalistes belang hechten aan het centraal stellen van bepaalde thematieken. Deze zelfde journalistes drukten echter evenzeer de wil uit om net als Flair

migrantenvrouwen op een meer spontane manier op te nemen en toonden bewondering voor het taboedoorbrekende van Flair. Deze journalistes kwamen bovendien niet over als intercultureel minder competent. Een routineuze, gematigde toon en de commerciële druk vanuit het doelpubliek en vanuit de adverteerders kunnen dan een mogelijke verklaring bieden voor problematische representaties die bij Libelle duidelijk veel sterker aanwezig zijn dan bij Flair.

Als besluit kan gesteld worden dat er in Flair veel meer sprake is van een fair portrayal die zich verzet tegen problematische representaties als symbolische annihilatie, negatie van verschil en stereotypering.

Dat er in Flair over de algemene lijn in feite geen problematische representaties werden gevonden, wil uiteraard niet zeggen dat Flair migrantenvrouwen 100% probleemloos representeert⁶. Bovendien is het niet uitgesloten dat er, wanneer Flair vergeleken wordt met een ander Belgisch of Europees vrouwenblad, wel sprake is van bijvoorbeeld een symbolische annihilatie van migrantenvrouwen in vergelijking met dat blad.

⁶ Zo werd bijvoorbeeld door één van de Flair-journalistes verteld dat een afkomst niet vermeld wordt wanneer deze niet relevant is en eventueel kan bijdragen tot een stereotiep beeld. Wanneer de artikels bekeken worden, kan inderdaad gesteld worden dat er meestal slechts naar een afkomst verwezen wordt als deze relevant is of binnen het verhaal past. In het artikel *"Kappen met een zwaar verleden kan : Leila (30) werd vernederd door haar islamitische vader en misbruikt door een oom"* wordt in de titel reeds verwezen naar de cultuur van de vader. Hier kan dan de vraag gesteld worden of deze verwijzing reeds in de titel nodig was.

4. ALGEMEEN BESLUIT

Cultureel burgerschap heeft enerzijds te maken met het zich verbonden voelen met een bepaalde collectiviteit of gemeenschap en anderzijds met het positief erkennen van verschil. Deze culturele dimensie van burgerschap is van primordiaal belang in een laatmoderne samenleving waarin mensen niet langer automatisch levenslang bij een bepaalde sociale groep horen die gebaseerd is op nationale gemeenschap, godsdienst of klasse. Mensen maken daarentegen deel uit van wisselende en elkaar soms overlappende gemeenschappen die gebaseerd zijn op bepaalde voorkeuren en meningen en op zaken als gender, origine en seksuele voorkeur. De behoefte om collectieve identiteiten te vormen, is in een laatmoderne samenleving zeker niet afgenomen. Gesteld kan worden dat burgerschap zijn "culturele" betekenis krijgt omdat het een kenmerk wordt van collectieve identiteiten.

Een laatmoderne samenleving wordt gekenmerkt door allerlei verschillen. In deze masterproef werd gefocust op etnisch verschil dat het gevolg is van de huidige multiculturele samenleving. Dat dit culturele burgerschap een grote rol speelt in een multiculturele samenleving die gekenmerkt wordt door verschil en ongelijkheid, spreekt voor zich.

Omtrent het omgaan met verschil bestaan verschillende denkwijzen; enerzijds is er een "politiek van gelijke erkenning" die uitgaat van universele noden die gelden voor alle groepen. Groepen die "afwijken" van deze universele noden en belangen worden dan vaak gemarginaliseerd. Uitgangspunt is hier dat er een grens is aan de tolerantie tegenover deze groepen. Anderzijds is er een politiek van verschil die stelt dat verschillende groepen verschillende noden en prioriteiten kennen. Hier wordt verschil dus wel erkend. De kans dat verschil in een dergelijke politiek geëssentialiseerd wordt, is echter reëel.

Populaire media zijn een belangrijke actor in het verhaal van cultureel burgerschap; ze beschikken ten eerste over een sterk gemeenschapsvormend potentieel en anderzijds bieden ze bepaalde subjectposities aan. Analoog met net aangehaalde denkwijzen omtrent verschil kunnen populaire media verschil negeren en/of essentialiseren en stereotyperen in bepaalde representaties. Door bepaalde subjectposities aan te bieden die een bepaalde (collectieve) identiteit naar voren schuiven, kunnen populaire media een disciplinerende werking hebben. Het is in deze context dat de grote discursieve macht van de (populaire) media moet begrepen worden.

Rekening houdend met de concepten "subjectpositie" en "(collectieve)identiteit" is het duidelijk dat vanuit een Foucaultiaans en Althusseriaans kader en vanuit de discourtstheorie van Laclau en Mouffe werd vertrokken in het eigenlijke onderzoek van deze thesis.

De constructies van subjectposities en collectieve identiteiten werden duidelijk teruggevonden door middel van de tekstuele analyse. Libelle construeert zo een subjectpositie en een collectieve identiteit van afwachtende, passieve vluchtelingenvrouwen. Door categorische representaties worden deze vrouwen tevens als "uitzondering" voorgesteld, als een aparte groep die in feite niet echt deel uitmaakt van de maatschappij. In deze context wordt "de andere" dan in feite

gereduceerd tot enkele simplistische, essentialistische kenmerken. Vluchtelingenvrouwen en de vluchtelingenthematiek worden in Libelle vaak in de schijnwerper geplaatst; op deze manier worden deze vrouwen niet symbolisch geannihileerd, maar jammer genoeg wel geëssentialiseerd. "De andere" wordt dus gestereotypeerd en zo wordt de identiteit van de "wij-groep" genormaliseerd terwijl de identiteit van de "zij-groep" in feite als vreemd aangezien wordt. Dat alle dimensies van burgerschap onvoorwaardelijk verbonden zijn met grenzen van inclusie en exclusie, zoals onder meer Isin en Wood stellen, wordt hier duidelijk geïllustreerd.

In de creatie van een bovenvermelde subjectpositie komt ook het disciplinerende aspect dat inherent is aan populaire media sterk naar voren. Toby Miller stelt dat in populaire media bepaalde definities van wat acceptabel en normaal is en wat niet verborgen zitten, zo werd duidelijk. Subjectposities worden aangeboden en disciplineren mensen op die manier. Ook Joke Hermes vertrekt duidelijk vanuit dit disciplinerende idee; zij stelt dat populaire media niet kunnen losgekoppeld worden van het disciplineren van mensen in termen van normen die te maken hebben met inclusie en exclusie. Door vluchtelingenvrouwen zeer vaak categorisch en als slachtoffer naar voren te brengen en zelden (althans voor het jaar 2004) als deel uitmakende van de maatschappij, worden deze vrouwen als het ware "uitgesloten" en als "vreemd" en "uitzondering" gerepresenteerd.

Enerzijds wordt verschil hier geëssentialiseerd, maar anderzijds kan ook gesteld worden dat Libelle hier vervalt in een bepaald aspect van een politiek van gelijke erkenning. Door het categorische slachtofferperspectief wordt in ruime mate beroep gedaan op de welwillendheid van de autochtone vrouwen om tolerant te staan tegenover deze vluchtelingenvrouwen.

Verder vervalt Libelle ook in een politiek van gelijke erkenning die verschil dreigt te negeren. Gedurende de periode 1999-2004 wordt een specifieke etnische identiteit met betrekking tot moslimvrouwen genegeerd. Thema's als het dragen van een hoofddoek worden dan ook vermeden en genegeerd. Door moslimvrouwen gedurende deze periode enkel op te nemen in artikels die het migrant-zijn niet centraal stellen, kan aangenomen worden dat Libelle hier vertrekt vanuit een universalisme dat eigen is aan een politiek van gelijke erkenning.

In tegenstelling tot Libelle is in Flair geen sprake van een dergelijke problematische negatie van verschil; moslimvrouwen worden daarentegen zowel opgenomen in artikels die focussen op verschil als in artikels die deze vrouwen opnemen zonder verschil of "migrant-zijn" centraal te stellen. Flair construeert zowel een identiteit van "jonge, actieve vrouw" als van "moslima". Hiermee lijkt Flair zich aan te sluiten bij een visie op identiteit die in de theoretische hoofdstukken gevolgd werd, namelijk het idee dat identiteiten nooit vast en finaal zijn, dat het mogelijk is verschillende identiteiten te combineren en dat het dus nodig is om zoals Mouffe te spreken van een "ensemble van subjectposities". Dit kan trouwens niet enkel in verband met moslimvrouwen gesteld worden, maar over migrantenvrouwen in het algemeen. Op deze manier gaat Flair, in navolging van Stevenson, uit van een erkenning van verschil in een context van gemeenschappelijkheid. Een subjectpositie die zorgt voor een context van gemeenschappelijkheid is dan de collectieve identiteit van "jonge, moderne, actieve vrouw" die geconstrueerd wordt. Een identiteit van "moslima" of van

“migrantenvrouw met een specifieke etnische achtergrond” duidt dan op de (positieve) erkenning van verschil.

Hier komt de idee van cultureel burgerschap duidelijk naar boven; door migrantenvrouwen op te nemen en ze enerzijds te representeren als “jonge, moderne en actieve vrouwen” kunnen migrantenvrouwen zich verbonden voelen met een dergelijke collectieve identiteit. Anderzijds wordt, door verschil te erkennen, ruimte gelaten voor het zich verbonden voelen met een bepaalde cultureel-etnische identiteit zoals die van moslima.

Buiten het feit dat Libelle verschil met betrekking tot moslimvrouwen gedurende de periode 1999-2004 negeert, kan gesteld worden dat dit magazine migrantenvrouwen, net als Flair, zowel opneemt in artikels waarin het migrant-zijn centraal staat als in artikels die migrantenvrouwen opnemen als “vrouw onder de vrouwen” en als actief deel uitmakend van de samenleving. Toch is het zo dat Libelle heel wat minder artikels opneemt die effectief handelen rond verschil. Artikels die het migrant-zijn centraal stellen, gaan vaak over vrouwen die geadopteerd werden of andere migrantenvrouwen die al lang in België zijn en die daardoor niet echt een specifieke cultureel-etnische identiteit hebben die verschillend is van die van autochtone vrouwen. Wordt er wel gefocust op verschil, dan wordt dit vaak geëssentialiseerd. Zo bleek uit de gevonden constructie van een stereotiepe subjectpositie van de afwachende en passieve vluchtelingenvrouw.

Over het algemeen kan gesteld worden dat er in Flair geen sprake is van een problematische representatie van migrantenvrouwen. Uiteraard wil dit niet zeggen dat er in Flair geen sprake is van disciplinerende aspecten. Het disciplinerende aspect zal dan eerder moeten gezocht worden in de constructie van andere subjectposities zoals “vrouw” of “man”. Het gender-aspect werd hier echter niet behandeld omwille van de reeds vermelde reden dat het onderzoek anders te uitgebreid zou worden.

Omwille van bovenvermelde redenen kan evenwel gesteld worden dat een culturele dimensie van burgerschap betreffende etniciteit sterker aanwezig is in Flair dan in Libelle. Flair kan hier dan beschouwd worden als deel uitmakend van een pluralistische publieke sfeer waarin mensen met verschillende visies en ideeën met elkaar in contact komen. Verschil speelt hier een grote rol, maar “de andere” wordt niet als de vijand aangezien. In Flair wordt verschil namelijk niet genegeerd; er is wel sprake van een zeker “wij-zij-perspectief” en dus van een constitutive outside, maar deze “zij” wordt zeker niet als onacceptabel gerepresenteerd. In grote mate is er in Flair dan ook sprake van een pluriforme representatie en van een verantwoorde beeldvorming. Beide concepten gaan uit van een niet-stereotiepe beeldvorming van vaak misgerepresenteerde groepen. Deze concepten gaan echter ook uit van een actieve deelname aan het medialandschap; ook het journalistieke veld dient dus gekenmerkt te worden door een accurate representatie van etnisch-culturele groepen. Deze representatie zou in Vlaanderen problematisch zijn. Uit gesprekken met de journalistes van Flair en Libelle bleek dat er wat dit laatste aspect betreft inderdaad nog heel wat werk aan de winkel is.

Verschillende auteurs zoals Cottle en Downing en Husband wijzen erop dat het bij onderzoek rond media en (de representatie van) cultureel en etnisch verschil van belang is rekening te houden met de complexe productiesfeer en zich niet enkel te beperken tot de tekstuele sfeer. Gesprekken met verschillende journalistes maken dan ook duidelijk dat verklaringen voor gevonden problematische representaties niet (enkel) gezocht moeten worden in persoonlijke opvattingen van journalistes, maar dat vooral rekening moet worden gehouden met zaken als commerciële druk en routineuze praktijken die ook aangehaald werden door deze auteurs. Zo kunnen een ervoeren commerciële druk en een routineuze, voorzichtige toon die soms botsen met een gevoel van verantwoordelijkheid (dat in navolging van Deuze effectief sterk aanwezig blijkt te zijn) bijvoorbeeld een mogelijke verklaring bieden voor de gevonden representaties in Libelle.

Naast de tekstuele sfeer en de productiesfeer is de receptiesfeer uiteraard ook ontzettend waardevol. Verder onderzoek dat ook aandacht heeft voor de mediagebruiker zou dan aan te raden zijn om uitspraken te doen omtrent de discursieve macht van populaire media en de daarmee verbonden mogelijke invloed van mediarepresentaties op bepaalde beelden - in dit geval het beeld van migrantenvrouwen - die mensen koesteren.

Media en maatschappij zijn niet van elkaar te isoleren, zo werd gesteld. Dit werd onder meer duidelijk aan de manier waarop Flair en Libelle omgaan met de gebeurtenissen van 9/11 en het daaropvolgende maatschappelijke debat. Daar waar Flair duidelijk meegaat in dat debat, kiest Libelle ervoor de maatschappelijke discussie gedurende een bepaalde periode te mijden. Beide bladen opteerden er wel voor om in de nasleep van 9/11 meer moslimvrouwen op te nemen. Gesteld werd dat de media deel uitmaken van een bepaalde discursieve formatie en van een bepaald waarheidsregime. Discours is dus niet enkel te vinden in de media, maar in het gehele maatschappelijke veld. Het zou echter té ambitieus zijn om effectieve uitspraken te doen over gehele waarheidsregimes en discursieve formaties waarbinnen de gevonden representaties moeten gesitueerd worden.

Toch is deze masterproef op zich zonder twijfel relevant; het langetermijnperspectief bood interessante inzichten omtrent de evolutie van de representatie van migrantenvrouwen in Flair en Libelle. Op deze manier moet dit onderzoek gesitueerd worden binnen het ruime maatschappelijke debat aangaande multiculturalisme. Ook slaagde deze thesis erin uiteindelijk concrete antwoorden te geven - met uiteraard de nodige nuances - op de verschillende onderzoeksvragen. Dankzij een multimethodische invalshoek die de tekstuele sfeer én de productiesfeer meenam en die zowel gebruik maakte van de discours Theorie van Laclau en Mouffe als van de kritische discoursanalyse van Fairclough, kan gesteld worden dat dit een betrouwbaar onderzoek is. Concrete antwoorden werden bekomen en de gekozen methodiek bleek dan ook de juiste. Op deze manier kan tevens gesteld worden dat dit onderzoek valide is.

In combinatie met andere sociaal-wetenschappelijke onderzoeken kan deze thesis bovendien misschien wél bijdragen tot meer ambitieuze conclusies met betrekking tot een bepaald waarheidsregime en een bepaalde discursieve formatie die heersen omtrent multiculturalisme.

5. BIBLIOGRAFIE

- Althusser, Louis (1970) *Idéologie et appareils idéologiques de l'état*. Université du Québec à Chicoutimi, datum van raadpleging : 16 december 2008
http://classiques.uqac.ca/contemporains/althusser_louis/ideologie_et_AIE/ideologie_et_AI E.pdf, zie bijlage map "theorie", map "Althusser".
- Baarda, Ben; De Goede, Martijn & Teunissen, José (2005) *Basisboek kwalitatief onderzoek*. Houten: Wolters.
- Brants, Kees (1998) 'Who's afraid of infotainment?', *European Journal of Communication*, vol. 13, nr. 3, pp. 315-335.
- Bullock, Katherine (2002) *Rethinking Muslim women and the veil*. s.l : IIT.
- Cammaerts, Bart (2007) 'Citizenship, the public sphere and media' in B. Cammaerts & N. Carpentier (eds.) *Reclaiming the media. Communication rights and democratic roles*. Bristol: Intellect, pp. 1-8.
- Carpentier, Nico (2005) 'Identity, contingency and rigidity. The (counter-)hegemonic constructions of the identity of the media professional', *Journalism*, vol. 6, nr. 2, pp. 199-219.
- Carpentier, Nico (2007) 'Coping with the agoraphobic media professional. A typology of journalistic practices reinforcing democracy and participation', in B. Cammaerts & N. Carpentier (eds.) *Reclaiming the media. Communication rights and democratic media roles*. Bristol: Intellect, pp. 157-272.
- Clifford, Christians (1986) 'Reporting & the oppressed', in E. Deni (ed.) *Responsible journalism*. Beverley Hills : Sage, pp. 109-130.
- Cottle, Simon (2000) 'Introduction media research and ethnic minorities: mapping the field', in Cottle (ed.) *Ethnic minorities and the media*. Maidenhead: Open University Press, pp. 1-30.
- Cottle, Simon (2006) *Mediatized conflict: developments in media and conflict studies*. Maidenhead: Open University Press.

- Dahlgren, Peter (2004) 'Citizenship and the media: cultivating agency via civic culture' in N. Carpentier, C. Pauwels & O. Van Oost (eds.) *Het on(be)grijpbare publiek: een communicatiewetenschappelijke exploratie van publieksonderzoek*. VUBPress: Brussel, pp. 259-268.
- Deuze, Mark (2004) *Wat is journalistiek*. Amsterdam: Het Spinhuis.
- Devroe, Ilse (2007) *Gekleurd nieuws? De voorstelling van etnische minderheden in het nieuws in Vlaanderen. Context, methodologische aspecten en onderzoeksresultaten*. Gent: Universiteit Gent.
- Downing, John & Husband, Charles (2005) *Representing 'Race'*. London: Sage.
- Evers, Huub (2008) 'Contouren van een interculturele journalistiek', *Tijdschrift voor communicatiewetenschap*, vol. 36, nr. 1, pp.35-47.
- Fraser, Nancy (1993) 'Rethinking the public sphere: a contribution to the critique of actually existing democracy', in S.During (ed.) *The cultural studies reader*. London: Routledge, pp. 58-536.
- Gough-Yates, Anna (2005) *Understanding Women's magazines. Publishing, markets and readerships*. London: Routledge.
- Giddens, Anthony (1997) *Modernity and self-identity*. Cambridge: Polity Press.
- Gripsrud, Jostein (2000) 'Tabloidization, popular journalism and democracy', in C.Sparks & J.Tulloch (eds.) *Tabloid tales: global debates over media standards*. Lanham: Rowman & Littlefield, pp. 285-300.
- Fairclough, Norman (2005) *Analysing discourse : textual ananlysis for social research*. London: Routledge.
- Foucault, Michel (1971) *L'orde du discours*. Paris : Gallimard.
- Gramsci, Antonio (1994) 'Hegemony, intellectuals and the state' in J. Storey (ed.) *Cultural theorie and popular culture: a reader*. Harlow: Pearson Education, pp. 85-87.
- Hall, Stuart (1997) 'The work of representation' in S. Hall (ed.) *Representation: cultural representations and signifying practices*. London: Sage, pp. 13-74.

- Hall, Stuart (1997) 'The spectacle of the other' in S. Hall (ed.) *Representation: cultural representations and signifying practices*. London: Sage, pp. 223-290.
- Hartley, John (1996) *Popular reality: journalism, modernity, popular culture*. London: Arnold.
- Hartley, John (1999) *Uses of television*. London: Routledge.
- Hermes, Joke (2005) *Re- reading popular culture*. Malden: Blackwell.
- Husband, Charles (1994) *Race and the nation: the British experience*. Perth: Paradigm Books.
- Isin, Engin F. & Wood, Patricia K. (1999) *Citizenship and Identity*. London: Sage.
- Jorgensen, Marianne & Phillips, Louise (2002) *Discourse analysis as theory and method*. London: Sage.
- Kymlicka, Will (2001), *Politics in the vernacular: nationalism, multiculturalism and citizenship*. Oxford: University Press.
- Marx, Karl & Engels, Friedrich (2002) 'From the German ideology', in S. Duncombe (ed.) *Cultural resistance reader*. London: Verso, pp. 41-49.
- Matheson, Donald (2005) *Media discourses: analyzing media texts*. Maidenhead: Open University Press.
- McHoul, Alec & Grace, Wendy (1995) *A Foucault Primer: discourse, power and the subject*. London: UCL Press.
- McQuail, Denis (2005) *McQuail's mass communication theory*. London: sage.
- Miller, Toby (1993) *The well-tempered self: citizenship, culture and the postmodern subject*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Miller, Toby & Mchoul, Alex (1998) *Popular culture and everyday life*. London: Sage.
- Miller, Toby (2001) 'Introducing...cultural citizenship', *Social text* 69, vol. 19, nr. 4, pp. 1-6.
- Mirjana, Morokvasic (1983) 'Women in migration, beyond the reductionist outlook', in A. Phisacklea (ed.) *One way ticket, migration and female labour*. London: Routledge, pp.13-31.

- Mouffe, Chantal (2002) 'For an agonistic public sphere, in O. Enwezor, et al. (eds.) *Democracy Unrealized. Documenta11_Platform*. Ostfildern-Ruit: Hatje Cantz, pp. 87-96.
- Mouffe, Chantal (2007) *On the political*. London: Routledge.
- Meijer, Irene (2001) 'Het persoonlijke wordt publiek. De maatschappelijke betekenis van intieme journalistiek', *Tijdschrift voor genderstudies*, vol. 3, nr. 2, pp. 189-205.
- Smith, Paul (1988) *Discerning the subject*. Minnesota, University of Minnesota Press.
- Stevenson, Nick (1997) 'Globalisation, national cultures and cultural citizenship', *The sociological quarterly*, vol. 38, nr. 1, pp. 41-66.
- Stevenson, Nick (2001) 'Culture and citizenship: an introduction' in N. Stevenson (ed.) *Culture and citizenship*, London: Sage, pp.1-10
- Stevenson, Nick (2003a) 'Cultural Citizenship in the 'Cultural Society': a cosmopolitan approach', *Citizenship studies*, vol. 7, nr. 3, pp. 331- 348.
- Stevenson, Nick (2003b) *Cultural citizenship: cosmopolitan questions*. Maidenhead: Open University Press.
- Spee, Sonja (2002) 'Verantwoorde beeldvorming op televisie. Een analyse van de argumentaties van programmamakers over seksepariteit', *Tijdschrift voor sociologie*, vol. 23, nr. 3-4, pp. 439-464.
- Street, John (2001) *Mass media, politics and democracy*. Hamshire: Palgrave.
- Taylor, Charles (1994) 'The politics of recognition' in A. Gutman (ed.) *Multiculturalism*. Princeton: University Press, pp. 25-73.
- Taylor, Charles (1997) 'The politics of recognition', in A. Heble, D. Palmater Pennee, J.R.T. Strutters (eds.) *New contexts of Canadian criticism*. Peterborough: Broadview Press, pp. 98-131.
- Van Dijk, Teun A. (2000) 'New(s) racism: a discourse analytical approach', in S. Cottle (ed.) *Ethnic minorities and the media*. Maidenhead: Open University Press, pp. 33-49.
- Van Zoonen, Liesbeth (2004) *Media, cultuur en burgerschap*. Amsterdam: Het Spinhuis.
- Williams, Raymond (1976) *Keywords: a vocabulary of culture and society*. s.l. : Fontana.

- Wilson, Clint C. & Gutierréz Félix (1995) *Race, multiculturalism and the media : from mass to class communication*. London: Sage.
- Woodward, Kathryn (1997) 'Concepts of identity and difference' in K. Woodward (ed.) *Identity and difference*. London: Sage, pp. 2-62.

-
- *Flair l'hebdo wordt Flair new generation* (2004), Sanoma, datum van raadpleging: 3 maart 2009
<http://www.sanoma-magazines.be/news/news.aspx?language=nl&cur=13>, zie bijlage, map "Flair".
 - *Kwalitatieve info Libelle* (2007) Medialogue, datum van raadpleging: 3 maart 2009
<http://www.medialogue.be/nl/cba3e1c5-6641-4b43-95f5-b9c8b9561950?magazine=46>, zie bijlage map "Libelle".
 - *Weekblad Flair* (1991 – 2008). (exacte artikels: zie bijlage, map "onderzoek", map "Overzicht artikels")
 - *Weekblad Libelle* (1991- 2008). (exacte artikels: zie bijlage, map "onderzoek", map "Overzicht artikels")

6. LIJST VAN BIJLAGEN (ZIE CD-ROM)

- Map "artikels"=> categorie 1 Flair, categorie 1 Libelle, categorie 2 Flair, categorie 2 Libelle, categorie 3 Flair, categorie 3 Libelle, categorie 4 Flair, categorie 4 Libelle, categorie 5 Flair, categorie 5 Libelle, categorie 6 Flair, categorie 6 Libelle.
- Map "interviews"=> interview 1, interview 2, interview 3, interview 4.
- Map "Flair"=> Flair l'hebdo wordt...
- Map "Libelle"=>Kwalitatieve info Libelle.
- Map "theorie"=> Ahtusser.
- Map "onderzoek"=> overzicht artikels, criteria, topics en vragen.

